Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 43, İstanbul 2020, 209-288.

SULTAN III. MURAD'IN LUGAZLARI VE BU LUGAZLARA YAZILAN CEVAPLAR [*]

Mustafa ÖZKAT [**]

ÖZET

Klasik Türk edebiyatı ürünlerinin birçoğunda anlamı gizleme, örtme, îmâ etme ya da sezdirme eğilimi vardır. Bu durum şairin âdeta birinci öncelikli görevi gibidir. Aksi halde edebî sanatlarla mazmunlar, şiirde bir anlam kazanamazdı. Klasik Türk şiirinin özüne işlemiş olan bu durum, şairlerin edebî oyunlarına da malzeme oluşturmuş; lugaz ve muammalardan muvaşşah (akrostiş) şiirlere, müdevver şiirlerden muvassal beyit ya da dizelere varıncaya kadar pek çok tür ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde sultan ve devlet ricalinin gerek mutasavvıf gerekse lâ-dinî şiirler yazan şairlerle olan yakınlığı, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar varlığını korumuştur. Bu yakınlık, bazen sultan veya devlet ricalinin düzenlediği şiir meclislerinde bazen de yazılan bir şiirin karşılıklı olarak tanzir veya tahmis edilmesi ya da devlet ricalinin şiirlerine şerhler yazılmasıyla kendisini göstermiştir. Sultan III. Murad'a ait tespit ettiğimiz biri mensur altı lugaz ve bunlara yazılan cevaplar da bu yakınlığın bir başka göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan III. Murad'ın bu lugazlara yazılan cevapları ödüllendirmesi de Türk edebiyatında lugaz söyleme geleneğini yalnız eş dost arasında kalmaktan kurtararak, saray muhîtine de taşımış; koğuş ağasından şeyhülislâmına kadar lugaz ve mu'ammâ tanzîm edenler olmuştur. Bu yazımızda, öncelikle XV. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında örneklerini gördüğümüz lugazların özellikleri yeni örneklerle desteklenerek sıralandıktan sonra Türk edebiyatında bu türe ilgi gösteren bazı şairlerin listesi verilmiştir. En sonunda da şiir mecmualarını taramamız sonucunda ulaşabildiğimiz Sultan III. Murad'a ait biri mensur altı lugaz ile bunlara cevap yazan şairler, manzumeleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Dîvân edebiyatı, lugaz, mu'ammâ, bilmece, Sultan III. Murad..

---

[*] Makalenin geliş tarihi: 02.03.2020 / Kabul tarihi: 29.03.2020

[**] Dr., Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. / *mustafaozkat@gmail.com* (https://orcid.org/0000-0002-6882-794X)

1. GİRİŞ

Altı yüz yıl gibi geniş bir zaman diliminde tür ve şekil açısından birbirinden ilginç örnekler verilen Klasik Türk edebiyatında, her yeni taranan şiir mecmuasıyla sıra dışı pek çok örnek ortaya çıkmakta, bu edebiyata ait şiir örneklerinin yalnızca bir edebî zevk kazandırmayı değil aynı zamanda düşündürmeyi de amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu örneklerle okuyucunun edebî zevkini artırmanın yanında onu eğlendirmenin de göz önünde bulundurduğu ortaya çıkmaktadır. Eğlendirerek öğretmek fikrinin de bunda etkin olduğunu söylemek mümkündür.

"Klasik Türk edebiyatı ürünlerinin birçoğunda mânâyı gizleme, örtme, îma etme ya da sezdirme temayülü kendisini gösterir. Bir mânânın üzerini örtme, sanatsal anlamda onun cazibesini artırma ya da sanatkârın hünerini sergileme amaçlarına hizmet edebilir; yahut, söylenenlerin seçkin bir zümreyi ve metindeki şifreyi önceden bilen kimseleri muhatap almasından kaynaklanabilir. Söz gelimi kimi Hurûfî kısaltmalarında, kısaltmanın işaret ettiği kavram bilinmediği takdirde doğru bir okuyuşa ulaşmak oldukça zordur."[1]

Mazmunların ve edebî sanatların egemen olduğu edebî ürünlerin bazılarında müphemlik (kapalılık) öyle bir boyuttadır ki onu anlayabilmek için bir başka Dîvân şairinin yardımımıza koşmasını bekleriz. Nitekim muamma tarzındaki bir manzumede hangi ismin saklandığını anlamak hususunda -itiraf etmek gerekir ki- pek çoğumuz çaresiz kalır, "Acaba bu muamma, bir başka şair tarafından şerh edilmiş mi?" diye bir arayış içerisine gireriz.

Her ne kadar birtakım çevrelerce "bu edebiyatın halktan kopuk olduğu", "yalnızca saray çevresinde tanındığı" düşüncesi dayatılmaya çalışılıyor olsa da Osmanlı Devleti'nde sultan ve devlet ricalinin gerek mutasavvıflar ve tekke muhitiyle gerekse lâ-dinî şiirler yazan şairlerle olan ilişkisi Osmânlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar açıkça gözlemlenebilen bir durumdur. Bu ilişki, bazen sultan veya devlet ricalinin düzenlediği şiir meclislerinde bulunmak bazen de yazılan bir şiirin karşılıklı olarak tanzir veya tahmis edilmesi ya da devlet ricalinin şiirlerine şerhler yazılması ile kendisini göstermiştir. Öyle anlaşılıyor ki makalemizle tanıtmaya çalışacağımız Sultan III. Murâd'ın lugazları ile bu lugazlara yazılan cevaplar da yöneten-yönetilen

[1] Özer Şenödeyici, *Osmanlının Görsel Şiirleri*, Kesit Yay., İstanbul Kasım 2012, s. 40.

arasındaki bu ilişkinin, yakınlığın bir başka yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.LUGAZ TÜRÜ VE ÖZELLİKLERİ:

Sözlükte "çöl faresinin, saklandığı yerin bulunmaması için yuvasını labirent gibi eğri büğrü kazması; saptırmak, sözün maksadını gizlemek, şaşırtmalı söz söylemek"[2] anlamlarına gelen **lağz** kökünden türeyen **lugaz / luğz / lağz** sözcüğünün bu anlamlarına ilave olarak "çöl faresinin yuvası, gidilmesi zor olan eğri büğrü yol; derin sır, bilmece, zekâ oyunu" gibi anlamları da vardır.[3] Edebî terim olarak da lugaz şöyle açıklanmaktadır: "Edebiyatta ve özellikle şiirde bir sözü/kavramı açık bir dille anlatma yerine onu îmâ eden ifadeler kullanarak şiiri/sözü bir bilmece, hatta bazen bir muamma şekline sokmaya **ilgâz**, böyle şiire/söze **lugaz/luğz** denir. Ancak bunun edebî zevki okşayacak tarzda icra edilmesi şarttır."[4]

Sözcük taşıdığı anlamlara paralel olarak hem beyân ilmi hem de aklî ilimler içerisinde değerlendirilmektedir: "Lugaz, bir düşünceyi mecazdan daha kapalı biçimde dile getiren bir anlatım tarzı olmasıyla beyan ilmi kapsamında bir disiplin sayıldığı gibi akıl ve zihni geliştirmesiyle de felsefe, mantık gibi aklî ilimlerden kabul edilir." [5]

Lugaz ve muammâların ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgi bulunmasa da her iki türün de birer zekâ oyunu özelliği göstermeleri,

---

[2] "el-Lugaz: bi'z-zımm ve fethü'l-gayn meyl etmek ve yaban faresinin delikleri hicr-i yerbû' gibi. Cem'i elgâz gelür ve dahi lağz şol eğri çapraşık yola derler ki sâlikine meşgûl ola." Ahterî (Muslihuddin Mustafa bin Şemseddin el-Karahisarî), *Ahterî-i Kebîr*, Sahâfiyye-i 'Osmâniye Şirketi Matbaası, Dersaadet H. 1310/1892-3, s. 903.

"Ta'miye olunmuş, mestûrü'l-merâm olan kelâma denilür. Fârisîde *çîstân* ve Türkçede *bilmece* ta'bîr olunur. Nitekim üdebâ ve şu'arâ nazmen ve nesren bir nesneyi nâzikâne setr ve ta'miye ile tertip ederler. Mu'ammadan farkı lugaz suâl tarikiyle olur, cem'i *elgâz* gelir ve "fare, Arap tavşanı" ta'bir olunan yaban faresinin yuvalarına denilür. Tevriye ve ta'miye ile hafr eylediklerine mebni fi'l-asl Arap tavşanının yuvasına ıtlak olunur idi ve burgaç olup sa'bü'l-mürûr olan yola da ıtlak olunur. Lağımlarda sıçan yolu ondan me'hûzdur ve meyl etmek." Hüseyin Remzî, *Lugat-ı Remzî*, Cilt: II, Matba'a-i Hüseyin Remzî, İstanbul H. 1305/1887-8, s. 277.

[3] İsmail Durmuş, "Lugaz", *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara 2003, s. 221.

[4] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 221.

[5] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 221.

ister istemez bu işe kafa yoran bir âlim tarafından ortaya çıkarıldıklarını düşündürmektedir: "Lugaz ve muammâların, zor anlamları çözme alışkanlığı kazanmak, boş zamanları değerlendirmek ve eğlenmek gibi amaçlarla eski filozoflardan biri tarafından icat edildiği ileri sürülmektedir."[6] Hiçbir kaynakta bu filozofun kim olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır. Arap edebiyatında İslâm öncesinde ilk örnekleri görülün lugazlar, önceleri şairler tarafından kaleme alınırken "Daha sonra lugaz manzumeleri nazmedenlerin çoğu şairler arasından değil fakih, gramerci, tabip gibi başka meslek sahipleri arasından ve özellikle entelektüel kesimden çıkmıştır. Edip Abdurrahman b. Muhammed en-Nazzâm, nahivci İbnü'l-Haşşâb, nahivci Ali b. Îsâ el-Fıhrî, Muvahhid emirlerinden İbn Abdülmü'min diye tanınan Süleyman b. Abdullah, tabip İmâmüddin ed-Düneysirî, tabip Hibetullah İbnü't-Tilmîz, tabip Yahyâ İbnü't-Tilmîz, fakih Ahmed el-Vâdiâşî, edip ve fakih İbnü'l-Ceyyâb bunlar arasında sayılabilir."[7]

Arap edebiyatında "lugaz" ve "ilgâz" tabirlerini ilk kullananlardan olan Halil b. Ahmed'in (öl. H. 175/791) Kitâbü'l-Mu'ammâ adıyla lugaz ve muammaya dair ilk eseri de yazdığı bildirilmektedir.[8]

"Arap edebiyatında ortaya çıkıp Arap ve Türk edebiyatlarında rağbet gören lugaz Fars edebiyatında genellikle yerini muammaya bırakmış ve muamma, lugazdan daha çok gelişme göstermiştir. Farsçada bu tür manzumeler için lugaz yanında çîstân ve uğlûta kelimeleri de kullanılır (Dihhüdâ, XII, 12405). Fars kültürünün etkisiyle Orta Asya Türklerinin bu tabiri kullandığı, Şiban Han'ın divânındaki 'çîstân-ı iğne, çîstân-ı ok' gibi başlıklardan (Şiban Han Dîvânı, s. 320-321) anlaşılmaktadır."[9]

Az sayıda mensur örneğine[10] rastlansa da lugazlar çoğunlukla manzum olarak kaleme alınmışlardır. Beyit sayısı 1-25 arasında değişen bu türe ait

---

[6] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 221.

[7] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 222.

[8] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 222.

[9] Mustafa Uzun, "Lugaz / Türk Edebiyatı", *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara[9] 2003, s. 222.

[10] Çok sayıda olmamasına rağmen mensur (düzyazı) olarak yazılmış lugazlar da vardır. Örnek: (*Rahmî Efendi adlı bir müellife ait mensur lugaz ve halli*), İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Yazmaları, No: 121/5, vr. 60[b] (Sadık Yazar, "İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ndeki El Yazmalarının Katalogu", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26/1, İstanbul 2016, s. 404-405);

manzumeler arasında kıt'a ve gazel tipinde kafiyelenmiş örnekler de bulunmasına rağmen mesnevî biçimi daha çok tercih edilmiştir. Beyit sayısı az olan lugazlarda mahlâs kullanılmamıştır. Aruzun her kalıbıyla yazılabilir olmalarına rağmen fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmış lugazlar çoğunluktadır.

Lugazların hemen hepsi üslup olarak "Nedir ol kim...", "Ol nedir kim...", "Bir acâyib nesne gördüm" gibi cümlelerle başlamakta;[11] "Bunu ârif olan bilir, kemâl erbâbı anlar, ona feyz kapısı açılır" gibi ifadelerle

(*Lugaz-ı İctimâ'iyye-i Sultân Mustafâ be-İsm-i Alî*) Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmaları, No: 179/2, vr. 89b. Diyarbakırlı **Lebîb** (doğ. H. 1107/1695 - öl. H. 1182/1768) Dîvânı'nda, ikisi Türkçe, ikisi Arapça olmak üzere dört mensur lugaz bulunmaktadır (Orhan Kurtoğlu, *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 417-418). Çukadâr Ahmed Aga-zâde **Şâkir** (doğ. H. 1178/1762 - öl. H. 1252/1836) Dîvânı'nda (Ankara Milli Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz FB 329, vr. 160b) (Semra Yanbal, *Şâkir Mehmed Efendi Divânı (Metin-İnceleme)*, YYLT., Cumhuriyet Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., Sivas Eylül 2009, s. 997), Ahmet **Neylî** (doğ. H. 1084/1673 - öl. H. 20 Rebîülâhir 1161/19 Nisan 1748) Dîvânı'nda (Atabey Kılıç, *Ahmed Neylî Divanı*, YDT., Ege Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD., İzmir 1994, s. 441) da Arapça bir mensur lugaz yer aldığı gibi Zîver Paşa(1794-12 Haziran 1862)'nın *Âsâr-ı Zîver Paşa* adlı eserinde de birer adet Türkçe mensur mu'amma ve lugaz bulunmaktadır:

"*Nedir ol cism-i mustatîlü'ş-şekil ki isminin mebânî-i adâd-ı harfi* ***Büniye'l-islâmu alâ hams*** (İslâm, beş esas üzerine bina edilmiştir.) *nüktesini müzekkir ise de ma'nâ-yı terkîb-i lâfzîsi elsine-i efrenciyede bir lûgat-ı mahsûs olup zebân-ı Fârisîde açık ve oğul demek olduğu ma'lûm-ı enâm ve ism-i mezkûrun* ***âhad*** *ve* ***mieti*** *ve* ***bedr*** *ve* ***peder*** *hisâbı üzre deryâ adedine bâlig ve harf-i evvel ve sânîsi yedi adedi câmi' olup aded-i mezkûr kalb olundukda lisân-ı Arabîde terdîd ma'nâsını hâsıl ve bu cihetle be-hisâb-ı cümel yüz yirmi dört adedi peyda ve sâlis ve râbi ve hâmis hurûfu adedi dahi iki yüz sekiz adede resîde olarak Arabîde harr-ı nârü'l-cahîm ma'nâsını îmâ eylediği vâreste-i kayd-ı i'lâmdır. Bu sûretde* **âb u âteş-mizâc ya'nî mey** *mısrâ'ı vasf-ı hâli ve te'yîd-i müddeâ-yı aşkbâzîde* **Pür-âteşdir derûnum serde dûd-ı âh peydâdır – Sezâ ol olsa deryâ nûş-ı hayret bu harâretle** *beyt-i şâirânesi dahi güvâh-ı makali olduğundan başka sûre-i* ***Duhan****'da eşrât-ı kıyâmete dal olan* **-Duhânin mübîn-***cism-i mezkûrun eşrât-ı sâat-ı kıyâmete dahi alem-i iştihar olması müsellem-i sıgâr u kibâr ve bir dinde sebât etmeyip gâh İslâm ve gâh efrence iddiâ-yı nisbet ile dünyâyı geşt ü güzâr eylediği âşikârdır. Bu acebdir ki; mizâcı câmi-i ezdâd olup gâhîce murg-ı âb gibi sularda ikamet ve gâhice semender-vâr te'sîr-i germî-i âteş ile kesb-i rûh u kuvvet etmekde idüğü bî-irtiyâbdır.*" **(VAPUR).** Zîver Paşa, *Âsâr-ı Zîver Paşa / Dîvân ve Münşe'ât*, Matbaa-i Vilâyet, Bursa H. 1313/1895-6, s. 343-344.

[11] Farsça lugazlar, Türkçe sorularla aynı anlama gelen "çîst, çîst ân ki, çîstân" gibi sorularla başlamaktadır.

bitmektedir. (Halk bilmecelerinde ise bitiş cümleleri "Ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün!" veya "Bunu bilmeyen eşek!" şeklindedir.)

"Lugaz lafız ve mâna lugazları olarak iki temel kategoriye ayrılır. Lafız lugazlarının birden çok mânaya sahip kelimenin uzak veya karşıt anlamını kastetmek (tevriye, lahn, melâhin, mugalata ma'neviyye) kelimeyi anlamlı sözcüklere bölüp verilen müteradifleriyle bilinmesini istemek, iki kelimeyi bitişik yazmak, bir kelimeyi parçalayıp yazmak, hemzeliyi yumuşatmak (teshîl), nokta değişikliği yapmak (tashîf), tersinden okumak (kalb) ve başka bir dile nakletmek gibi birçok çeşidi vardır."[12] Türk edebiyatında bu tarz, lugazlardan ziyade muammâlarda kullanılmıştır. "Mâna lugazlarında bir şeyin anılan vasıflarıyla kendisinin bilinmesi istenir."[13] Eğitim ve öğretim amaçlı, zekâ geliştirici lugazlar bu grupta yer alır. Türk edebiyatındaki lugaz örneklerinde daha çok bu ikinci özelliğin uygulandığı gözlenmektedir.

Lugazlarda her ne kadar ipucu verilse de bazılarının çözülmesi oldukça güçtür. Bu tür lugazlara "işârî lugaz" adı verilmektedir.[14]

"Manzum lugazlar divanların son kısmında 'elgâz' veya 'lugaz âyîne' başlıkları altında yer alırken mensur lugazlara daha çok cönklerde rastlanmaktadır."[15]

Klasik Türk (Divan) edebiyatı sanatçılarının yanı sıra Âşık edebiyatı sanatçıları da lugaz türünde eser vermişlerdir.[16] Ancak Âşık edebiyatında bu tür genellikle "muamma" adıyla anılmış, hem askı-muamma (muamma asma) hem de bağlama-muamma türünde örneklendirilmiştir.[17] Âşık

[12] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 221.

[13] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 221.

[14] İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 221.

[15] Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 223.

[16] Âşık edebiyatındaki muamma ve lugazla ilgili olarak bkz. Cevriye Sezen Gönenç, *Âşık Tarzı Türk Şiirinde Muamma ve Lugaz*, YYLT., Fatih Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., İstanbul 2011.

[17] "Âşık, rakibini bağlayabilmek için cevabını bilemeyeceğini tahmin ettiği sorular sorar. Doğru cevap alamaması hâlinde onu mat etmiş olur. Bu türde verilen şiir örnekleri, âşık edebiyatı ürünleri içinde sanat yönünden en zayıf olanlarıdır. Âşık bütün gücünü sorunun doğru cevabını bulmaya ve söylemeye harcamaktadır. Bu sebeple doğru cevap verebilmek için bazen ölçü, kafiye gibi asli unsurlardan taviz verilir. Soru-cevap şeklinde sürdürülen ve "bağlama" biçiminde adlandırılması uygun olan bu tür karşılaşmalarda dünyanın kuruluşu, ahiret hayatı, peygamberler

edebiyatında muammâ asma (askı-muamma) tarzındaki uygulamaların yanı sıra atışmalarda usta âşıkların karşılarındaki rakibi dinî-tasavvufî ve menkabevî konularda bilgi ve sanat yönünden sınamak amacıyla yönelttikleri soruları içeren bağlama-muammaları da oldukça yaygın bir uygulamadır. XVIII. yüzyıl âşıklarından **Hüsâm**'ın sorularına **Siyâhî** mahlaslı bir âşığın verdiği cevap[18] bu türdendir:

Hāẕā Su'āl-i Ḥüsām

1 Gel īmāndan baña ṭoġrı ḫaber vėr
Cānda mıdır tende midir nerdedir
Her evde bir ḳuş var ḳanatsız uçar
Bilür misiñ ol ḳuş ḳanḳı şardadır

2 Ne yazıdır kāġıd üzre yazılmaz
Ṣuda yusañ mürekkebi azalmaz[19]
Ol ḳanḳı 'avratdır bikri bozulmaz
Kendine ḫod cimā' ėden erdedir

3 Silkinüp gövdesi belürsiz olan
Ṣaç-ile [hem] cümle teni düz olan
Gündüz 'avrat olup gėce ḳız olan
Bilür misin ol ḳanḳı serverdedir

4 Kimdir başı gidüp gövdesi gezen
Ancalarıñ müşkil işini yazan
Cānı yoḳdur bunca civānlar düzen
Fikr ėt bu kerāmet ḳanḳı pīrdedir

5 Ḳanḳı meyyit diri çıḳmaz ḳafādan
Dili söylemezken bülbül gib'öten
Dünyād'ölüp āḫrete diri giden
Ol ḳanḳı serverdir ne diyārdadır

6 Ol kimdir ki segirtmekle yorulmaz
Ol kimdir ki aña cevāb vėrilmez

tarihi ve çeşitli efsanevi varlıkların mahiyeti ile ilgili sorular sorulur." Dilaver Düzgün, "Âşık Karşılaşmalarının Muhtevası", *Erzurum Gazetesi*, 28 Nisan 2010.

[18] (*Su'āl-i Ḥüsām ve Cevāb-ı Siyāhī*) İBB Atatürk Kit., Belediye Yazmaları, No: Bel_Yz_K0376, vr. 44[a].

[19] azalmaz: bozulmaz (Metin)

Ol kimdir ki hem ölüp [hem] dirilmez
Ne dünyāda ṣaġdır ne ḫod gūrdadır

7 Altı ḥarf oldı ṣar'öküzüñ adı
Yüz ṭoḳuzda dehrde[20] ḳarār eyledi
Ebced ḥesābınca yazılup idi
Eger yoḳlar iseñ **Ḥüsām** bundadır[21]

Cevāb-ı Siyāhī

1 Īmān tende mi cānda mı sorarsan[22]
İḳrār ḳande ise īmān andadır
İḳrār īmān ḥayā üçi bir ma'nā
Ḳalb[ler] içre daḫı ḥased perdedir

2 Bu bir ḫāndır ki [bunda] ḳonan göçer
Ecel irişür de ḳafāsın açar
İçinden cān ḳuşı ḳanatsız uçar
Vücūd dėrler [ol] bir ulu şardadır

3 'Am(e)l defteri kāġıd üzre yazılmaz
Ṣuda yusañ mürekkebi azalmaz
Dünyā bir 'avratdır bikri bozulmaz
Kendüye ḫod cimā' olur erdedir

4 Ol bir daḫı kimdir adı Mihribān[23]
Ḥüsnüñ medḥėtmeden 'ācizdir lisān
Kendi[si] pādişāh ḳızı şehribān
İmām Ḥüseyn adlu bir serverdedir

5 Başını kesince [hem] dimdik[24] gezer
Ancaların müşkil işini yazar

[20] dehrde: dünyāda (Metin)

[21] "Ḥüsām" sözcüğünün ebced değeri 109'dur. Muhtemelen H. 1109'da doğduğu için ona ebced hesabına göre bu ad verilmiştir. Bu durumda ne zaman öldüğünü bilemediğimiz âşığın H. 1109/1697-98'de doğduğu ve XVIII. yüzyılda yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

[22] Īmān tende mi cānda mı sorarsan: Īmān tende mi(dir) cānda mı(dır) sorarsan (Metin)

[23] Mihribān: Mihrābān (Metin)

[24] dimdik: timtik (Metin)

Cānı yoḳdur anca cevāblar düzer
Bu kerāmet mektūb adlu pīrdedir

6 Belḫ şehrinde İdrīs neler ėtmişdir
Üç yüz altmış beş yıl ḳulluḳ ėtmişdir
Dünyādan[25] āḫrete diri gitmişdir
'İlliyyūn dėnilen[26] bir diyārdadır

7 Mekr etmekle göñül dili yorulmaz
Cāndan su'āl etseñ cevāb vėrilmez
Yalan bir şeydir hem ölüp dirilmez
Ne dünyāda ṣaġdır ne ḫod gūrdadır

8 **Siyāhī** dėr *Ḥüsām* bizi ṣınadı
Cevābına eylemedik 'ināddı
Ṣar'öküzüñ ḥayāsın kim oynadı
Bilür misin ayaḳları nerdedir

Anonim Halk edebiyatındaki bilmecelerin de lugazlarla yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Ancak ölçü ve kafiyeleniş farkının yanında söyleyeninin belli olması nedeniyle lugazlar anonim halk edebiyatındaki bilmecelerden ayrılmaktadır. "Mâmafih söyleyeni unutulmuş veyâ kaybolmuş bir hayli lugazlar olduğu gibi bilhassa dili sâde ve beyit adedi az olan birçok lugazlar da halk bilmeceleri arasına karışıp yer yer vezin ve kafiyeleri bozularak günümüze kadar şifâhen yaşayagelmiştir."[27] "Yâni bazı lugazların anonimleşmesine karşılık, halk bilmecelerinin de lugaz şairlerine mevzû ve karakteristik hususiyetlerin tesbitinde kaynaklık ettiğine şüphe yoktur."[28]

Bilmece olarak derlenen bazı lugazlar:

Bir acâyip nesne gördüm dört direk üstündedir
Eller oynar gözler bakar kol yürek üstündedir (*Çorap şişleri*)

Kudretu'llâh şehrinin bir tânesi
Oğlunun karnında yatar anesi (*İpek böceği ve kozası*)

[25] Dünyadan: Dünyāda ölmüş (Metin)

[26] dėnilen: dėrler (Metin)

[27] Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İstanbul 1979, s. 19-20.

[28] Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s. 20.

Bir acâyip nesne gördüm
Etrafında sûru var
Kendi kendin yer bitirir
Bir acâyip huyu var (*Mum*)

"*Çarık*"ın tanımlandığı;

"*Giydim bozu*
Gezdim düzü
Bir ağzı var

Kırk da gözü" şeklindeki anonim halk bilmecesi de ***Âşık Dizdarî*** tarafından küçük değişikliklerle *lugaz* şekline sokulmuştur:

"*Bir mu'ammâ*[29] *yaptı Âşık Dizdarî*
Bu dünyâda yoktur onun ayarı
Birdir burnu, yüz gözü, dört kulağı
Çevrilmiştir dört bir yandan kenarı
Diri iken dolaşırdı köyleri
Öldü amma gene gezer diyarı"

Muammâlarda yalnızca *özel bir ad* gizlidir. Bu özel ad, *esmâ-i hüsna*, *esmâ-i nebî* ya da sıradan bir insan ismi olabilmektedir. Akla gelebilecek her tür somut nesnenin özelliklerinin anlatılarak isimlerinin sorgulanması ve bir soru cümlesiyle başlaması, lugazları muammâlardan ayıran en önemli özelliktir. Ayrıca muammâlarda çözümü sağlayacak açıklamalarda oldukça kapalı bir anlatım tarzı hâkim olmasına rağmen, lugazda daha çok ve ayrıntılı açıklama bulunmaktadır.

"Lugazlar; metnindeki bilgiler, ipuçları, işaret ve îmâlar değerlendirilerek sezgi veya istihraç suretiyle çözülebildiğinden çok defa muammaya göre daha uzun ve ayrıntılı manzumeler hâlinde düzenlenir. Bilinmesi istenen şeyin sıfat ve alâmetlerini ustalıklı bir biçimde ancak müphem bir tarzda söylemek gerekir. Meselâ,

'*Ol nedir ki yok durur cisminde cân*
Karnı içi dopdolu yılan çıyan
Dili yoktur yetmiş iki dil bilir
Başını kesiceğez söyler ayan' kıtası *kamış kalem* için söylenmiş lugazdır."[30]

---

[29] Âşıklar, *lugaz*ları *mu'ammâ* olarak adlandırmışlardır.

[30] Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 223.

"Muamma ile lugazın birleştirildiği manzumelere de rastlanır. Meselâ Nâbî'nin kendi adı için yazmış olduğu,

'*Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre*
İki yokdan ne çıkar fikr edelim bir kerre'

beyti gizli de olsa bir soru bulundurduğu için lugaza, bir varlığın kendisi değil de adı kastedildiği için muammaya yakındır. Bu tarz beyitlere '*muamma ber-tarîk-ı lugaz*' ismi verilir."[31]

"Türk edebiyatında lugazlara '*lugaz-gûne*' denilen ve kıta, rubâî, bir veya birkaç beyit şeklinde kaleme alınan manzumeleri de dâhil etmek gerekir. Nâbî gibi şairlerde örneklerine çokça rastlanan bu şiirlerin ilk bakışta lugazlarla bir ilgisi görünmemekle beraber '*lugaz-gûne muammâ*' veya '*muammâ be-tarîk-i lugaz*' denilen şiirlerde olduğu gibi anlatımlarında bazı müphemlikler görülmekte, okuyucuya sorular yöneltilmektedir."[32]

Lugazlardan eğlendirici özelliğinin yanında öğretici olarak, dinî ve fıkhî konularda da yararlanılmıştır.[33] "Kelâm, fıkıh gibi dinî ilimlerle ilgili meseleleri anlatmak, hesap, nahiv, belâgat gibi alanlarda zihni açmak ve özellikle talebeleri bu gibi metinler üzerinde düşündürmeye ve doğruyu bulmaya yöneltmek için kaleme alınmış mensur lugazlar da vardır."[34] Tarihçi Mehmed Şefik(öl. 1715)'in 1703 yılında meydana gelen "Edirne Vak'ası"nı konu alan *Şefiknâme* adlı eseri böyledir. Mehmed Şefîk, eserini, olaya karışan bazı kimselerden çekindiği için herkesin anlayamayacağı şekilde mu'ammâ ve lugazlar kullanarak ağdalı bir dil ve kapalı bir üslupla kaleme almıştır.[35]

---

[31] M. A. Yekta Saraç, "Muamma / Türk Edebiyatı", *TDVİA*, Cilt: 30, İstanbul 2005, s. 323.

[32] Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 223.

[33] Muhammet Tayyib Kılıç, "Bir Fıkıh Edebiyatı Türü Olarak Elgâz-ı Fıkhiyye (Fıkıh Bilmeceleri)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Diyarbakır 2015, s. 35-98; Hüseyin Okur, "Fıkıhta Bir Anlatım Yöntemi Olarak Lugaz", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 1904-1914; Mehmet Güler, "Hâfız Osman Efendi'nin Ferâiz Lügazları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 39, Sayı: 1, Haziran 2015, s. 181-226.

[34] Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 223.

[35] Turgut Koçoğlu, *Şefîk-nâme, Şefîk-nâme Şerhi ve Edhem ü Hümâ Mecmuası (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, YYLT., Erciyes Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., Kayseri, Temmuz 2004.

İran edebiyatında muammâ, Arap edebiyatında da lugaz yaygınlık kazanırken; Türk edebiyatında her iki tür de XV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve XVIII. yüzyılda en verimli çağını yaşamıştır.

Türk edebiyatında lugaz türü ile ilgili bilgi verilen eserlerde genellikle muammâlarla birlikte değerlendirme yapılmakta ve lugazların muammâlardan sonra ortaya çıktığı îmâ edilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede Türk edebiyatında muamma tarzındaki ilk örneklerin **Germiyanlı Ahmedî**(öl. H. 815/1412)'nin *Dîvânı*'nda[36] ve **Mu'înî**(Muînüddîn b. Mustafa, XV. Yüzyıl)'nin *Mesnevî-i Muradiyesi*'nde[37] yer aldığı ifade edilerek sanki bunların lugazların da ilk örneklerini oluşturduğu hissettirilmeye çalışılmaktadır. Şüphesiz bu iki tür arasında bir yakınlık olsa da muammâdan pek çok farklı özelliklere sahip lugaz türünün Türk edebiyatındaki tarihlenebilen en eski örneği, Ömer bin Mezîd(XV. Yüzyıl)'e aittir. Onun H. 840/1437 tarihinde derlediği Mecmû'atü'n-Nezâ'ir adlı nazire mecmuasında 20 muammâ (vr. 289 a -292 a) ve 7 lugaz (vr. 292 a -293 b) yer almaktadır.[38] Yine XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed Paşa(öl. 1496-7)'nın Dîvânı'nda da "Lugaz-ı Şatranc" başlıklı bir lugaz bulunmaktadır.

(***Sivrisinek***)

Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün
293[a] Nedür ol kim ṣıfatda ḳuş gibidür
Kimi ṭolu kimisi boş gibidür

[36] *Ahmedî Dîvânı*'nda bu tür manzumelerin toplandığı "mu'ammeyât" başlıklı özel bir bölüm bulunmamaktadır. Ahmedî, yalnızca harflerle oynayarak, mu'ammâ tarzı içerisinde değerlendirilebilecek beyitler söylemiştir. Bu tarz manzumeleri için bkz. Bünyamin Ayçiçeği, "Ahmedî Divan'ında Harf ve Kelime Oyunları", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Ahmedî Sempozyumu (2 Mayıs 2018 Sivas) Bildirileri Kitabı*, (Editör: Alim Yıldız), Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, Sivas 2018, s. 163-172.

[37] "*Min-Ba'zı Mu'ammiyâtihi*" başlıklı gazel tarzında kafiyeli 13 beyit tutarındaki bu manzume, "*Sıdk u ihlâs u 'ışkı mezheb idin / Nefs ü ehvâ vü şevki merkeb idin*" (3594. beyit) beytiyle başlamakta, "*Mey-i 'Abdurrahîm'den içesin / Rûz u şeb 'ışk câmını leb idin*" (3606. beyit) beytiyle tamamlanmaktadır. Kemal Yavuz, *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi / Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, II. Cilt (Metin), Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya, Aralık 2007, s. 363-364.

[38] Mecmu'atü'n-Nezâ'ir, Oxford School of Oriental and African Studies Library, No: MS 27689 (Süleymaniye Ktp. Fotokopi Böl., No: 289).

Yüzinde ḫortımı var file beñzer
Velīkin incelikde ḳıla beñzer

Deve inciklüdür otursa ṭursa
Başı at başıdur dir kim ki görse

Baḳanlar boynına öküz didiler
Ṭoñuz gibidür anda göz didiler

Geyik boynuzludur kerkes ḳanatlu
Uçıcaḳ birine yetmez biñ atlu

Yılandur ḳuyruġı vü ḳarnı ʻaḳrep
Dutup itmedi anı kimse merkep

293[b] Ṭoḳuz dürlü nişānı var muʻayyen
Luġazdur kim ʻ**Ömer** itdi mübeyyen

ʻÖmer bin Mezîd (XV. Yüzyıl)

ʻÖmer bin Mezîd, *Mecmuʻatü'n-Nezâ'ir*, Süleymaniye Ktp. Fotokopi Böl., No: 289, vr. 293[ab].[39]

Luġaz-ı Şaṭranc

Fāʻilātün fāʻilātün fāʻilün
Ol ne ṭurfa ḳalʻadur kʼanda dü reng
Cānsuz erler var iderler ṣulḥ u ceng
Ṣulḥ ider ol ḳalʻayı defʻī ḥarāb
Ceng maʻmūr ider anı bī-direng

Ahmed Paşa (öl. H. 815/1412)[40]

Divan edebiyatında lugaz yazmak, bunlara cevap beklemek, dolayısıyla manzum veya mensur cevaplar tertip etmek, halk edebiyatında olduğu gibi

[39] Ömer b. Mezîd'in H. 840/1436-37 tarihinde derlediği *Mecmuʻatü'n-Nezâ'ir*'in bu nüshası, Oxford School of Oriental and African Studies Library, No: 27.689'da kayıtlı olan nüshanın fotokopisidir. Eserde nazireler (4[b]-277[a]) bölümünden sonra vr. 277[b]-288[a]'da iki niyet tutma oyunu, vr. 292[a]-293[b]'de ("Sivrisinek"le ilgili kendi lugazı da dahil) 7 adet lugaz yer almaktadır. Türünün Türk edebiyatındaki ilk örneklerinden olan niyet tutma oyunu manzumesi, Mustafa Canpolat tarafından bir incelemeyle yayımlanmıştır: Mustafa Canpolat, "Divan Yazınına Yansıyan Bir Niyet Tutma Oyunu", *TDAY Belleten 1977*, Cilt: 25, Sayı: 1977, TDK Yay., Ankara 1978, s. 311-331.

[40] Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, MEB, İstanbul 1966, s. 383.

cevabı bilene ödül vaad etmek gibi bir gelenek de bulunmaktadır.[41] Nitekim makalemize konu olan Sultan III. Murâd'ın lugazları böyle bir özellik taşımaktadır.

Lugazlara yazılan cevaplarda anlatım biçimi olarak genellikle çözümü yapılan lugazla cevap arasında bir uyum göze çarpmaktadır. Ancak mensur lugazlar mensur, manzum lugazlar da manzum olarak cevaplandırıldığı gibi manzum lugazlara mensur, mensur lugazlara da manzum cevapların yazıldığı örnekler de küçümsenmeyecek sayıdadır. Nâbî'nin "*İhlâs*" sûresi ve "*tesbih*" ile ilgili manzum lugazlarının mensur olarak çözülmesi,[42] Sultan III. Murad'ın da çalışmamızda yer alan mensur lugazını (6. lugaz) Uşşâkî şeyhi Memi Cân-ı Saruhânî(öl. H. 1008/1599-1600)'nin manzum olarak cevaplandırması bu türdendir.[43] Manzum lugazlara yazılan cevaplarda, çözümü yapılan lugazla cevap arasında nazım şekli, ölçü ve kafiye uygunluğuna da dikkat edilmektedir.

Bir ifadenin cazibesini artırmak amacıyla sanat yapmak veya hüner göstermek amacıyla mânânın üzerini örtme tarzında sergilenen ve görsel özelliklerin ön plana çıktığı eserler, pek çok şiir ve fevâ'id mecmûasının sayfalarını süslemektedir. Bu tür örneklerin, resmî haberleşmede gizli bilgilerin aktarılmasından, âşıkların sevgililerine haber iletmesine kadar pek çok amaç için kullanıldığına şahit oluruz. Bazılarında *kalem-i şecerî* (*kalem-i sevrek*) ya da *kalem-i tayr* gibi şifre alfabelerin kullanıldığı, bazılarında ise görsel başka şekillerin yer aldığı bu tür manzumeleri, muamma ve lugaz geleneğinin bir temsilcisi olarak gören araştırmacılar da bulunmaktadır.[44] Lugaz ve muammanın anlamını düşününce, bu araştırmacıları çok da haksız sayamayız. Aşağıdaki örnekler bu tarzdadır.

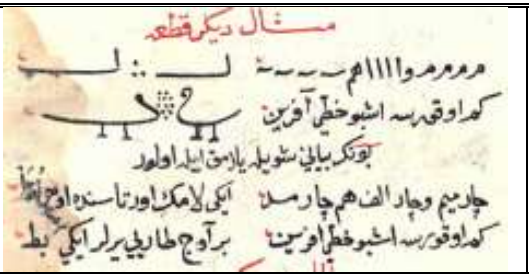
---

[41] Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 223.

[42] İBB Atatürk Kit., Belediye Yazmaları, No: Bel_Yz_O0051, vr. 185[b]-186[a].

[43] Ayrıca Sultan Mustafâ'nın Ali ismi ile ilgili mensur mu'ammasına yazılan bir beyitlik cevap da böyledir: (*Lugaz-ı İctimâ'iyye-i Sultân Mustafâ be-İsm-i Alî*) Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmaları, No: 179/2, vr. 89[b].

[44] Özer Şenödeyici, *a.g.e.*, s. 40-50.

Çār *mīm* ü çār *elif* hem çār *med*

İki *lām*uñ ortasında üç nuḳaṭ

Kim oḳursa işbu ḫaṭṭı āferīn

Bir avuç ṭarıyı yirler iki baṭ

[(**Sürûrî**, *Bahrü'l-Ma'ârif*), Ankara Milli Ktp. Yazmalar Kol., No: 06 Mil Yz A 2978/6, vr. 107ᵇ]

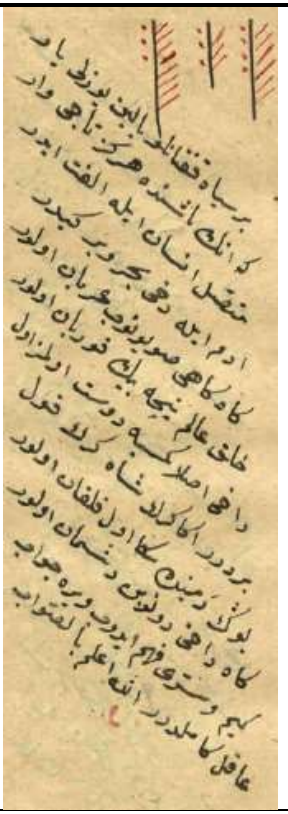

(***'Ömer***)

Ḳadd-i mevzūnı nigārıñ yaḫşidir
Ḥabb-ı mercān lebleriñ cān-baḫşidir

İsmini bu resm ile bilür bilen
Bilmeyen ṣanur aġaçlar naḳşıdır

Ankara Milli Ktp. Yazmalar Kol., No: 06 Mil Yz A 497, vr. 11ᵇ.

(*Ṭīġ*)

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Bir siyāh ḳaftānlu yalın yüzli yār
Ki anuñ başında hergiz tācı var

Muttaṣıl insān ile ülfet ider
Ādem ile daḥı baḥr u berr gider

Gāh gāhī ṣoyunup 'uryān olur
Ḫalḳ-ı 'ālem nice biñ ḳurbān olur

Daḥı aṣlā kimseye dost olmaz ol
Bir durur aña gerek şāh gerek ḳul[45]

Buñ deminde saña ol ḳalḳan olur
Gāh daḥı dönüben düşmān olur

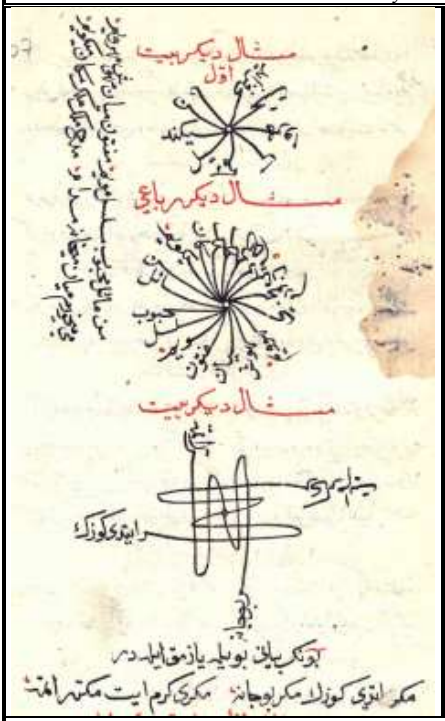
Kim o sırrı fehm idüp vire cevāb
'Āḳil [ü] kāmil durur [ol] bi'ṣ-ṣevāb[46]

Ankara Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. Yazmaları, No: 06 Hk 3655, vr. 31a.

[45] Bu dizede vezin problemi bulunmaktadır.

[46] 'Āḳil [ü] kāmil durur [ol] bi'ṣ-ṣevāb: 'Āḳil kāmil durur Allāhu 'ālem bi'ṣ-ṣevāb (Metin)

Gelibolulu Sürûrî (Muslihudddin Mustafa, öl. 13. 1. 1562), *Bahrü'l-Ma'ârîf*'ten Örnekler

Men mā'il-i maḥbūb-ı müselsel-mūyem
Meftūn-ı miyān-ı meh-veş-i meh-rūyem
Mey mī-ḫorem [ez-]miyān-ı meyḫāne müdām
Medḥ-i melik-i mülk ü mekān mī-gūyem[47]

Mekr itdi gözüñ meger bu câne
Mekri kerem it mükerrer itme

Ankara Milli Ktp. Yazmalar Kol., No: 06 Mil Yz A 2978/6, vr. 107[a]

Batı edebiyatında "akrostiş" (*acrostiche*), Klasik Türk edebiyatında ise "*muvaşşah*" olarak adlandırılan manzûmelerden -özel isim dışında- soyut ya da somut bir ad üzerine kurulmuş olanları da -içerisinde bir isim sakladıkları için- lugaz olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bilindiği üzere bu tarz manzûmelerde dize, beyit ya da bentlerin ilk harfleri dikkate alındığı gibi son harfleri, hatta ortada bulunan harfler de dikkate alınabilmektedir.

Bursalı Mustafa Eşref Paşa(1819-1894)'nın da bu tarz bir şiirinde, her beytin birinci dizelerinin ilk harflerinden (*acrostiche*) "***esîr-i dilberim*** **(** اسیر دلبرم**)**", son harflerinden (*mesostiche*) "***hayrân-ı 'aşkım*** **(**حیرانِ عشقم**)**" tamlamaları çıkmaktadır.

[47] Farsça rubâ'înin tercümesi: "Ben müselsel (zincirleme) saçlı, ay yüzlü güzelin mâili; beli ay gibi olan güzelin meftûnuyum. Mey (şarap) içerim ve daima meyhane yakınında bulunurum. Mülkün ve mekânın sultanının övgüsünü yaparım."

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(ا) **Â**şinâdır harem-i 'aşkda her hâle kade**h** (ح)
Yâr u hemdem olalı râh-ı kühen-sâle kadeh

(س) **S**âki-i bezmin ayağın öperim sanma teh**î** (ى)
Bezl eder hep bana yâkûte-i seyyâle kadeh

(ى) **Y**âre teklîf-i visâl etmede pek elzemdi**r** (ر)
Ki nemek-dânlık eder sofra-i âmâle kadeh

(ر) **R**evnak-ı bezme sebeb gerdişidir mihr-âs**â** (ا)
Gurre-mest olsa n'ola gırre-i ikbâle kadeh

(د) **D**evr-i Cem'den nice efsâneler eyler eyta**n** (ن)
Başlasa gulgul-i mînâ ile emsâle kadeh

(ل) **L**â'l-i cânân gibi her şîveyi olmuş câmi**'** (ع)
Rûy-ı gül çehre-i mülden alalı jâle kadeh

(ب) **B**ak meh-i rûze hitâmiyle olup bâde-fürû**ş** (ش)
Neş'e-i tâm verir gurre-i şevvâle kadeh

(ر) **R**indler sohbet-i telh ile bulur hulv-i mezâ**k** (ق)
Rûy-ı dil göstereli bâde-i seyyâle kadeh

(م) **M**eydir **Eşref** bana hem-hâne vü hem-râh müdâ**m** (م)
Mahrem olsa yeridir sînede her hâle kadeh[48]

Mustafa Eşref Paşa (1819 - 1894)

XVII. yüzyılın şairlerinden olan **Şeyh Ahmed**'in H. 1051/1641 yılında yazdığı *Nazmü'l-Leâl* adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğünün son bölümündeki beş mesnevi de *muvaşşah* olarak kaleme alınmıştır.

"Bunlardan 29 beyitlik ilk mesnevide, beyitlerin ilk mısralarının ilk harfleri Arap alfabesinin ebced sırasına göre dizilişini; yani *ebced* (ابجد), *hevvez* (هوز), *ḥuṭṭī* (حطى), *kelemen* (كلمن), *sa'feṣ* (سعفص), *ḳaraşet* (قرشت), *ṣeḫaẕ* (ثخذ), *ḍaẓıġı-len* (ضظغلا) kelime grubunu; ikinci mısraların ilk harfleri ile bütün mısraların son (revi) harfleri ise Arap alfabesindeki elif (ا), be (ب), te (ت), se (ث)... harf sırasını verir.

[48] Ahmet Talât Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Cemal Kurnaz) Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 392-393.

İkinci mesnevî 29 beyittir. Bütün mısraların ilk harfleri, elif (ا), be (ب), te (ت), se (ث)... gibi Arap alfabesi harf sırasını verir; ikici mısraların sonlarında da harfin adı verilir; harf adı çoğunlukla birinci mısraın sonunda da verilmiştir.

Üçüncü mesnevî 21 beyittir. Son beyit, ilk 20 beytin birinci mısralarının ilk harfleri ile mısraların sonundaki kafiye (revi) harflerinden oluşur. Beytin birinci mısralarının ilk harfleri *Men-temennā vüṣūle ṣadri'l-me'ālī* (من تمنى وصول صدر المعالى); kâfıye (revi) harfleri de *Felyüvaşşaḥ ḥıfẓan bi-Naẓmi'l-Le'ālī* (فليوشح حفظا بنظمالآلى) mısraını verir ki bu aynı zamanda bendin son beyti olarak yazılmıştır. "*Kim yüce bir mertebeye ulaşmak isterse, Nazmü'l-Leâl'i ezberlesin.*" anlamında Arapça bir beyittir.

Dördüncü mesnevi 26 beyittir. Bunun da son beyti yine kendinden önceki 25 beytin muvaşşahından çıkmaktadır. Beytin ilk harfleri birinci mısraı, son harfleri de ikinci mısraı oluşturur:

Ṭālib-i 'ilm ü kemāl iseñ oḳı Naẓm-ı Le'âl (طا لب علم و كمال ايسك اوقى نظملآل)

Kişver-i dāniş ü faż̇l u hüneri naẓm ile al (كشور دانش فضل و هنرى نظميل ال)

Beşinci mesnevî 23 beyittir. Son beyit vezinle ilgilidir. Sondan bir önceki beyit ise, beyitlerin mısralarının ilk harflerindeki muvaşşahtan oluşur. Birinci mısraların ilk harfleri, *Ḥamdülillāh buldı pes nāmem kemāl* (حمدلله بولدى نامم كمال پس), İkinci mısraların ilk harfleri *Nâm u târîẖin didim Naẓm-ı Le'âl* (نام و تاريخن ديدم نظم لآل) mısraını; yine 21 beytin kafiye (revi) harfleri ise *Temme fî-seneti aḥadi ve ẖamsîn ü elf* (تم فى سنة احدى و خمسين و الف), yani "Bin elli bir yılında tamamlandı." anlamına gelerek, eserin bitiriliş tarihini verir. Zaten ***Naẓm-ı Le'âl*** (نظم لآل) de ebced hesabıyla h. 1051/ m. 1641 tarihini vermektedir. …Böylece müellif, tamamlanmasına iki farklı şekilde tarih düşürerek eserini bitirmiş oluyor."[49]

Bu tür şiirlerden özel isimler üzerine düzenlenmiş olanları da doğal olarak muamma türü içinde düşünülmelidir. Nitekim Gelibolulu Sürûrî(öl. 13 Ocak 1562)'ye ait aşağıdaki farklı bir *muvaşşah* örneğinde her sözcüğün ilk harfleri esas alındığında "Sultân Mustafâ" ismi ortaya çıkmaktadır:

[49] Abdülkerim Gülhan, "Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Le'âl", *ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 2, No: 2, 2010, s. 211-212. (Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, No: 5802, vr. 62[a]-66[a])

سیر لیل و طولِ ایّامده نگارك میلینه صرفِ طورِ فهمم اولمشدر تو اِی شه گوشدار	Seyr-i leyl ü ṭūl-i eyyāmda nigāruñ meyline Ṣarf-ı ṭavr-ı fehmüm olmışdur tü iy şeh güş-dār
سلطان مصطفا	Sulṭān Muṣṭafā

(**Sürûrî**, *Bahrü'l-Ma'ârif*) Beyazıt Yazma Eserler Ktp. No: 5620, vr. 40ᵇ.

Türk edebiyatında lugaz söyleme geleneği yalnız eş dost arasında kalmamış, saray muhîtinde, sultan çevresinde de itibâr görmüş, koğuş ağasından şeyhülislâmına kadar lugaz ve mu'ammâ tanzîm edenler olmuştur: 'Ömer bin Mezîd (XV. Yüzyıl), Ahmed Paşa (1426?-1497), Şiban Han (öl. 1510 / Çağatay), Bursalı Lâmi'î Çelebi (1472-1532), Çağatay şairi Sânî (XVI. Yüzyıl), Nâlî (öl. 1674-5), Âşık Ömer (1651-1707), Himmet-zâde 'Abdî (1640-1710),50 Arayıcızâde Hüseyin Ferdî (öl. 1708-1710), Nâbî (1642-1712), Sâbit (öl.1712), Vahyî (öl. 1718), Nedim (öl. 1730), Mehmed Râşid Ef. (öl. 1735), Seyyid Vehbî (öl. 1736), Nermî (XVIII. Yüzyıl),51 Rüşdî-zâde Hasan Reşîd (öl. 1739-40), Subhizâde Feyzî (öl. 1739-40), Mirza-zâde Sâlim (öl. 1743), Fennî (öl. 1745), Ahmed Neylî (öl. 1748), Kırımlı Mustafa Rahmî (öl. 1751), Şeyhülislâm Es'ad Efendi (Ekim 1685-10.08.1753), Koca Râgıb Paşa (1698-1763), Diyarbakırlı Lebîb (1695-1768), Mustafa Sıdkî (öl. 1769), Fıtnat Hanım (öl. 1780), Priştineli Beğzâde Nûrî (öl. 1785'ten sonra), Zarifî Ömer Efendi (öl. 1795), Şeyh Gâlib

[50] Lugazlardan oluşan *Dîvân-ı Lugaz* adlı bir eseri vardır: TSMK, Hazine, No: 1050, vr. 206ᵇ-212ᵇ. Eser Nihat Öztoprak tarafından yayımlanmıştır: "Himmetzâde Abdî'nin Dîvân-ı Lugazı", *Essays İn Memory of Hazel E. Heughan*, (Edi.: İsmail E. Erünsal-Chistopher Ferrard-Hamza Kandur-A. Oğuz İcimsoy-Niyazi Çiçek), Hazel E. Heughan Educational Trust, Edinburg 2007, s. 145-179.

[51] Tezkirelerde adı anılmayan fakat muhtemelen 18. yüzyılda yaşamış olan bu şairin Fatih Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emîrî, Manzum, No: 567'de kayıtlı lügaz mecmuasının vr. 245ᵃ-280ᵃ arasında 23, vr. 338ᵃ-387ᵃ arasında da 21 olmak üzere 44 lugazı kayıtlıdır (Nurgül Ayar, *Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 567'deki Lügaz Mecmuası (vr. 245-280 Metin-İnceleme)*, YYLT, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Eski Türk Edebiyatı BD., İstanbul 2011, s. 18, 35; Ömer Hatunoğlu, *Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 567'deki Lugaz Mecmuası (vr. 334ᵇ-383ᵇ) (İnceleme-Metin)*, YYLT, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Eski Türk Edebiyatı BD., İstanbul 2013, s. 5-6). Ömer Hatunoğlu, tezinde, şairin Fatih Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emîrî, Manzum, No: 567'de kayıtlı lugaz mecmuasının Mustafa Sıdkî Efendi(öl. H. Receb 1183/Kasım 1769)'ye ait *Mecmuâ-yı Hafîza* olduğunu iddia etmektedir (s. 7-8).

(1757-1799), Sünbülzâde Vehbî (öl. 1809) Türk edebiyatında lugaz yazan şairlerimizdendir.

Dîvan ve Halk Şairlerine Ait Bazı Lugaz Örnekleri:

Fâʻilâtün fâʻilâtün fâʻilün
Ol nedür kim ikidür insânda
Üçden artuk olmadı hayvânda

Sende var hem bende var âdemde yok
Cümlede vardur disem ʻâlemde yok

Kimsede olmaz velî herşeyde var
Olur anun ile ʻâlemde vekar

On beş olmışdur anun menzilleri
Birine kâbil degül varmak beri

Bir iki üçden ziyâde olmadı
Dördüni bir kimse yirde görmedi (**Arap alfabesindeki *nokta*lar**)
Basît Çelebi (?-?)[52]

Fâʻilâtün fâʻilâtün fâʻilün
Ol nedür kim üç birâder her zamân
Birbiri ardınca olmışlar revân

Yılda bir kerre gelürler ʻâleme
Makdemiyle kesb-i feyz eyler cihân

[52] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: II, MEB Yay., İstanbul 1952, s. 370. Bu lugazın "Muʻammâ" başlıklı üç beyitlik bir başka versiyonu için bkz. Gülperi Bulut, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi 8358 Numaralı Şiir Mecmuasının Tanıtımı ve Transkripsiyonu (1-183. Sayfalar), YYLT., Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Afyonkarahisar 2019, s. 108.

Muʻammâ

1 Ol nedür kim ikidür insānda

Üçden artıḳ olmadı ḥayvānda

2 Sende var bende var ādemde yoḳ

Cümlede var disem ʻālemde yoḳ

3 Serserī gezdüm Mıṣr'da görmedüm bir dānesi

Şām'a vardum gözüm üstünde ṭurur üc dānesi

Kimseler görmiş değüldür yüzlerin
İsmi vardur cismi ammâ ki nihân

Birisi oldı hevâya münkalib
Birisi âb içre tutdı âşiyân

Gördi bulmuş her birisi yerlerin
Biri dahi eyledi hâki mekân

Serleri üç pâları beş anlarun
Kıl tefekkür eyledüm sana beyân[53] (***Cemre***)

Fıtnat Hanım (öl. 1780)

Muammâ (Lugaz)-Semâî

Bugün ben iki at gördüm
Ayağı dört yürür cansız
Dili yok söylemez mürdüm
Mukavva göğdesi kansız

Burnu sivri saklı başı
Ne belli erkek ne dişi
Nârı görse akar yaşı
Binersen yürimez sensiz

Kaşınmış kimse kaşımaz
Ademden gayrı taşımaz
Ne yazda kışda üşimez
Derisi var dimen gönsüz

Binüp yürütmekdir hüner
Sen döndükçe bile döner
Dini İslâm ana biner
Ne sever ne biner dinsiz

[53] Son beyitte "cemre" sözcüğünün başı ile sonunda yer alan harflerin ebced hesabındaki değerleri verilmiştir. Cemre (جمره) sözcüğünün başındaki "cim" (ج) harfinin değeri 3, sonundaki "he" (ه) harfinin değeri 5'tir. Halil Çeçen, *Fıtnat Hanım / Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, YDT., İnönü Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Ed. Eğitimi ABD., Malatya 1996, s. 388.

Âşık Osman değil yalan
Yürüdükçe kılar nâlân
Bilür başında ʻakl olan
Ne bilür bunu izʼânsız (***Tabut***)

Âşık Kâtip Osman (XVII. Yüzyıl)[54]

Muʻammâ / Lugaz

Fāʻilātün fāʻilātün fāʻilātün fāʻilün
Ol ne āfetdür vücūdı ḥāliyā iḫfādadur
Meskeni esfelde ammā menzili bālādadur

ʻĀriyetden ʻārīdür keṣretde vaḥdet eylemiş
Gövdesi ser-pā bürehne ṣūreti zībādadur

Ṭurup oturmaz [vü] yatmaz yiyüp içmekden berī
Aġlamaḳdan gülmeden āyīne gibi sādedür

Söylemekden diñlemekden söylenüp diñlenmedi
Yiyüp içmez uyuyup uyanmadan āmādedür

Ne gice ne gündüz olur aña [hem] ay ü güneş
Bu ne ṭaġda (ne) bāġda ne dünyāda ne ʻuḳbādadur

İsmi vardur cismi yoḳ[dur] cismi vardur ismi yoḳ
Bu ne yerde (ne) gökde ne ṣaḥrāda ne deryādadur

Er dürür ʻavret degül ʻavret dürür hem er degül
Bir ṣıfāt olmaz muʻayyen ʻalleme'l-esmā'dadur

Ey **ʻÖmer** her kim bilürse bu muʻammā remzini
Başına teller ṭaḳınsun ġuṣṣadan āzādedür (***Ana raḥminde çocuḳ, cenīn***)[55]

[54] Şükrü Elçin, "Âşık Osman, Hayatı ve Şiirleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: XXIV-XXV, İstanbul 1986, s. 92.

[55] Koç Üniversitesi Suna Kıraç Ktp. Yazmaları, No: 282-283 (Envanter No: 168/I-II, Call No.: PL 232. M4368356), vr. 103b (Mecmûʻanın istinsah tarihi: Cumadelûlâ 1156 / Temmuz 1743); Fatih Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emiri, Manzum, No: 719, vr. 39b (5 beyittir. 3., 4. ve 5. beyitler yer almamaktadır.).

3. SULTAN III. MURAD'IN HAYATI VE ESERLERİ:

Sultan III. Murad, H. 5 Cemâziyelevvel 953/4 Temmuz 1546 tarihinde babası Sultan II. Selim'in Saruhan sancak beyliği döneminde Manisa'da Bozdağ yaylasında dünyaya gelmiştir. Annesi, Venedik asıllı[56] haseki Afîfe Nûrbânû Sultan(öl. 1583)'dır. Nisan 1557 tarihindeki sünnet töreninden sonra (1558) henüz 18 yaşındayken dedesi Kânûnî Sultan Süleyman tarafından önce Aydın-ili sancak beyliğine atanmış, babası Şehzâde (Sultan II.) Selim'in Karaman eyaletine naklinden sonra da Akşehir sancak beyliğine getirilmiştir. Babası ile amcası Bâyezid arasında Konya ovasında meydana gelen savaş sırasında Konya Kalesi muhafazasında bulunmuştur. Bir süreliğine Kânûnî tarafından İstanbul'a çağrılan Şehzâde Murad, 25 Eylül 1561'de Şehzâde Bâyezid'in öldürülmesi üzerine Mart 1562'de Saruhan sancak beyliğine gönderilmiştir. 22 Aralık 1574'te padişah oluncaya kadar burada idarecilik yapmıştır.

Manisa'daki sancak beyliği sırasında kendisine lala olarak önce Ferruh Bey, ardından da Saruhânî Ca'fer Efendi (öl. 1574-5) görevlendirilmiştir. Arnavut asıllı Safiye Sultan ile burada tanışan Şehzâde Murad'ın bu evlilikten oğulları Mehmed (III. Mehmed, doğ. 1566) ve Mahmûd ile kızları Ayşe ve Fatma Sultan da burada dünyaya gelmiştir. Şehzâdeliği sırasında özellikle hocası Hoca Sâdeddîn Efendi (öl. 1599), defterdarı Kara Üveys Çelebi ve hareminden sorumlu Raziye Hatun (öl. 1597)'un etkisi altında kalmıştır.

Sultan III. Murâd'ın şehzâdeliği döneminde başlayan Halvetî şeyhi Kastamonulu Şeyh Şa'bân-ı Velî(öl. 1568)'nin halifesi Şeyh Şücâ Dede(öl. 1588) ile olan yakınlığı, onun kuvvetli bir tasavvuf kültürü ile yetişmesinin de başlıca müsebbibi olmuştur. Onun bu tasavvuf muhiti içerisinde olgunlaşması çevresinde takvâ sahibi olarak anılmasına vesile olduğu gibi tasavvuf muhtevalı bütün lugazların III. Murad'a aidiyetini de kanıtlamaktadır.

Ölünceye kadar hiçbir savaşta ordunun başında yer almamış olan Sultan Murâd, saltanatının ilk yıllarında, siyasî karışıklık içinde bocalayan Safevîlere

[56] Osmanlı topraklarına ayak basmadan önce Cecilia Venier-Baffo adıyla anılan Nûrbânû Sultan, Venedik doğumlu bir asilzade olup Venedik Dükü Sebastiano Venier'in kardeşi Nicolo Venier'in kızıdır.

karşı zafer elde etmiş, daha sonra Lehistan ve İngiltere ile olan ilişkileri geliştirmiş, Fas üzerinde Osmanlı nüfuzunun artmasını sağlamıştır.

Sultan III. Murâd devrinin sonlarına doğru ikinci büyük cephe Avrupa'da Habsburglara karşı açılmış, Batılı tarih kitaplarında "Onbeşyıl Savaşları" olarak adlandırılan Osmanlı-Avusturya savaşları bu devreye damgasını vurmuştur. Bu mücadeleler devam ederken H. 6 Cemâziyelevvel 1003/17 Ocak 1595'te Sultan III. Murâd vefat etmiştir.

Eserleri:

Osmanlı hânedanı içerisinde Kânûnî Sultan Süleyman'dan sonra en fazla şiir yazan padişah olmasının yanı sıra Şehzâde Korkut'tan sonra en fazla ilmî eser kaleme almış âlim bir hükümdârdır. Onun en önemli eseri *Dîvânı*'dır. Kaynaklarda, *Esrâr-nâme*, *Fütûhâtü's-Siyâm* (*Fütûhât-ı Ramazan*) ve *Farsça Dîvân[çe]* olmak üzere üç eserinin daha adı anılmaktadır.

Türkçe Dîvân: Oldukça hacimli olan Dîvân'ında 1567 gazel, 1 muhammes, 49 mesnevi, 38 kıt'a ve 47 müfret yer almaktadır. Bu yönüyle bir gazel şairi olarak tanımlanabilecek Sultân'ın gazellerinin çoğu münâcât ve na't türündedir. "Sultân Murâd, şiirlerini diğer Osmanlı sultanları gibi sade ve basit bir dille söylemiştir. Oldukça işlek bir şiir tekniğine sahiptir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelime[ler] kullanmakla beraber terkiplere daha az rastlanmaktadır. Tasannua merakı yoktur. âdeta konuşur gibi bir şiir yazma lisânına sahiptir."[57] Arapça ve Farsçaya bu dillerde şiir yazacak derecede vakıf olan şairin Dîvânı'nda mülemma manzumelerin sayısı oldukça fazladır: Arapça-Türkçe olarak 81 gazel, 4 mesnevi, 1 nazım; Arapça-Farsça-Türkçe bir gazel; Arapça-Farsça olarak da bir gazel yer almaktadır.

8 nüshası tespit edilen Dîvân'ı üzerine bir doktora tezi hazırlandığı[58] gibi aynı araştırmacı tarafından bir inceleme ile birlikte (Süleymaniye Ktp. Fatih, No: 3874'da kayıtlı nüsha) tıpkıbasım olarak da yayımlanmıştır.[59]

---

[57] Ahmet Kırkkılıç, *Sultân Üçüncü Murâd (Murâdî) Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni*, YDT., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., Erzurum 1985, s. 207.

[58] Ahmet Kırkkılıç, *a.g.t.*

[59] H. Ahmet Kırkkılıç, *Muradi Divanı (İnceleme-Tıpkıbasım) / Sultan Üçüncü Murat (1546, 1574-1595)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2012. (http://www.ekitap.yek.gov.tr/Home/Show2?BOOK_NO=6)

Esrâr-nâme: Şeyh Şemseddin Sivâsî tarafından şerh edildiği söylenen bu eserin bir nüshasına ulaşılamadığı bildirilmektedir.[60] Berlin Devlet Kütüphanesinde kayıtlı şairi bilinmeyen bir *Esrâr-nâme*,[61] "Süci" ve "Esrâr" adlı iki kişi arasındaki muhavere üzerine inşa edilmiştir. Aruzun *mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün* kalıbıyla kaleme alınmış bu eser, "*Ṣubḥ u seḥer demiydi seyrider-idüm iy yār / Bir bāġa irdi yolum vaṣfına irmez efkār*" beytiyle başlamaktadır. Kaside tarzındaki 115 beyitlik bu eserde adı geçen iki kahramandan "Süci", Sultan III. Murâd'ın çok büyük yakınlık duyduğu Ṣa'bâniyye tarikatı şeyhi Şeyh Şücâ (Şücâeddîn) Dede(öl. H. 996/1588-9)'yi çağrıştırmaktadır. İlk sayfası tezhipli ve çok güzel bir hatla kaydedilmiş şairi bilinmeyen bu eserin, Sultan III. Murâd'a ait olabileceği ihtimal dahilindedir.[62]

Fütûhâtü's-Siyâm (Fütûhât-ı Ramazan): Nev'î-zâde 'Atâyî'nin "Ṭarīḳa-i zühd ü ṣalāḥa sālik ve gencîne-i esrār-ı tevḥīde mālik fenn-i taṣavvufda *Fütūḥāt-ı Ṣıyām* adlu bir kitāb te'līf itmişler idi. Vālid-i merḥūm '*Fütūḥāt-ı Mülūkī*' (فتوحات ملوکی) (1001) lafẓını tārīḫ düşürmiş idi. Dürc-i gevher-i esrār u 'iber ve ehli yanında maḳbūl eṣerdür."[63] şeklinde tanıttığı tasavvufî bu eserin telifine Nev'î (öl. 24 Haziran 1599) "*Fütūḥāt-ı Mülūkī*" (1001/1593) terkibini tarih düşürmüştür. Kaynaklarda, bugüne kadar bir nüshasına ulaşılamadığı

---

[60] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt: 2, Matbaa-i 'Âmire, İstanbul H. 1333/1915, s. 413; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: III/1, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 114; Gönül Ayan, *Tebrizli Ahmedî, Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 1996, s. XXIX.

[61] XVI. yüzyılda kaleme alınmış bazı eserleri de barındıran bir mecmua içerisindedir: Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Außereuropäische Handschriften, Islamische Handschriften, Osmanisch-türkische Sammelhandschrift, No: Diez A oct. 144, vr. 37^{b}-42^{a}.

[62] Bu eser yeni harflerle de yayımlanmıştır: Meryem Babacan Bursalı, "Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Bir Mecmûa ve Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Esrâr-nâme", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2017, s. 1-34.

[63] ʿAtâullâh ibn Yaḥyâ Nev'îzâde ʿAṭâ'î, *Ḥadā'iḳü'l-Ḥaḳā'iḳ fī Tekmileti'ş-Şeḳā'iḳ: Zeyl-i Şeḳā'iḳ*, İstanbul, H. Gurre-i Zilhicce 1268/15 Eylül 1852, Cilt: 1, s. 383; Suat Donuk, *Nev'î-zâde Atâyî – Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti'ş-Şakâ'ik (İnceleme-Metin)*, YDT., Celal Bayar Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı Programı, Manisa 2015, s. 1014.

bildirilen eserin *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî* adlı eser olduğunu ileri süren araştırmacılar da olmuştur.[64] Ancak Yaşar Kamil Uyar tarafından eserin bir nüshası tespit edilmiştir: Fatih Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum, No: 576, 103 vr. Farsça olarak kaleme alınan ve mensur bir mukaddime ile başlayan mesnevi tarzındaki 1645 beyitlik eserde, konular 91 ana başlık altında sunulmuştur. Başlıkların müstensih tarafından konmuş olma ihtimali yüksektir. Aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbının kullanıldığı eserin mukaddime kısmındaki bilgilere göre H. Ramazan 1001/Haziran 1593 tarihinde yazımına başlanmış ve aynı ay içerisinde Kadir Gecesi'nde tamamlanmıştır (H. 27 Ramazan 1001/27 Haziran 1593). Sultan III. Murâd, eserin tamamlanmasına -mukaddime kısmında- "Feyż-i 'Ālī" (فیضِ عالی) (1001) terkibini tarih düşürmüştür.

Farsça Dîvân[çe]: Sultan III. Murâd'ın Farsça şiirlerinden oluşan Dîvânçe'sinde 39 gazel ve 2 mesnevî yer almaktadır. Gazelleri *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî* adıyla derlenen eserde devrin âlim, şeyh ve şairleri tarafından şerhe konu olduğu gibi mesnevileri de -küçük farklılıklarla- *Fütûhât-ı Ramazân*'da tekrarlanmıştır. Sultan III. Murâd'ın tasavvufî nitelikteki Farsça manzumelerinde vezin uygulamaları oldukça başarılıdır. Ancak bu eserindeki şiirlerinin dili, *Fütûhât-ı Ramazân*'a göre biraz daha ağırdır. Nüshaları: Fatih Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum, No: 329, vr. 1^{b}-12^{b}; Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi, No: 1901. Farsça bu manzumeleri Millet Kütüphanesi nüshasında şerh edilmemiş hâliyle yer alırken Türk İslam Eserleri Müzesindeki nüshada Türkçe şerhleri ile birlikte kaydedilmiştir.

Şairin *Fütûhâtü's-Siyâm (Fütûhât-ı Ramazan)* adlı eseri ile *Farsça Dîvânı* üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır.[65]

Sultan III. Murâd'ın yazmış olduğu Arapça, Farsça ve Türkçe bazı şiirleri, devrin bazı âlim, şeyh ya da şairleri tarafından şerh edilmiştir.[66] *Bâkî*,

---

[64] Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDVİA*, Cilt: 31, İstanbul 2006, s. 176.

[65] Kamil Yaşar Uyar, *Sultan III. Murad'ın Futûhât-ı Ramazân'ı ve Farsça Dîvânı*, YDT., İstanbul Üniversitesi SBE. Edebiyat Fak. Fars Dili ve Edebiyatı ABD., İstanbul 1995.

[66] Sultan III. Murâd'ın Farsça beyitlerinin şerh edildiği mensur örneklerden biri DTCF Kütüphanesinde bulunmaktadır. "*Hāẕā Risāletü fī Taḥḳīḳi'ş-Şi'ri'l-Laṭīf li-Sulṭān Murād Ḫān İbn^{i} Sulṭān Selīm Ḫān*" başlıklı eser, "*Ḥamd ol ṣāni'-i āferīne ki semā'-ı semāvātı muṣavver-i muṣavvit-ile münevver ḳıldı.*" sözleriyle başlamaktadır. Tevhit, na't ve Sultan Murâd'a övgü niteliğindeki bir girişin ardından asıl konuya geçilmektedir. Ankara

Hâşimî, *İnânî*, *İzzî Sâdeddîn* (*Hoca Sâdeddîn*), *Şeyh Ca'fe*r *Bi-kemâlî*, *Muhammed es-Sıddîkî*, *Nişancı Muhyî*, *Nevâlî*, *Şeyh Selâmî Mustafa Ef.*, *Sırrî*, *Subhî*, *Niksarlı Şeyh Vâiz Emîr Hasan (b. Sinân)*, *Yûsuf el-Kâdî* ve *Şeyhülislâm Zekeriyyâ* olmak üzere toplam 14 kişilik bu âlim, şeyh ya da şairlerin kaleme aldığı 62 şerh, Nûh Halîfe (Nûh Ağa) b. 'Abdullâh tarafından H. 993/1585 yılında Hâne-i Hümâyûn'da bir araya getirilerek ***Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî Min Fuyûzâti Sultân Murâd Hân bin Sultân Selîm Hân*** adıyla kitaplaştırılmıştır (Nüshası: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi, No: 1901, vr. 1[b]-221[a]). Eser üzerine bir yüksek lisans çalışması[67] yapıldığı gibi yeni harflerle de yayımlanmıştır.[68]

Ayrıca Sultan III. Murâd'ın Manisa'daki şehzâdeliği döneminde gördüğü rüyâları yorumlaması için Şücâ (Şücâeddîn) Dede(öl. H. 996/1588-9)'ye gönderdiği mektuplar da Başmirahor Nûh Ağa (Nûh Halîfe) tarafından ***Kitâbü'l-Menâmât*** adıyla toplanmıştır (H. 1001/1592-3). "Osmanlı padişahları içinde rüyalarını ve dervişliğini kendi ağzından anlatan tek sultan"[69] olan III. Murâd'ın bu eseri "sadece Sultan III. Murad'ın tasavvuf tecrübesini ve şeyhiyle diyaloglarını içermez; aynı zamanda Şabanîyye tarîkatının seyr ü sulûk anlayışını, vahdet-i vücud tartışmalarını ve sarayın iç dünyasını, devrin politikalarını ayrıntılarıyla anlatır."[70] Kitapta yer alan mektupların sayısı 1858'dir. XVI. yüzyıl Türkçesine göre oldukça sade bir dille kaleme alınmış

Üniversitesi (DTCF) Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, No: Üniversite A 121/XXIII, vr. 134[b]-138[a].

[67] Nurdan Şahin, *III. Murad'ın Şiirlerine Yazılan Şerhler Mecmuası: Şürûhu'l-Füyûzât (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE., Eski Türk Edebiyatı ABD., İstanbul 2019.

[68] Abdülkadir Dağlar vd., *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî / Sultân 3. Murâd'ın Gazellerine Şerhler*, DBY Yay., İstanbul, Ekim 2019.

[69] Türkân Alvan, "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitâbü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 3, Bahar 2014, s. 27.

[70] Türkân Alvan, *a.g.m.*, s. 27.

eser, yeni harflerle de yayımlanmıştır.[71] Mektuplar üzerinde bir değerlendirme yazısı da yayımlandığı[72] gibi ayrıca mektupların geniş bir inceleme ile birlikte ikinci bir yayımı da Türkan Alvan tarafından tamamlanmak üzeredir.

Sultan III. Murâd'a ait eserlere, değişik şiir mecmualarında dağınık olarak yer alan lugazlarını da dâhil etmek gerekir. Şimdilik beşi manzum, biri mensur olmak üzere tespit ettiğimiz 6 lugazına, bundan sonraki araştırmalarda yenilerinin ekleneceğine şüphemiz yoktur.

4. SULTAN III. MURAD'IN LUGAZLARINA CEVAP YAZAN ŞAİR VE MUTASAVVIFLAR:[73]

4.1. Budinli Cihâdî Beg (XVI. Yüzyıl)[74]

Tezkirelerde adı anılmayan Cihâdî'nin yaşamı ile ilgili bilgi veren tek kaynak Sadeddin Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri* adlı eseridir.[75] Söz konusu eserde, XVI. yüzyıl şairi Cihâdî'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki *Teşrîh-i Tıbâ'* isimli Türkçe-Arapça manzum sözlüğüne (TY 3511, vr. 1b-13b) atıfta bulunulmuş ve bu eserindeki bilgilerden yararlanılarak

[71] Özgen Felek, *Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014. https://www.academia.edu/6198534/Kit%C4%81b%C3%BC_l-Men%C4%81m%C4%81t_Sultan_III._Murad_%C4%B1n_R%C3%BCya_Mektuplar%C4%B1_The_Book_of_Dreams_The_Dream_Letters_of_Sultan_Murad_III_._Tarih_Vakf%C4%B1_Yurt_Yay%C4%B1nlar%C4%B1_2014

[72] Türkân Alvan, *a.g.m.*, s. 27-60.

[73] Bu bölümde tanıtılacak kişilerin eserleri üzerinde yapılmış çalışmalardan tespit ettiklerimizi yeri geldikçe belirttik. Üzerinde bir çalışma yapılıp yapılmadığı bilinmeyenler için herhangi bir kayıt düşmedik.

[74] Sultan III. Murâd'a ait lugaz, Tayyâr-zâde Atâ'nın *Târîh-i 'Atâ* (Tayyârzâde Ataullah Ahmed Ata Bey, *Târîh-i 'Atâ*, Cilt: 4, Basîret Gazetesi Sâhib-i İmtiyâzı Enderûn-ı Hümâyûndan Alî Efendi'nin Matbaası, İstanbul, H. 25 Rebîülâhir 1293/19 Mayıs 1876, s. 64-65) ve Mehmed Nail Tuman'ın *Tuhfe-i Nâilî* [Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yay., Ankara, 2001, s. 681/169] adlı eserlerinde Sultan IV. Murâd'a ait olarak gösterildiği için, bu kaynakları esas alan İsmail Hakkı Aksoyak, Cihâdî'yi XVII. yüzyılda yaşamış hazineli bir Enderun şairi olarak tanıtmışsa da doğru değildir. Bkz. "Cihâdî, Cihâdî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 21.01.2014, Erişim tarihi: 03.9.2019).

[75] Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, Cilt: IV, (İstanbul), 1936-1945, s. 1080-1081.

hayatı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Buna göre Cihâdî'nin aslen İzvornikli olduğu fakat Budin'de ikamet ettiği için Budinli Cihâdî olarak tanındığı bildirilmektedir. Bu bilgiler, *Teşrîh-i Tıbâ'*ın İstanbul Üniversitesi nüshasının 1[a] sayfasındaki fevâid kaydında mensur olarak kaydedilmiş olduğu gibi eserin "Sebeb-i Te'lif" bölümünde de manzum olarak tekrarlanmıştır:

"Kemīne bende-i **İzvorniḳī**yem
Ma'ārif ehlinin bir 'āşıḳıyam

Budūn'da sākin olup nitekim nūn
Ṭalebden ḫāli olmazdum dün ü gün

Gehī idüp ta'allüm gāhī ta'līm
Bana keşf oldı bāb-ı fehm ü tefhīm" (vr. 3[a])

Son beyitteki ifadelere göre eğitim-öğretim faaliyetlerinin de içerisinde olan Cihâdî Beg'in *Teşrîh-i Tıbâ'* adlı eserini bu amaçla kaleme aldığı da söylenebilir. Eserin H. 1000/1594-5 yılında tamamlandığı göz önünde bulundurulursa Cihâdî'yi Sultan III. Murad devri (1574-1595) şairleri içerisinde değerlendirmek mümkündür. Sultan III. Murâd'ın lugazına yazdığı cevap karşılığı "çavuşluk" ve "ze'āmet" talebinde bulunan Cihâdî'nin bu lugazının yer aldığı bir mecmuadaki kayda göre bu talebinin kabul gördüğü ve uzun yıllar Macaristan'ın Hırvatistan sınırı yakınlarındaki Peç şehrinde yaşadığı ve hatta orayı vatan tuttuğu anlaşılmaktadır:

"Ol zamānda a'lā ze'āmet ile çāvuşluḳ alup nice eyyām u sene **Peçū[y]** nām şehrde vaṭan eylemişdür."[76]

Cihâdî Beğ'in nerede ve ne zaman vefat ettiği bilinmese de uzun yıllar görev yaptığı Peç şehrinde vefat etmiş olma ihtimali yüksek görünmektedir.

Cihâdî'den bize miras kalan tek eser -yukarıda sözünü ettiğimiz- ***Teşrîh-i Tıbâ'*** adlı eseridir.

"Ẕikr idelüm anı kim ṣubḥ u mesā
Her luġatle olınur aña s̱enā

[76] Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106[b].

Ḳāl ü ḥāl ile idüp her bār yād

Lafẓ u maʻnā şükrini eyler ʻibād" dizeleriyle başlayan ve iki nüshası[77] tespit edilen eser, Türkçe-Arapça manzum bir sözlüktür. Aruzun pek çok farklı kalıbı kullanılarak kaleme alınmış olan eser, 369 beyit tutarındadır. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eserin mesnevi tarzındaki 46 beyitlik giriş kısmında lügat ilminin önemine işaret edilerek fıkıh, hadis ve tefsir ilmine vâkıf olmak isteyenlerin Arapçaya hâkim olmaları gerektiği dile getirilmiştir. Sebeb-i teʼlif bölümünün ardından asıl konuya geçilmiştir. Şair, mahlasını da bu bölümde anmıştır:

"**Cihādī**'ye duʻā-i ḫayr idenler
Olalar dīn ü dünyāda muẓaffer" (vr. 4ᵃ)

Eserin sözlük bölümü, klasik divanların gazeliyat bölümlerinde olduğu gibi kafiyeli sesler dikkate alınarak elif-ba sırasına göre düzenlenmiştir. Her bir harfte, gazel tarzında kafiyelenmiş 10-11 beyti geçmeyen manzumelerin sıralandığı bu bölümde, manzum olarak Arapça sözcüklerin Türkçe karşılıkları aktarılmıştır. Eserin Belgrad nüshasında, her bir harfle ilgili bölümlerin sonunda, takti' beyitlerinden bir önceki beyitte, Türkçe birer cümlenin aynı vezinde Arapça tercümesine yer verilmiştir.

"Dil süst olur cehl-ile, ʻilm-ile diri
بالجهلِ يَهىَ القلبُ وَ بِالعِلْمِ يَحيّ" (vr. 66ᵇ)

Sade sayılabilecek bir dilin hâkim olduğu eser, mesnevi tarzında kafiyelenmiş 31 beyitlik "hâtime" içerikli bir manzûme ile sona ermektedir.

"Didüm hem aña *Teşrīḥ-i Ṭıbā*ʻ nām

Daḫı ḳıldum anı tārīḫe itmām" sözlerine göre eserin adı olan *Teşrīḥ-i Ṭıbā* ʻ (تشريح طباع), ebced hesabıyla eserin tamamlandığı tarihi de vermektedir. Buna göre H. 1000/1591-2 tarihinde tamamlanmış demektir.

"Tevekkül eyleyüp Rabb-i muʻīne

Bunı yazdum irince *āḫirīne*" (vr. 4ᵃ) dizelerine göre eserini ömrünün son yıllarında tamamlamıştır. Eserin sonundaki;

---

[77] (*Kitâb-ı Teşrîh-i Tıbâ*ʻ) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3511, vr. 1ᵇ-13ᵇ (339 beyit); (*Kitâb-ı Terşîh-i Tıbâ*ʻ); Belgrad Üniversitesi Dijital Ktp. (Digitalni Repozitorijum Univerziteta u Beogradu) Identifier: o:1528 (Rso-341-3), vr. 39ᵇ-69ᵃ. https://phaidrabg.bg.ac.rs/detail_object/o:1528 [Erişim tarihi: 20.7.2019) (369 beyit).

"Nışf-ı manẓūmı kitābıñ buldı çünkim intihā

Ḳısm-ı menşūra bi-'avn'illāh ḳılalım ibtidā" (vr. 69[a]) ifadelerine göre eserin manzum kısmı sona ermekte ve mensur kısım başlamaktadır. Yani müellif eserini, manzum ve mensur olmak üzere iki bölüm olarak tasarlamıştır. Ancak elimizdeki her iki nüshada da manzum kısımlar kaydedilmiş olmasına rağmen mensur kısımlara yer verilmemiştir. Bu durumda ya müellifin ömrü yetmemiş ya da müstensihler mensur kısmı istinsah etmemiştir.

Sadeddin Nüzhet Ergun, Cihâdî'nin bu eserinin 1550 yılında vefat eden Muğlalı İbrâhîm Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserinin bir taklidi olarak kaleme alınmış olabileceği tahmininde bulunmaktadır.[78] Eserle ilgili bir inceleme yazısı yayımlanmıştır.[79]

Budinli Cihâdî'nin ***Teşrîh-i Tıbâ'***dan başka elimizde iki adet de manzumesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sultan III. Murâd'ın lugazına aynı vezinle (*mef'ūlü fā'ilātün mef'ūlü fā'ilātün // müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün*) kaleme aldığı üç beyitlik cevabı, ikincisi ise İBB Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları No: MC_Yz_K0479 numarada kayıtlı şiir mecmuasında "*Cihâdî Beg Fermâyed*" başlığıyla kaydedilmiş (vr. 15[b]-16[a]) olan 5 beyitlik gazelidir. Aruzun *mef'ūlü fā'ilātü mefā'īlü fā'ilün* kalıbıyla kaleme alınmış âşıkâne bu gazelde şair, aşk yüzünden çektiği acıları dile getirmiştir. Gazelin matla' beyti:

"*Deşt-i fenāya düşdi arar şāh-ı rāhımuz*

Bir gird-bāddur ṭolanur ṭurmaz āhımuz" şeklindedir.

4.2. Vusûlî (XVI. Yüzyıl):

Sultan III. Murâd'ın lugazına cevap yazan Vusûlî mahlaslı şairin kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Sultan III. Murâd devrinde (1574-1595) yaşamış Vusûlî mahlaslı üç şair bulunmaktadır: 1. Sultan II. Selim'in pabuççubaşısı Abdi Ağa'nın oğlu İstanbullu **Vusûlî Mehmed** (*Molla Çelebi* veya *Hubbî*

[78] Sadeddin Nüzhet Ergun, *a.g.e*, s. 1081.

[79] Hasan Doğan, "Budinli Cihâdî ve Teşrîh-i Tıbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü", *LİTTERA TURCA Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 2, Issue: 4, Autumn 2016, s. 16-32.

Mollası,[80] doğ. H. 930/1523 – öl. H. 11 Receb 998/16 Mayıs 1590);[81] 2. Yahyalı ocağına mensup uç beyi Üsküplü **Vusûlî Mehmed** Beg (*Küçük Bâli Paşazâde*, öl. H. 1000/1592);[82] 3. Kütahyalı (Şuhudlu) Müderris **Vusûlî Hamza Çelebi** (öl. H. 1003/1594-5).[83]

Sultan III. Murâd'ın lugazına cevap olarak yazılan manzûmenin şairinin, Rumeli şehirlerinden Üsküp'te doğmuş olan ve "*Küçük Bâli Paşazâde*" sıfatıyla tanınan Bosna Sancak Beyi **Vusûlî** Mehmed Beg (öl. H. 1000/1592) olma ihtimali oldukça yüksek görünmektedir. Bizi, bu şaire yönlendiren sâik, Sultan III. Murâd'ın lugazına cevap yazan şairlerin genellikle Rumelili ya da Rumeli illerinde yaşıyor olmalarıdır.

---

[80] XVI. yüzyıl Klasik Türk edebiyatının hanım şairlerinden ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın sütkardeşi Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin torunu Aişe Hubbî Hatun(öl. H. 997/1589)'un damadıdır. Bu nedenle böyle anılmıştır.

[81] Volkan Karagözlü, "Vusûlî, Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 06.11.2013, Erişim Tarihi: 22.7.2019); Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2018, s. 245-247; Aysun Sungurhan, *Kınalızâde Hasan Çelebi / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 902-904; Aysun Sungurhan, *Beyânî / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 229.

[82] Filiz Kılıç, "Vusûlî, Küçük Bâli Paşazâde", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 24.02.2014, Erişim Tarihi: 22.7.2019); Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2018, s. 247-248; Aysun Sungurhan, *Kınalızâde Hasan Çelebi / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 904-905; Aysun Sungurhan, *Beyânî / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 229; Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 271; Namık Açıkgöz, *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuarâ) / Riyâzî Muhammed Efendi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 338; Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, YDT., İnönü Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD., Malatya 1997, s. 591.

[83] Filiz Kılıç, "Vusûlî, Hamza Vusûlî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 08.03.2014, Erişim Tarihi: 22.7.2019); Aysun Sungurhan, *Kınalızâde Hasan Çelebi / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 905-906.

Üsküplü **Vusûlî** Mehmed Beg, Yahyalı ocağına mensuptur.[84] Küçük Bâlî Paşa'nın oğlu olup, bir dönem Bosna Sancak Beyi ve Tameşvar yakınlarındaki Arad'da uç beyi olarak görev yapmıştır. Cömertliği, yardımseverliği, adaleti ve kahramanlığı ile tanınmış olan şair, H. 1000/1592 yılında vefat etmiştir. Mürettep Dîvânı bulunan şairin bu eseri, Hakan Taş tarafından yayımlanmıştır.[85] Ancak Sultan III. Murâd'ın lugazına cevap olarak yazdığı manzume, yayımlanmış Dîvân'da yer almamaktadır.

4.3. "Türbe Şeyhi" Bosnevî Ali Dede (Harîmî) (Öl. H. 1007/1598-9):

Halvetiyye tarikati şeyhlerinden olup, 1566'da Kanûnî Sultan Süleyman'la Sigetvar (Varat) Seferi'ne katılan ve H. 1007/1598-9 tarihinde Sigetvâr Kalesi yakınlarında vefat eden Bosnevî (Mostarlı Harîmî) Ali Dede'dir.[86] Babasının adı Mustafa'dır. Mostar'da doğmuştur. İlim tahsil etmek için İstanbul'a gelen şair, burada Halvetî şeyhi Nûreddinzâde'ye intisap etmiştir. Kânûnî'nin 6 Eylül 1566'da vefatından sonra Sigetvar'da yaptırılan türbenin uzun zaman türbedârı olan ve "Türbe Şeyhi" ünvanıyla tanınan Harîmî Ali Dede, 1593 yılında Sultan III. Murad tarafından Makâm-ı İbrâhîm'i yenilemek göreviyle Mekke'ye gönderilmiş, H. 1006/1597-8 yılında Serdâr-ı ekrem Satırcı Mehmed Paşa'nın daveti üzerine Varat Seferi'ne katılmış ve bu savaşta askeri coşturarak zaferin kazanılmasını sağlamıştır. H. 1007/1598-9 tarihinde vefat ettiğinde Sigetvar'da Sultan Süleyman'ın mezarının yakınına defnedilmiştir.

Manzum Eserleri:

---

[84] Yahyalı ocağı, Toroslar yöresinde, Kayseri'nin Yahyalı ilçesindedir.

[85] Hakan Taş, *Vusûlî (ö. 1000/1592) / Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*, (e-kitap), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müd. Yay., Ankara 2010.

[86] Mehmet Serhan Tayşi, "Ali Dede, Bosnevî", *TDVİA*., Cilt: 2, İstanbul 1989, s. 386; Adem Ceyhan, "Alî Dede, Bosnevî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 09.09.2013, Erişim Tarihi: 03.9.2019); Âdem Ceyhan, "Harîmî'nin Hz. Ali'den Kırk Vecize Tercümesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: (Güz) 2003, Cilt: 1 Sayı: 2, Manisa, s. 45-58; Hüseyin Elmalı, "İbnu'n-Nahvi, el-Kasidetu'l-Münferice'si ve Tercümesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, İzmir 2002, s. 37-56.

1. *Tercüme-i Kasîde-i Rûhâniyye*: İbn Sînâ'nın meşhur Arapça kasidesinin nazmen Türkçeye tercümesidir. (Nuruosmaniye Ktp. No: 4024, vr. 40ᵇ-54ᵃ; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Ktp. No: 2002)

2. *Nazm-ı Ehâdîs-i Erba'în (Tercüme-i Hadîs-i Erba'în)*: Celâleddin Süyûtî(öl. H. 911/1505)'nin ***İtkân*** adlı eserinden yararlanılarak kaleme alınan eserde, Kur'ân okuma ve ezberlemenin, Kur'ân ayet ve surelerinin faziletleri ile ilgili kırk hadis, ikişer beyit hâlinde nazmen Türkçeye çevrilmiştir. Nüshası: *Manzûmeti'l-Erba'îne Hadîsen*, Mısır Millî Ktp., Mecâmî Türkî Tal'at, No: 125, vr. 62ᵇ-74ᵃ.[87]

3. *Şerh-i Çihl-Kelâm-ı Emîri'l-Mü'minîn*: Hz. Alî'ye ait kırk sözün ikişer beyitle Türkçeye çevirisidir.

4. *Çihl Kelimât-ı Hikmet (Kelimât-ı Alî, Şerh-i Çihl-Kelâm-ı Emîrü'l-Mü'minîn)*: *Nesrü'l-Leâlî* adlı eserden seçilen Hz. Ali'ye ait Arapça kırk hikmetli söz, ikişer beyit halinde manzum olarak tercüme veya şerh edilmiştir.[88]

5. *Kasîde-i Münferice Tercümesi*: İbnu'n-Nahvî'ye (öl. H. 513/1119) nisbet edilen meşhur Arapça *Kasîdetü'l-Münferice*'nin nazmen Türkçeye tercümesidir.

6. Derviş "*Bosnevî 'Alî b. Hacı Mustafa*" adına kayıtlı *Amâ'il-i Fezâ'il-i Cihâd* adlı kırk hadis tercümesi de muhtemelen şairimize aittir. Türkçe kırk hadis tercümeleri arasında özel bir yere sahip olan bu eserin konusu cihat ağırlıklı olup, gâzilerin hayır duasını almak amacıyla kaleme alınmıştır. Eser üç bölümden meydana gelmiştir: Birinci bölümde gazâlarla ilgili manzum *kırk hadis* (*Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, Nr. 1025, vr. 81ᵇ-98ᵇ), ikinci bölümde cihatla ilgili İmam Dımaşkî'nin *Kitâbu Fezâ'il-i Cihâd* adlı eserinden seçilmiş *kırk hikâye* (*Hikâye-i Erba'în*, vr. 98ᵇ-145ᵇ), üçüncü bölümde de cihatın faziletiyle ilgili bilgiler (*Gâziler Menâkıbı*, vr. 145ᵇ-160ᵇ) yer almaktadır. Bu üç bölüm, 12 "*bâb*"a ayrılmıştır: 1. Gazâ fazîleti hakkında kırk hadîs, 2. Gazâ menâkıbı ile ilgili kırk hikâye, 3. Kıtal (savaş) anında gâzinin heybeti, 4. Düşmanla muharebe etmek, 5. Göğüs göğüse muharebe, 6. Cenk esnasında dayanıklılık, 7. Duâ, 8. Allah yolunda gazâya niyet, 9. Gulûlden

---

[87] Nasrullah Mübeşşir Tırâzî, *Fihrisü'l-Mahtûtâti't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye*, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Âmme li'l-Kitâb, Cilt: IV, Kahire 1992, s. 175.

[88] Adem Ceyhan, "Harîmî'nin Hz. Ali'den Kırk Vecîze Tercümesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: (Güz) 2003, Cilt: 1, Sayı: 2, Manisa, s. 45-58.

ihtiraz (kamu malı talanından sakınma), 10. Allah yolunda meşveret ve ittifak, 11. Sabır, tevekkül ve rızâ, 12. Evrâd ve duâlar. Nüshaları: TSMK, Revan, No: 2034, vr. 4[b]-69[a]; Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, No: 1025, vr. 81[b]-160[b].

Onun ayrıca, Süyûtî'nin "*tarihte ilkler*" tarzında kaleme aldığı ve bazı önemli sayılan işlerin başlangıçları hakkında bilgi verdiği "*Kitâbü'l-Evâ'il*" adlı eserini esas alarak kaleme aldığı *Muhâdaratü'l-Evâ'il ve Müsâmerâtü'l-Evâhir* ile *Havâtimü'l-Hikem ve Hallü'r-Rumûz ve Keşfü'l-Künûz*, *Temkînü'l-Makām fî Mescidi'l-Harâm* (Süleymaniye Ktp. Esad Ef., No: 3814/1, vr. 4-32), *Risâle fî Beyâni Ricâli'l-Gayb* [Saraybosna Şarkiyat Ens. Ktp. (Orijentalni institut iz biblioteke), No: 904], *Terbî'u'l-Merâtib* (Süleymaniye Ktp. Esad Ef., No: 1773) gibi çeşitli mensur eserleri de bulunmaktadır.

"İbn Sînâ'nın *Kasîde-i Rûhâniyyesi*ne ait tercümesi ve "çarh" redifli kasidesi (Berlin Devlet Ktp. Doğu bl. Ms. or. quart 1988, vr. 479[b]-480[a]) gibi bazı manzum eserleri, Türbe Şeyhi Bosnalı Ali Dede'nin şiirlerinde "*Harîmî*" mahlasını kullandığını göstermektedir."[89]

4.4. (Merhaba-Zâde) Hulûsî Efendi (XVI. Yüzyıl):

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5. Ciltte, "*Evsâf-ı Ziyâret-gâh-ı Kubûr-ı Şühedâyı Banyaluka Şehri*" başlıklı bölümde 1661 tarihinde ziyâret ettiği Banja Luka şehrinde bulunan ve 1579 tarihinde ilk Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa tarafından yaptırılan Ferhad Paşa (Ferhadiye) Camii'ni tanıtırken şu bilgileri aktarmaktadır: "Evvelâ ziyâret-i Hazret-i Şehbâz Efendi ve Gâzî Halîl Paşa ve Malkoç Paşa ve *Merhaba-zâde Hulûsî Efendi* bunda kadı iken merhûm olup Ferhâd Paşa câmi'i sâhasında âsûde-hâldirler."[90] Galiba Merhaba-zâde Hulûsî Efendi'nin medfun olduğu hazîre, Banja Luka'nın Tesanj şehrinde bulunan Ferhad Paşa Külliyesi içerisinde yer almaktadır. İsmail Hakkı Aksoyak'ın,

[89] Adem Ceyhan, "Alî Dede, Bosnevî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 09.9.2013, Erişim Tarihi: 03.9.2019).

[90] *Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi V. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s. 261.

Ahdî Tezkiresi'ni[91] tanık göstererek Üsküp / Yenipazarlı olduğunu söylediği Hulûsî[92] mahlaslı şair de muhtemelen burada söz konusu ettiğimiz Merhabazâde Hulûsî Efendi olsa gerektir.

"Hulûsî Efendi, şimdi Sırbistan sınırları içinde yer alan Yenipazarlıdır. Kabiliyetli biri olmasıyla Arapçaya meyledip tahsilindeki eksikliklerini gidermek için İstanbul'a gelmiştir. Burada ilimle meşgul olmuş, devrin önemli âlimlerinden ve kazaskerlerinden Bostanzâde Efendi'nin hizmetinde bulunmuş, dânişmendi olmuştur. Ardından Bağdat kassâm askeri olarak görev yapmıştır. Yeni manalar ihtiva eden şiirleri, ihâm-ı tâm sanatı örneklerindendir. Aynı zamanda yeni hayaller yaratma konusunda da başarılı bir şairdir. Şiirleri genellikle lirik nitelik taşır. İskender Paşa'nın oğlu Basra Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın vasfında bir kaside nazmetmiştir."[93] Sultan III. Murad'ın "*Kandil*" ve "*Ebced*"le ilgili iki lugazına manzum cevap yazmış, "*Kandil*" lugazına cevap yazdıktan sonra Sofya Kadılığına tayin edilmiştir.[94] Kandil lugazına yazdığı cevâbın üzerindeki "**Merhabā-zāde Efendi Arnavūdî**" ibaresine göre şairin Arnavut asıllı olduğu anlaşılmaktadır.

4.5. Müdâmî (XVI. Yüzyıl):

Sultan III. Murâd'ın lugazına cevap yazan bu şairin kimliği ile ilgili bilgimiz yoktur. *Tezkirelere Göre Dîvan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*[95] adlı esere göre Sultan III. Murad devrinde (22 Aralık 1574-17 Ocak 1595) yaşamış **Müdâmî** mahlaslı üç Divan şairi bulunmaktadır: 1. Kâdî Emîr Ni'met-zâde'nin oğlu

---

[91] Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2018, s. 152-153.

[92] İsmail Hakkı Aksoyak, "Hulûsî, Hulûsî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 01.03.2015, Erişim Tarihi: 03.9.2019).

[93] İsmail Hakkı Aksoyak, a.g.e.

[94] Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106ᵇ.

[95] Haluk İpekten-Mustafa İsen-Recep Toparlı-Naci Okçu-Turgut Karabey, *Tezkirelere Göre Dîvan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 306-307.

İstanbullu Müdâmî Hasan Çelebi (öl. Belgrat H. 1014/1605-6).[96] 2. Sipahi oğlanı Bölüğünden İstanbullu Müdâmî Mehmed Beg (*Sîne Bülbüli Mehemmed Çelebi*, öl. ?).[97] 3. Sipâhî zümresinden Gelibolulu Müdâmî Mehmed Efendi (*Kara Memi Çelebi*, öl. ?).[98] Sultan III. Murad'ın "Kandil" lugazına cevap yazan Müdâmî'nin bunlardan hangisi olduğunu bilmesek de Sultan III. Murad'ın lugazına cevap yazan şairlerin büyük bölümünün Rumeli'de yaşıyor olmalarını göz önünde bulundurduğumuzda Belgrat'ta vefat etmiş olan İstanbullu Müdâmî Hasan Çelebi (öl. H. 1014/1605-6), diğerlerine göre daha ön plana çıkmaktadır.

Hayatı ile ilgili olarak üç tezkirede kısaca bilgi verilen **Müdâmî Hasan Çelebi**, Rızâ Tezkiresi'ne göre İstanbul'da doğmuştur. Riyâzî ve Kaf-zâde'ye göre Kâdî Emîr Ni'met-zâde'nin oğludur. Doğum tarihi bilinmeyen şair, Rızâ Tezkiresi'ne göre "Mülâzım ü müderris olmışdur." Riyâzî Tezkiresi müderrisliğinin derecesini "Otuz pâyesinde gûşe-nişîn-i seccâde-i ders ü ifâde olmışdı." şeklinde tanımlarken, Rıza Tezkiresi'ne göre "Hûb u nazîf vücûd-ı şerîf idi" şeklinde güzel ve temiz bir vücuda sahip olduğu vurgulanmaktadır. Sultan III. Murad'ın lugazına cevaben yazdığı 3 beyitlik manzumenin son beytindeki;

"*Ey şāh-ı heft-kişver ḳapuñda bu* ***Müdāmī***

Ma'zūl bir ḳuluñdur luṭfuñla eyle iḥyā" ifadelerinden, bu manzumeyi yazdığı dönemde görevinden azledilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Lugazın çözümünden sonra görevine iade edilip edilmediği bilinmemektedir. Şairin ölüm

---

[96] Namık Açıkgöz, *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuarâ) / Riyâzî Muhammed Efendi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 294; Gencay Zavotçu, *Rızâ Tezkiresi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 203; Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, YDT., İnönü Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD., Malatya 1997, s. 496.

[97] Süleyman Solmaz, *a.g.e.*, s. 270-271.

[98] Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2018, s. 339; Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 206; Aysun Sungurhan, *Kınalızâde Hasan Çelebi / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 768; Aysun Sungurhan, *Beyânî / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 183; Bekir Kayabaşı, *a.g.t.*, s. 495.

tarihi, bütün tezkirelere göre H. 1014/1605-6'dır. Riyâzî ve Rızâ, şairin mezarının Belgrat'ta olduğunu bildirmektedir. Her üç tezkirede şairin şu beyti örnek olarak aktarılmıştır:

Sebeb-i nasb degül şimdi dilâ bî-kese zât

Alamaz mansıbı seyyid de olursa bi'z-zât

4.6. Hakîkî Ali Efendi (öl. H. 1050/1640'tan sonra):

Kaynaklarda, Halvetiyye'nin Sinâniyye koluna bağlı Hakîkî-zâde Osman (öl. H. 1037/1627) ile karıştırılan Hakîkî Ali Efendi, Melâmî-Bayrâmî şeyhlerindendir.[99] Eserlerinde Ahmed-i Sârbân(öl. H. 952/1545)'ın şiirlerinden alıntılar yapan Hakîkî Ali Efendi, Hüseyin Lâ-mekânî(öl. 21 Aralık 1625)'nin de halifelerindendir. İdrîs-i Muhtefî(öl. Nisan 1615)'den etkilenmiştir. H. 1050/1640'tan sonra vefat etmiştir.[100]

Eserleri:

1. *Şuhûd-nâme*: 602 beyit tutarındaki bu eser, içerisinde gazellerin de yer aldığı mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Ayet ve hadis iktibaslarının yanında Nesîmî, Refi'î, Ahmed-i Sârbân'ın şiirlerinden ve Yazıcıoğlu'nun Muhammediyye'sinden alıntılara yer verilmiştir. Taklitçilerin ve ehl-i riyânın halleri Melâmî üslûba göre resmedilmiş; kendini mutasavvıf addederek dış

[99] Habeşî-zâde Rahîmî Bey manzum olarak Melâmî silsilesini aktardığı *Silsile-nâme-i Tarîkat-ı Alîyye-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye* adlı eserinde bir Bayrâmî kutbu olan Hasan Kabâdûz'u, Lâ-mekânî'yi ve Hakîkî Bey'i birlikte anmaktadır:

"*Kabâdûzî Hasan'la hem Hüseyin Lâmekânî'dir*

***Hakîkî Bey** ile bunlar kadeh-nûşân-ı vahdetdir*"

(Abdurrezzak Tek, *Melamet Risaleleri*, Emin Yay., Bursa 2007, s. 529).

[100] Hakîkî ve eserleri ile ilgili olarak verilen bilgilerde Mehmet Yunus Yazıcı'nın yazdığı makaleden geniş ölçüde yararlanılmıştır: Mehmet Yunus Yazıcı, "III. Murad'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar: Ma'rifet-nâme", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2017, s. 142-181. (ISSN: 2148-3507).

görünüşe önem verenler eleştirilerek bâtınî anlamda riyâkâr oldukları vurgulanmıştır.[101] Nüshası: Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzade Kol., No: 45 Ak Ze 816/3, vr. 28^{b}-43^{b}.

2. *İrşad-nâme*: Pek çok nüshası bulunan ve içerisine manzûmeler serpiştirilmiş olan bu mensur eser, H. 1009/1600 yılında tamamlanmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre Melâmî-Hamzavîliğin teşkilatını bildiren en eski ve aslî kitaptır. "*Hakikati Muhammediye, Hakikati insaniye, ismi cemâl ve celâle mazhar olmak suretile kâinatın zahirî iki muhalif veçh üzere devri, câhil ve kâmil mürşit, Melâmetin âdâbı, tâlibin gönülden düşmesi, tekrar yola gelmesi için verilen cezalar, kutup, irşâdın kutbun hakkı olduğu ve rehberlerin kutuptan müstefit oldukları, mümkün olduğu kadar tafsilen ve selis, sâde bir lisanla yazılmıştır.*"[102]

"Gölpınarlı'nın sözlerine ek olarak *İrşâd-nâme*'de; âlemin yaratılması, Allah'ın kendi cemâlini aynada müşahede etmek istemesi ve nurunun aksından âlemi var kılması, nur-ı Muhammedî teorisi, cevherin yaratılması ve onun heybet nazarıyla suya dönüşmesi, sudan da yerlerin ve göklerin oluşması, o cevherin de hakikat-i Muhammediyye olması, ardından diğer şeylerin oluşması ve her şeyin insan suretine gelmek için devretmesi, mürşid-i kamilin tarifi, sülûk etmenin gerekliliği, hakikat ehline teslim olmanın ahvâli, hakikat-i Muhammediyye'nin ve nûr-ı Ahmed'in iman ve irşâdda fonksiyonu, sâlik ve mürşid-i kâmilin ilişkileri, kutbun bir kişi olmasının manası, ehl-i nâr ve nûrun kim oldukları gibi konular da ele alınmıştır."[103]

Bazı nüshaları: Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzade Kol., No: 45 Ak Ze 816/1, vr. 1^{b}-17^{a}; İBB Atatürk Kit. Osman Ergin Yazmaları, NO: OE_Yz_1330, vr. 1^{b}-31^{a}; No: OE_Yz_1429, vr. 1^{b}-20^{a} (İstinsah tar. H. 25 Zilhicce 1323/20 Şubat 1906). Yeni harflerle iki kez yayımlanmıştır.[104]

3. *Ma'rifet-nâme*: Eser üzerine ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

---

[101] Şair, eserinde Sultan III. Murâd'ı da anarak *Ma'rifet-nâme*'de yazdığı ilk cevaba benzer manzum bir parçayı bu eserinde de (vr. 33b-34b) vermiştir. Mehmet Yunus Yazıcı, *a.g.e.*, s. 147.

[102] Abdülbâkî Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 211-212.

[103] Mehmet Yunus Yazıcı, *a.g.e.*, s. 148.

[104] Ali Çavuşoğlu, "Türk-İslam Kültüründe İrşad ve ve İrşad-nâme", *Türk Dili ve Edebiyat Makaleleri*, Sayı 2, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas 2002, s. 323-362; Abdurrezzak Tek, *Melamet Risaleleri*, Emin Yay., Bursa 2007, s. 343 vd.

Hakîkî Ali Efendi'nin ayrıca *Silsile-nâme* ve *Tarikat-nâme* adlı eserlerinin de olduğu dile getirilmesine rağmen bu eserler bugüne kadar ele geçirilememiştir. Ayrıca çeşitli mecmualarda gazel, kaside ve ilahilerine de rastlanmaktadır.[105]

4.7. Memî Cân Saruhânî (öl. H. 1008/1599-1600):

Sultan III. Murad'ın mensur lugazını manzum olarak çözen şairler arasında bulunan **Memi Cân-ı Saruhânî** (eş-Şeyh Mehmed Memi Cânverdi, öl. H. 1008/1599-1600), XVI. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden olup, Uşşâkî tarikatına mensuptur. XVI. yüzyılın sonlarında Buharalı Hüsâmeddîn-i Uşşâkî (doğ. H. 880/1475 – öl. H. 1001/1593) tarafından oluşturulan Uşşâkiyye, Halvetiyye'nin Ahmediyye kolunun bir şubesidir. Tarikat, Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin ölümünden sonra halifelerinden **Memi Cân-ı Saruhânî** kanalıyla devam etmiş, ikinci pîr Cemâleddîn-i Uşşâkî ve üçüncü pîr Abdullâh Salâhî-i Uşşâkî tarafından sistemleştirilmiştir.

Aslen Saruhan vilâyetinden olan Memi Cân Efendi, eğitimine burada başladıktan sonra Ümmî Sinân'a intisap etmiş ve seyr ü sülûkünü Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'den tamamlamıştır.

"Memi Cân Efendi, on altı halife yetiştirmiş; silsilesi bunlardan Gelibolulu Şeyh Ömer Karîbî Efendi üzerinden devam etmiştir. Bir başka halifesi de Bursalı şair Şeyh Mehmed Subhî Efendi'dir. Kurduğu sohbet ve zikir halkasıyla uzun süre irşâd faaliyetlerinde bulunan Memi Cân Efendi 1008/1599-1600 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ölümüne XVI. asır şairlerinden Hâşimî tarafından şöyle tarih düşürülmüştür:

Âlemün kutbı *Memi Cân* bu cihândan gitdi

Bâğ-ı Rıdvân'a irişüp yine mihmân-ı 'azîz

İşidüp **Hâşimi** dâ'î didi târîhin anun

Eyleyüp rûhı revân virdi Memi cân-ı azîz (1008/1599-1600)."[106]

---

[105] Mehmet Yunus Yazıcı, *a.g.e.*, s. 148-149.

[106] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhanî ve Dîvançesi", *Sûfî Araştırmaları*, Sayı: 15, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği Yay., Manisa 2017, s. 68 (65-118). Şairin hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili bütün bilgiler bu makaleden özetlenmiştir. Ayrıca

Eserleri:

Dîvânçe: Müridleri tarafından derlendiği tahmin edilen Dîvânçe'sinde herhangi bir sanat kaygısı güdülmeden aruz ve hece ölçüsüyle kaleme alınmış 66 manzume yer almaktadır. Şiirlerinde "Memi Cân", "Cânî", "Derviş Memi" ve "Âşık Memi" mahlaslarını kullanan şairin manzumeleri oldukça sade olup, muhakkıkâne (gerçeği araştırıcı) tarzdadır. Dîvânçenin, biri gayrı mürettep olmak üzere iki nüshası günümüze ulaşmıştır: Süleymaniye Ktp. Özel, No: 925, vr. 27ᵇ-38ᵇ; Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, No: 796/1, vr. 2ᵇ-21ᵃ. Dîvânçe, yeni harflerle yayımlanmıştır.[107]

Memi Cân-ı Saruhanî'nin Dîvânçe'sinden başka tasavvufî görüşlerini ve ibadetlerin faziletlerini anlattığı üç mensur eseri bulunmaktadır: *Lübbü'l-Usûl fî-Mâ'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl, Metâlibü's-Sülûk fî-Beyâni't-Tarîki'l-Meslûk, Uknûmü'l-Hikem fî-Ma'rifeti'l-Sırri'l-Kıdem.*

4.8. Kâtib Mahmûd (XVI. Yüzyıl):

Sultan III. Murâd'ın şeyhlere yönelttiği mensur lugazına yine mensur olarak cevap veren Kâtib Mahmûd'un kim olduğu konusunda elimizde kuvvetli bir delil bulunmamaktadır. Hatta bu kişinin meşâyıh, ilmiye ya da şu'ara zümresinden hangisine mensup olduğu da meçhulümüzdür.

Kaynaklarda "Kâtib Mahmûd" adı birkaç yerde geçmektedir. Bunlardan biri Sultan II. Selim zamanında (1566-1574) Bağdat Kadısı olan Kâtib Mahmûd'dur ki "Na'tî" mahlasıyla şiirler söyleyen İstanbullu Müderris Kâtib Mahmûd Efendi-zâde Ahmed Paşa'nın babasıdır.[108]

şairin şiirleri ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Mahmut Erol Kılıç, "Manisalı Şeyh Memîcân-ı Sarûhânî (v. 1008/1600) ve Eserlerinde Mesnevî'den Tesirler", *I. Uluslararası Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu, (19-21, Aralık 2001- Manisa Mevlevîhanesi)*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2002, s. 205-220.

[107] Ramazan Ekinci, *a.g.m.*, s. 65-118.

[108] Süleyman Solmaz, *a.g.e.*, s. 82-83; Volkan Karagözlü, "Na'tî, Kâtib Mahmûd Efendizâde Ahmed Paşa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 16.08.2014, Erişim Tarihi: 21.9.2019).

İkincisi, "Râzî" mahlasıyla şiirler de yazan Vardar Yanicesi'nden Kâtib Mahmûd Çelebi'dir.[109] Simavlı Şeyh Abdullâh-ı (Molla) İlâhî(öl. 1491)'nin akrabası olan bu şair, Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* adlı tezkiresine göre Arapça bilgileri tahsil ettikten sonra kitabet, inşâ, hüsn-i hat ve imlâya yönelmiştir. Eleştirel bir düşünce yapısına sahip olan şair, yöneldiği her alanda büyük ilerleme kaydetmiş, Mehemmed Paşa'nın yanında sır kâtipliği ve tezkirecilik yapmıştır. Ayrıca nişancılık görevinde de bulunmuştur. Şiirde güzel dikkati, edebî sanatları kullanma becerisi ve temiz bir edâyla hayal dünyasında oluşturduğu anlamlar öylesine güçlüdür ki kendisine inanarak hareket etse birçok kimsenin şiir yazmaktan vazgeçmesine sebep olurdu. İnşâsı da çok üstün olan Râzî'nin ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.

Kâtib Mahmûd olarak isim yapmış bir üçüncü kişi de Müderris Kâtib Mahmûd'dur. H. 970/1562-3 yılında Sahn-ı Seman Medreseleri'nden olan Karadeniz Ciheti Çifte Ayakkurşunlu Medresesi Müderrisi[110] olan Kâtib Mahmûd'un hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgimiz yoktur. Mülazım olmadan ilmiye zümresi elemanlarının kimliğine girerek mansıb elde etmeye çalışan ve bu nedenle "ecnebî" olarak adlandırılan kişilerden biri olan Mevlana Mehmed'le ilgili bilgi verilirken Kâtib Mahmûd'un da adı anılmaktadır.

"Zekeriya Efendi'nin kadıaskerliği döneminde 7 Temmuz 1591 tarihli kayda göre yevmî otuz akçe ile Havale kadısı olan Mevlana Mehmed ecnebi olduğu gerekçesiyle azl olunmuştur (24 Ramazan 999). Ecnebi olduğu zikredilen Mehmed, Anadolu'da Kargu kasabasından olup Mehmed bin Hızır Hâcegizâde olarak tanınan kadının vefatından sonra onun kimliğini kullanmaya başlamıştır. Vefat eden Hâcegizâde Mehmed, *Kâtib Mahmûd Efendi*'den bağçe hocalığıyla mülazım olarak önce Pilav, devamında da Maveraünnehir kadılığında bulunmuş ve buradan munfasıl iken bazı sipahiler ile kavga edip katlolunmuştur."[111]

---

[109] Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2018, s. 587.

[110] Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri / Teşkilat - Tarih*, İrfan Mat., İstanbul 1976, s. 376. Kâtib Mahmûd, H. Safer 977/Temmuz-Ağustos 1569'da yerini Ebussuud Efendi'nin torunu Abdülkerim b. Mehmed(öl. H. 22 Şevval 981/14 Şubat 1574)'e devretmiştir. Bkz. Ramazan Ekinci, "Abdülkerim bin Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 21.01.2014, Erişim Tar.: 21.9.2019).

[111] Yasemin Beyazıt, "Osmanlı Klasik Döneminde 'Merkezî' Uygulama ve İlmiyye Bürokrasisi'nde Bu Açıdan Karşılaşılan Sorunlar", *Perspectives on Ottoman Studies /*

Sultan III. Murâd'ın lugazına cevap yazan Kâtib Mahmûd, burada zikredilen kişilerden biri ise bunun Râzî mahlasıyla şiirler de yazan Mahmûd Çelebi olma ihtimalini diğerlerine göre daha yüksek görmekteyiz. Ancak söz konusu cevabı yazan Kâtib Mahmûd, burada adı anılmayan bambaşka biri de olabilir.

5. SULTAN III. MURAD'IN LUGAZLARI VE BU LUGAZLARA YAZILAN CEVAPLAR:

Sultan III. Murâd'a ait lugazlar, Dîvân'ında yer almamaktadır. Çeşitli mecmuaları tarayarak tespit ettiğimiz bu lugazlar, bazı araştırmacılar tarafından Sultan IV. Murâd'a mal edildiği için doğal olarak bu lugazları cevaplandıran şairler de XVII. yüzyılda yaşamış gibi değerlendirilmiştir. Bu karışıklıkları daha çok aşağıda ikinci sırada değerlendirdiğimiz "Gergef, Kasnak" lugazına cevap yazan şairlerde görmekteyiz.[112]

Sultan III. Murâd'ın lugazları hem dinî hem de lâ-dînî konuları kapsamaktadır. Bu çerçevede lâ-dinî konulardaki lugazlar -biraz da mansıp peşinde koşan- Klasik Türk edebiyatının üçüncü, dördüncü derece şairleri tarafından cevaplandırılırken, tasavvufî içerikli lugazları da mutasavvıflar tarafından cevaplandırılmıştır. Bu çevrenin cevaplarında herhangi bir mansıp beklentisi olmadığı anlaşılmaktadır.

Sultan III. Murâd'ın lugazlarından bir kısmı manzum bir kısmı da mensurdur. Şüphesiz Klasik Türk edebiyatında kaleme alınan lugazlar içerisinde mensur olanları da bulunmaktadır. Ancak bu mensur lugazların kime ait olduğu ve bu türde en eski örneğin kim tarafından kaleme alındığı konusunda

---

Papers from the 18th Symposium of teh İnternational Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO 18), (Editörler: Ekrem Causevic, Menad Moacanin, Vjeran Kursar), Lıt Verlag Dr. W. Hopf Berlin 2010, s. 416.

[112] Sultan III. Murâd'a ait lugaz, Tayyâr-zâde Atâ'nın *Târîh-i 'Atâ* (Tayyârzâde Ataullah Ahmed Ata Bey, *Târîh-i 'Atâ*, Cilt: 4, Basîret Gazetesi Sâhib-i İmtiyâzı Enderûn-ı Hümâyûndan Alî Efendi'nin Matbaası, İstanbul, H. 25 Rebîülâhir 1293/19 Mayıs 1876, s. 64-65) ve Mehmed Nail Tuman'ın *Tuhfe-i Nâilî* (Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî,* (Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yay., Ankara, 2001, s. 681/169) adlı eserlerinde Sultan IV. Murâd'a ait olarak gösterildiği için, bu kaynakları esas alan İsmail Hakkı Aksoyak, Cihâdî'yi XVII. yüzyılda yaşamış hazineli bir Enderun şairi olarak tanıtmışsa da doğru değildir. Bkz. "Cihâdî, Cihâdî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 21.01.2014, Erişim Tarihi: 21.9.2019).

yeterince bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak söyleyeni belli olan örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Sultan III. Murâd'a ait mensur lugaz örnekleri -şimdilik- bu türün en eski örnekleri olarak değerlendirilebilir.

5.1. Lugaz: Nargile

Yalnızca bir yazmada tespit edilen iki beyitlik bu lugazın çözümü ile ilgili şairler arasında herhangi bir müsabaka izine rastlanmamıştır. Aruzun *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün* kalıbıyla kaleme alınmış lugaz, nazım şekli açısından kıt'adan ziyade maniye benzemektedir. Dil açısından oldukça sade ve ustaca bir söyleyişe sahiptir. Tespit edildiği yazma: Fatih Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emîrî, Manzum, No: 718, vr. 76[b].

Luġaz-ı Sulṭān Murād

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Ol nedür kim bir göl içre bir yılan

Başı üzre oturur bir ḳuş hemān

Ḳuş yılanı yir yılan ṣuyı içer

Ṣu dögünür ḳuş ölür ḳalur yılan

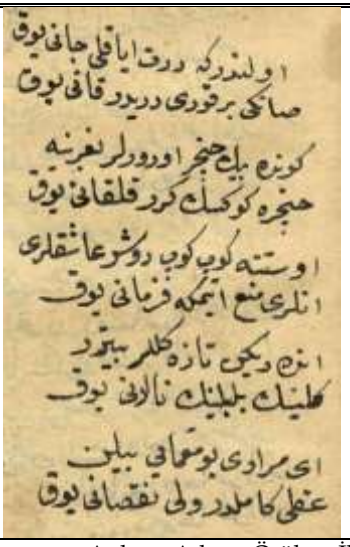
5.2. Lugaz: Gergef, Kasnak, Çevre Ve İşlenilen Nakış

Aruzun *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün* kalıbıyla kaleme alınmış lugaz, gazel nazım şeklindedir. 5 beyit hâlinde tek yazmada tespit edilen bu lugaz, bir başka nüshada mahlas kullanılmadan 3 beyit olarak kaydedilmişken,[113] Ahmet Talât

[113] (1., 2, 4. beyitler) Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmaları, No: 179-001, vr. 8[b]'de de yer almaktadır:

1 Ol nedür ki dört ayaḳlu cānı yoḳ
Ṣanki bir ḳurı ḳafesdür ḳanı yoḳ
2 Günde yüz biñ ḥançer ursañ gögsine
Ḥançere gögüs gerer efġānı yoḳ
3 Gülşeninde tāze güller bitirür
Güllerinüñ bülbül-i nālānı yoḳ

Onay tarafından da 4 beyit olarak yayımlanmıştır.[114] Nüshalar arasında küçük söyleyiş farklılıkları bulunmaktadır. Oldukça sade bir söyleyişe sahip lugaz üzerinde herhangi bir müsabaka izine rastlanmamaktadır. Tespit edildiği yazma: Ankara Millî Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp., No: 06 Hk 3655, vr. 51a.[115]

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Ol nedür ki dört ayaḳlı cānı yoḳ
Ṣanki bir ḳurı deridür ḳanı yoḳ

Günde biñ ḥançer ururlar bağrına
Ḥançere gögsüñ gerer ḳalḳanı yoḳ

Üstine güp güp düşer 'āṣıḳları
Anları men' itmege fermānı yoḳ

Anda diken tāze güller bitirür
Gülinüñ bülbülinüñ nālānı yoḳ
Ey **Murādī** bu mu'ammāyı bilen
'Aḳlı kāmildür velī noḳṣānı yoḳ

Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., No: 06 Hk 3655, vr. 51a.

[114] Manzume, Sultan IV. Murad adına yayımlanmıştır: Ahmet Talât Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Cemal Kurnaz) Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 383.

Ol nedür kim dört ayaklı, cânı yok
Sanki bir kuru deridür, kanı yok
Üstüne küp küp düşer 'âşıkları
Onları men' etmeğe dermânı yok
Durmayup hançer çekerler göğsüne
Hançere göğüs gerer, kalkanı yok
Ey **Murâdî** bu mu'ammâyı bilen
'Aklı kâmildür, velî noksânı yok

[115] Lugaz, mahlassız olarak ve küçük farklılıklarla 2 beyit halinde Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî, No: 1542, vr. 43b'de yer almaktadır:

Ol nedür ki dört ayaḳlu cānı yoḳ
Günde biñ ḫançer urursuñ ḳanı yoḳ
Urduġınca ḫançeri seyrān olur
Kim baḳarsa yüzine ḫayrān olur

5.3. Lugaz: Kandil

Sultan III. Murad'a ait en tanınmış lugaz budur. Gazel tarzında düzenlenmiş 3 beyitlik bu lugaz, aruzun *mef'ūlü fā'ilātün mef'ūlü fā'ilātün (müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün)* kalıbıyla kaleme alınmıştır. *Ata Tarihi*'nde Sultan IV. Murâd'a atfedilerek "Lugaz-ı Murâd Hân-ı Râbi'" başlığı altında eski harflerle yayımlanmıştır.[116] Yazma nüshaları: (**İ**) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. No: 1657, vr. 66[a]; (**K**) Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106[b]; (**F**) (*Lugaz Mecmuası*) Fatih Millet Ktp. Ali Emîrî, Manzum, No: 567, vr. 385[b];[117] (**S**) (*Elgâz-ı Türkî*) Süleymaniye Ktp. Esad Ef., No: 3512/3, vr. 97[a].[118] (Fatih Millet Yazma Eser Kütüphanesi ve Süleymaniye nüshaları arasında fark bulunmamaktadır. Yayında, "Murâdî" mahlasını taşıması nedeniyle Koç Üniversitesi nüshası esas alınmış, diğer nüshalara ait farklar ise dipnotta gösterilmiştir.)

Luġaz-ı Sulṭān Murād Raḥmetullāh[119]

Mef'ūlü fā'ilātün mef'ūlü fā'ilātün

(Müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün)

---

[116] Tayyârzâde Ataullah Ahmed Ata Bey, *Târîh-i 'Atâ*, Cilt: 4, Basîret Gazetesi Sâhib-i İmtiyâzı Enderûn-ı Hümâyûndan Alî Efendi'nin Matbaası, İstanbul, H. 25 Rebîülâhir 1293/19 Mayıs 1876, s. 64-65. Bu eserde küçük farklılıklarla kaydedilmiş olan lugaz aşağıdaki şekildedir:

Luġaz-ı Murād Ḫān-ı Rābi'

Bir ḳal'a-i mu'allaḳ içinde oldı deryā
Ol ḳal'anuñ içinde [bir] balıḳ eylemiş cā
Ṭutar aġızda balıḳ bir gevher-i yegāne
Ṭurduḳça gevher anda balıġı eyler [i]fnā
İtdi **Murād** bu naẓmı meydān-ı şā'irāne
Her kim dilerse manṣıb feṭḥ ide bunı ra'nā

[117] Ömer Hatunoğlu, *Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 567'deki Lugaz Mecmuası (vr. 334[b]-383[b]) (İnceleme-Metin)*, YYLT, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Dili ve Ed. ABD., Eski Türk Ed. BD., İstanbul 2013, s. 144.

[118] Bu son nüsha esas alınarak Âmil Çelebioğlu tarafından yayımlanmıştır: Âmil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazînesi*, Ülker Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 19. Lugaz, Reşad Ekrem Koçu tarafından da yayımlanmıştır: "Âşık Şâir ve Pâdişâhlar", *Tercüman Gazetesi*, 24 Kasım 1970, s. 5. Bu yayımda da Âmil Çelebioğlu yayımındaki dizeler yer alırken sadece 3. beytin ilk dizesi ""Etdi/atdı **Murâd** bu nazmı meydâna şâ'irâne" şeklinde değişikilik göstermektedir.

[119] Başlık: **Sulṭān Murād** (İ); **Luġaz-ı Sulṭān Murād** (F, S)

Bir ḳal'a-i mu'allaḳ içinde iki deryā[120]
O deryānuñ içinde bir balıḳ eylemiş cā[121]

Aġzında o balıġuñ bir gevher-i yegāne[122]
Ṭurdukça gevher anda balıġı eyler ifnā[123]

Didüm **Murādī** bunı tāb-ile ehl-i 'irfān[124]
Her kim dilerse manṣıb feṭḥ ide bunı a'lā[125]

5.3.1. Sultan III. Murad'ın Bu Lugazına Yazılan Cevaplar:

Sultan III. Murad'ın bu lugazına beş şair tarafından cevap yazılmıştır. Üç şair (**Budinli Cihâdî Beg**, **Merhabâ-zâde Hulûsî Efendi Arnavûdî** ve **Müdâmî**), bu lugazın cevabını "*Kandil*" olarak tespit etmiş, bir şair (**Vusûlî**) "*Çerh-i Felek*" şeklinde cevaplandırmış, bir şair de (**Bosnevî Ali Dede**) somut bir nesne olarak değil tasavvufî olarak yorumlamıştır. Bosnevî Ali Dede'nin cevabı iki, diğerlerinin cevabı üçer beyittir. Bütün cevaplar Sultan'ın lugazı ile aynı vezin ve kafiyededir.

5.3.1.1. Budinli Cihâdî Beg'in Cevâbı:

Cevāb-ı Cihādī

Mef'ūlü fā'ilātün mef'ūlü fā'ilātün
(Müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün)

Ḳandīl ḳal'a şāhum rūġan içinde deryā
Balıḳ fetīl olupdur içinde eylemiş cā

Oldı 'alev aġız(ın)da ol gevher-i yegāne
Durup yanınca her şeb balıġı eyler ifnā

---

[120] içinde iki: oldı içinde (F, İ, S)
[121] O deryānuñ içinde bir balıḳ: Ol baḥr içinde gördüm bir māhī (F, İ, S)
[122] Aġzında o balıġuñ: O balıġuñ aġzında (K); Aġzında māhī ṭutar (F, İ, S)
[123] balıġı: māhīyi (F, İ, S)
[124] Didüm **Murādī** bunı tāb-ile ehl-i 'irfān: Ḫalḳ anı hep aṣarlar Manṣūr gibi dāre (F, İ, S)
[125] a'lā: ra'nā (F, İ, S)

Vaʿd eylemişsüñ ey şāh kāşiflere ʿināyet
Çāvuşluḳ u *zeʿāmet* ister **Cihādī** şāhā."

(Der-kenâr) Ol zamānda aʿlā zeʿāmet ile çāvuşluḳ alup nice eyyām u sene **Peçū[y]** nām şehrde vaṭan eylemişdür.[126]

5.3.1.2. Vusûlî'nin Cevâbı:[127]

Mefʿūlü fāʿilātün mefʿlü fāʿilātün
(Müstefʿilün feʿūlün müstefʿilün feʿūlün)

Ol ḳalʿa-i muʿallaḳ **çerẖ-i felek**dür āyā[128]
Bu nīlgūn semāʿı bulduġı [dem] o deryā

Māh-ı hilāl gevher aġzında cirm-i mehdür
Bedr olduġınca eyler māhīyi anda ifnā

Eflāke ḳadrin irgür ṭālib durur ziyāde
Serḥadde bir livāya bendeñ **Vüṣūli** şāhā

5.3.1.3. Bosnevî (Mostarlı Harîmî) Ali Dede'nin Cevâbı:[129]

Sigetvār'da Sulṭān Süleymān Ḥażretlerinüñ Merḳad-i Şerīflerinde Olan Merḥūm '**Ali Dede**

Mefʿūlü fāʿilātün mefʿūlü fāʿilātün
(Müstefʿilün feʿūlün müstefʿilün feʿūlün)

Ol ḳalʿa-i muʿallaḳ ḳālıb ẕī-ḳalb-i dānā
Ḥūbbī ḥayātı rūḥuñ deryā dem-i süveydā

---

[126] Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106ᵇ (Bu yazmada üçüncü beytin ilk dizesi yazılmadan atlanmıştır.) "Cevâb-ı Enderûnî Hazîneli Cihâdî Bey Efendi" başlığı altında *Ata Tarihi*'nde eski harflerle de yayımlanmıştır: Tayyârzâde Ataullah Ahmed Ata Bey, *Târîh-i ʿAtâ*, Cilt: 4, Basîret Gazetesi Sâhib-i İmtiyâzı Enderûn-ı Hümâyûndan Alî Efendi'nin Matbaası, İstanbul, H. 25 Rebîülâhir 1293/19 Mayıs 1876, s. 65.

[127] Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106ᵇ.

[128] felekdür āyā: felek nāmı āyā (Metin)

[129] Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106ᵇ.

Ol gevher-i yegāne nuṭḳında göz[i] nūrı
Berḳ urıcaḳ vücūdın bi'l-cümle eyler ifnā

(Der-kenar) Cevāb virmişdür lakin taṣavvūfīdür. İlāhī ḥasene dimişdür ammā ḥayli bulmışdur.

5.3.1.4. Merhabā-zāde Hulûsî Efendi Arnavūdī'nin Cevâbı:[130]

(Der-kenâr) Cevāb-ı **Merḥabā-zāde Efendi Arnavūdī** bu cevābı söyledükde Ṣofiyye Ḳaḍīlığı ṣadaḳa buyrulmışdur.

Mef'ūlü fā'ilātün mef'ūlü fā'ilātün
(Müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün)

Vallāhi her luġaz kim itmişdür ol şeh inşā
Ma'nā-yı beyti merġūb ta'bīri ġāyet a'lā

Ḳandīl ola murādı ol şāh-ı berr ü baḥrüñ
Balıḳ fitīl ü gevher nūrı vü cāy-ı deryā

Fetḥ-i luġazdan eyü nice ġazel dimişdür
Eyler **Ḥulūṣī** sen de bir eyüce temennā

5.3.1.5. Müdâmî'nin Cevâbı:

Mef'ūlü fā'ilātün mef'ūlü fā'ilātün
(Müstef'ilün fe'ūlün müstef'ilün fe'ūlün)

Ol ḳal'a-yı mu'allaḳ ḳandīl olupdur āyā
Ḳandīl içinde ṣu olur [kim] miṣāl-i deryā

Māhī fetīl ü āteş aġzında bir güherdür
Durduḳça gevher anda māhīyi ider ifnā

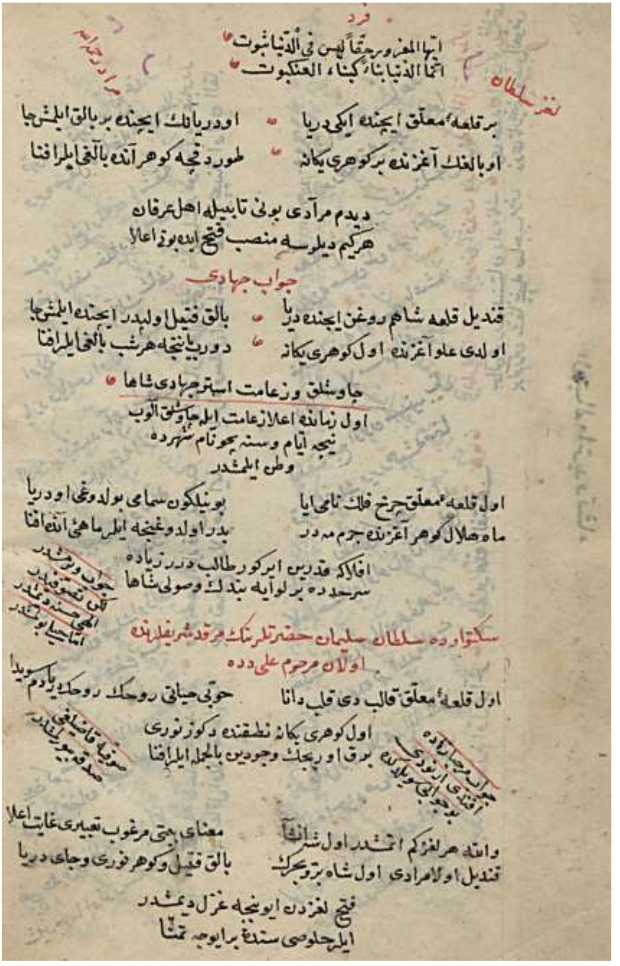
Ey şāh-ı heft-kişver ḳapuñda bu **Müdāmī**
Ma'zūl bir ḳuluñdur luṭfuñla eyle iḥyā"[131]

---

[130] Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106[b].

[131] Âmil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.*, s. 19'dan naklen Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef., No: 3656, vr. 117[a].

Müdâmî'nin bu cevabından, azledilmiş bir devlet memuru olduğu anlaşılmaktadır. Şairin bu lugazdan sonra görevine iade edilip edilmediği ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Koç Üniversitesi Yazmalar Koleksiyonu, Fuat Bayramoğlu Böl., No: PL232 .M4368356, vr. 106b.

5.4. Lugaz: Ebced

Sultan III. Murad'ın "Ebced" cevaplı bu lugazının yazma nüshaları oldukça fazladır. Gazel tarzında kafiyelenmiş 9 beyitlik bu lugaz, yalnızca Yenipazarlı Hulûsî Efendi tarafından ve yine 9 beyit olarak cevaplandırılmıştır. Pek çok nüshada Sultan'ın lugazı ile Hulûsî Efendi'nin cevabı birlikte kaydedilmişken üç nüshada (Fatih Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emîrî, Manzum, No: 567, vr. 385[a]; Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî, No: 1542, vr. 41[ab];Süleymaniye Ktp. Esad Ef., No: 3512-003, vr. 96[b]) sadece Sultan III. Murad'ın lugazına yer verilmiştir.

Sultan III. Murad'ın Lugazı:

Nüshaları: (**A**) (*Su'âl*) Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp. Yazmalar Kol. No: 06 Hk 3655, vr. 4[b]; **(F)** (*Lugaz-ı Murâdî*) Fatih Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emîrî, Manzum, No: 567, vr. 385[a]; (**G**) (*Lugaz-ı Sultān Murād Hān 'Aleyhi'r-rahme*) Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmaları, No: 179-001, vr. 15[a]; (**İ**) (*Lugaz-ı Sultân Murâd Hân*) İBB Atatürk Kit. Muallim Cevdet Yazmaları, No: MC_Yz_K_0554, 143[b]; (**M1**) (*Lugaz-ı Sultân Murâd Hân*) Ankara Millî Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 54, vr. 3[b]; (**M2**) (*Lugaz-ı Sultân Murâd*) Ankara Millî Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 774, vr. 24[b]; (**N**) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. No: 1657, vr. 65[b]; (**S1**) (*Ebced*) Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî, No: 1542, vr. 41[ab];[132] (**S2**) (*Murâdî*) Süleymaniye Ktp. Esad Ef., No: 3512-003, vr. 96[b];[133]

A 4[b], F 385[a], G 15[a], İ 143[b], M1 3[b], M2 24[b], S1 41[ab], S2 96[b]

Luġaz-ı Sulṭān Murād Ḫān[134]

Mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün

---

[132] Bu nüsha, yalnızca Sultan Murâd'ın lugazını içermektedir, Hulûsî Efendi'nin cevabı yer almamaktadır. Nevin Çakıroğlu, *Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî 1542'de Kayıtlı Muammâ-Lugaz Mecmuası (İnceleme-Metin)*, YYLT., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., İstanbul 2014, s. 127-128.

[133] Bu nüsha, yalnızca Sultan Murâd'ın lugazını içermektedir, Hulûsî Efendi'nin cevabı yer almamaktadır.

[134] Başlık: **Su'āl** A; **Luġaz-ı Murādī** F; **Luġaz-ı Sulṭān Murād Ḫān 'Aleyhi'r-raḥme** G; **Luġaz-ı Sulṭān Murād Ḫān** İ, M1; **Luġaz-ı Sulṭān Murād** M2; **Ebced** S1; **Murādī** S2.

1 Ol söz ne durur kim ne ḥadīṯ ola ne Ḳur’ān[135]
Anı ne perī söylemiş ola ne ḫod insān[136]

2 Tevrāt u Zebūr ü daḫı İncīl degüldür[137]
‘Āciz bunı fehm itmede Ḥassān ile Saḥbān[138]

3 Bir sözdür o Ḳur’ān u ḥadīṯüñ arasında[139]
Cibrīl kelāmı dimiş ol söze niçe cān

4 Her sūresinüñ ḥarfi olupdur o sözüñ çār[140]
Mānend-i ‘anāṣır görinür her biri yeksān

5 Bir ḥarfi cüdā olsa eger kim raḳamından[141]
Yirinde anuñ dört ḳalur öyle ḳıl iẕ’ān[142]

6 İkisi daḫı başın alup gitse aradan[143]
Ṣanmañ o kelāmuñ irişür dördine noḳṣān[144]

[135] söz ne durur kim ne ḥadīṯ ola: ne sözdür ki ne ḥadīṯ ola vü A, ne sözdür kim ne ḥadīṯ ola İ, S1, ne söz ola ki ne ḥadīṯ ü M2; ne durur: nedür G

[136] perī söylemiş: perīler dimiş M2; ne ḫod: vü ne A

[137] Zebūr ü daḫı İncīl: Zebūr’da daḫı İncīl’de A, G; daḫı İncīl: İncīl daḫı S1

[138] bunı: anı M2

[139] 3. beyit M1’de yoktur. ḥadīṯüñ: ḥadīṯ İ

[140] her: ser A, G, M2; Her sūresinüñ ḥarfi olupdur o sözüñ çār: Mecmū‘-ı ḥurūfı o sözüñ çār olupdur F, N, S2

[141] cüdā: ḫamīr A

[142] anuñ dört: yine dördi M2, yine dört F, N, S2; öyle ḳıl iẕ’ān: zümre-i ‘irfān F, N, S2; dört ḳalur öyle ḳıl iẕ’ān: dört görür zümre-i ‘irfān A, G, çār görür zümre-i ‘irfān S1

[143] 6. beyit M2’de yoktur. ikisi daḫı başın alup: iki daḫı başın aluban S1; gitse aradan: çıḳsa aradan A, ġā’ib olursa M1

[144] ṣanmañ: ṣanma A, N; irişür: irişe M1, S1; Ṣanmañ o kelāmuñ irişür dördine noḳṣān: Yirinde anuñ dördi durur yine kemākān G

7 Üçler gibi üç ḥarfi daḫı ġā'ib olursa[145]
Yirinde anuñ dördi olur yine nümāyān[146]

S1 41[b] 8 Bir yerden eger dördi daḫı eylese ġıybet[147]
Maḥsūbı vü mektūbı anuñ dört olur erkān[148]

9 Her kim ki **Murādī**'ye ḫaber virse bu sözden[149]
Tilmīẕ ola bir niçe zamān aña dil ü cān[150]

Nuruosmaniye Ktp. No: 4968 numarada kayıtlı şiir mecmuasında yine cevabı "Ebced" olan bir başka lugaz (vr. 183[a]), söyleyiş itibariyle Sultan III. Murâd'ın lugazını çağrıştırmaktadır. Şairi bilinmeyen bu beş beyitlik lugazı kaleme alan kişinin Sultan III. Murâd'ın lugazını okumuş olma ihtimali yüksektir:

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Ol nedür kim cisminüñ 'unṣur gibi
Çārdur ḥarfi ḳaçan itseñ şümār

Ol çehāruñ ger gidersen birini
Yine yirine ḳalur anuñ çehār

Eyleseñ dördinden ısḳāṭ ikisin
Hem-çünān dörd üzre ḳalur ber-ḳarār

Bu kez ol çāruñ üçin ṭarḥ eyleseñ
Çārdur yine yirine ber-ḳarār

Bu 'acebdür ger giderseñ çārını
Çār olur bāḳī hemīn ey baḫtiyār

---

[145] daḫı: eger F, N, S2; ġā'ib olursa: ẕā'il olursa A, gitse aradan M1

[146] dördi olur yine nümāyān: dört ḳalur şöyle bil ey cān A, bāḳī ḳalur dördi kemākān F, N, S2; nümāyān: kemākān S1; Yirinde anuñ dördi olur yine nümāyān: Ṣanma o kelāmuñ irişür dördine noḳṣān G

[147] eger: - A; eylese ġıybet: ġıybet iderse M1

[148] maḥsūbı: maḥṣūli A, maḥẕūfı F, N, S2; dört: çār S1; erkān: āgāh A, ey cān F, G, N, S2

[149] virse: vire A, M2

[150] Bu dize A'da yer almamaktadır. Tilmīẕ ola bir nice zamān aña dil ü cān: Tilmīẕi olam maḳṣadın idem aña iḥsān M2; tilmīẕ: tilmīẕi G, N, S2; bir: - F, G, İ, N, S2; aña: ṭıflı F, G, N, S1, S2

Sultan III. Murad'ın Bu Lugazına Hulûsî Efendi'nin Yazdığı Cevap:

Sultan III. Murad'ın "Ebced" harfleriyle ilgili olan lugazına yalnızca Hulûsî Efendi cevap yazmıştır. Sultan Murad'ın lugazıyla aynı ölçü, kafiye ve beyit sayısına sahip olan manzumeye beş nüshada rastlanmıştır.

Nüshaları: (**A**) (*Cevâb*) Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp. Yazmalar Kol. No: 06 Hk 3655, vr. 5[a] (Anbar 2016: 26); (**G**) (*Hall-i Lugaz-ı Sultân Murâd li-Hulûsî*) Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmaları, No: 179-001, vr. 15[a];[151] (**İ**) (*Cevâb-ı Hulûsî Efendi*) İBB Atatürk Kit. Muallim Cevdet Yazmaları, No: MC_Yz_K_0554, 143[b]; (**M1**) (*Cevâb-ı Feth-i Hulûsî*) Ankara Millî Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 54, vr. 3[b]; (**M2**) (*Cevâb-ı Hulûsî Efendi*) Ankara Millî Ktp. Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 774, vr. 24[b]-25[a].

Cevāb-ı Ḫulūṣī Efendi[152]

Mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün

İtmiş yine ol şāh-ı cihān cümleye iḥsān
Bir ḫūb luġaz kim anı fetḥ itmeye Ḥassān[153]

Fetḥinde anuñ ḳāṣır olupdur niçe dānā[154]
İẕ'ān idemez niçe fuḥūl eylese pūyān[155]

İrüp bu luġaz bende-i nāçīz ü ḥaḳīre[156]
Ḥaḳḳ'uñ naẓarı oldı ki ben eyledüm iẕ'ān[157]

[151] Bu nüshada 7 beyit yer almata olup, 8. ve 9. beyit eksiktir.

[152] Başlık: **Cevāb** A; **Ḥall-i Luġaz-ı Sulṭān Murād li-Ḫulūṣī** G; **Cevāb-ı Ḫulūṣī Efendi** İ, M2; **Cevāb-ı Fetḥ-i Ḫulūṣī** M1.

[153] Ḥassān: Saḥbān M2

[154] olupdur niçe: ola nice ki A

[155] eylese pūyān: anı ḫıred-dān A

[156] irüp: irdi A

[157] naẓarı oldı ki ben: keremi oldı ki ben G, naẓarı olduġını M1, keremi oldı o dem M2

Maḳṣūdı şehüñ ***ebced*** ü ***havvez*** gibi elḥaḳ[158]
Kim çār durur cümlesinüñ ḥarfi ḳıl iẕ'ān[159]

Bir ḥarfi gidüp ya'nī elif gitse aradan[160]
Bāyı sen iki ṣay ki aña gelmeye noḳṣān[161]

M2 25[a] İkisi gidüp ya'nī be vü dālı giderseñ[162]
Dörd olur elif cīm-ile bil ey şeh-i ḫūbān[163]

Üçini giderseñ ki elif bā ile cīmdür[164]
Dāl ḳala ki dörtdür raḳamı olma hirāsān[165]

Dördini giderseñ ki murādum yine dāldur[166]
Bāyı sen iki ṣay ki aña gelmeye noḳṣān[167]

'Arż eyle **Ḫulūṣī** yüri maḳṣūduñ o şāha[168]
Ḥaḳ'dan umaram ḳılmaya red ol şeh-i devrān[169]

---

[158] ebced ü havvez: sūre-i ebced M2; elḥaḳ: ancaḳ A

[159] Kim çār durur cümlesinüñ ḥarfi ḳıl iẕ'ān: Kim çār durur cümlesine ḥarfi ḳıl ifhām A, Kim çār durur cümle-i ḥarfeyni ḳıl im'ān G, Kim dāḫil ü iḫrācına ḥarfinde var imkān M2

[160] ya'nī: - A, ya'nī ki M2; gitse: ḳalḳsa G

[161] bāyı sen: bāḳırı A; sen iki ṣay: iki ṣay tā M2; sen iki ṣay ki aña gelmeye: iki ṣay gelmeye dörde yine G

[162] gidüp ya'nī be vü: daḫı ya'nī ki bā M2; be: bāy A

[163] dörd: dört A, G, İ; bil: - İ; bil ey şeh-i ḫūbān: bil ey şāh-ı cihān-bān A, bil ey şeh-i devrān G, ey ṣāḥib-i 'irfān M2

[164] Üçini giderseñ ki elif bā ile cīmdür: Üçini giderseñ elif ü bā ile cīmdür A, Üçin giderüp ḳalsa faḳaṭ dāl yirinde G; bā ile cīmdür: cīm ile bādur M1

[165] Dāl ḳala ki dörtdür raḳamı olma hirāsān: Ehl-i raḳama dörtdür olan yine nümāyān G; ki: - M2

[166] 8. beyit G'de yoktur. dördini: dördi A; murādum: murādı A

[167] bāyı sen: bāḳīden A; aña gelmeye: ḥesāb olmaya M2

[168] 9. beyit G'de yoktur.

[169] umaram: dilerem A; ol şeh-i devrān: o şāh-ı cihān A

5.5. Lugaz:

Su'āl-i Şāh-ı Cihān Sulṭān Murād Ḫān

Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün

1. Kemālāt ile ma'mūr oldı kāmil
Dürüşgil 'ilme dā'im olma cāhil

2. Su'ālüm var saña virgil cevābın
Nedür ol ḥāl ile virür ḥesābın

3. İki başlu durur ol veçhidür çār
Nigāristān-ı Çīnī anda hep var

4. Leṭāfetden ẓarīf ü pür teb ü tāb
İçilmez līkin oldı ḳaṭre-i āb

5. Tenāḳuṣ söyleme sen eyle idrāk
Bunuñ fehminde kims'olmasa çālāk[170]

6. Mu'arrādur müberrādan zelelden
Ḫalāṣ olmaz velīkin ol ḫalelden

7. Rüsūmın cehd idüp eylerse ressām
Emek żāyi' ider eyler ṭama' ḫām

8. Levāmi' ya nücūm u mihr ü māh ol
Ṭutar bürḳa' velī ebr-i siyāh ol

9. Eger iderse aña dest-i bī-dād
Derūnından ider ol āh u feryād

10. Mücāhid ol anı tābi' geçürme
Bulınmaz 'ömrüñi żāyi' geçürme

11. **Murādī** var durur ol līkin epsem
Hemān budur cevāb Allāhu a'lem[171]

---

[170] kims'olmasa: olmasa kimse (Vezin gereği bu değişiklik yapılmıştır.)

[171] Manisa Yazma Eser Ktp. No: 45 Ak Ze 816, vr. 18[b]; Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, No: 704, vr. 187[b]-188[a]. Mehmet Yunus Yazıcı, "III. Murad'ın Lugazına Hakîkî'nin

Sultan III. Murâd'ın bu lugazını üç değişik bakış açısıyla cevaplayan *Ma'rifet-nâme*, XVI. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Hakîkî Ali Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Hakîkî Ali Efendi'nin *Ma'rifet-nâme* adlı eseri, klasik Türk edebiyatında lugaz türü üzerinden padişah-mutasavvıf arasındaki edebî ilişkinin en somut örneklerindendir. Diğer lugaz cevaplarından farklı olarak bir lugaza bir değil birden çok cevabı içermekte olan *Ma'rifet-nâme*'de şair, lugazı manzum olarak üç farklı açıdan cevaplandırırken aynı zamanda tevillerle ahlâkî ve tasavvufî öğütler de vermeye çalışmıştır. Hatta şair, bu cevaplarla bir lugaza yanıt vermekten çok tevillerle ahlâkî-tasavvufî bir metin kurmayı amaçlamaktadır.[172]

Mensur bir mukaddime ile başlayan Hakîkî Ali Efendi'nin *Ma'rifet-nâme* adlı eseri, mesnevi tarzında kaleme alınmıştır.

"Müellif bu mukaddimede eserinin isminin *Ma'rifet-nâme* olduğunu ve bu ismi neden verdiğini belirtir. Hakîkî, zamanın padişahı olan Sultan Murad Han'ın sorularına üç türlü cevap verdiğini, ilk cevabın mecaz yoluyla, kendi zamanındaki taklitçilerin durumlarına açıklama getirmek ve onlara nasihat etmek için; ikinci cevap '*mecaz hakikatlerin köprüsüdür*' sözünün anlamına atfen '*tâliblere*' dediği tasavvuf yolunda olanlar içindir. Son cevap ise '*Kendini bilen, kuşkusuz Rabbini de bilir*' sözüne binaen III. Murâd'ın lugazının her beytine ayrı ayrı cevaplar içerir. Cevaplar '*marifet-i nefse ve marifet-i Rabb'e mahsus olduğu için*' eserin ismine *Ma'rifet-nâme* adını vermiştir."[173]

"Şükür ol Ḫālıḳ-ı Perverdigār'a

Ki ḳıldı gizlü gencin āşikāra" beytiyle başlayan mesnevi kısmı, Murâdî'nin 11 beyitlik lugazıyla birlikte 440 beyittir.

"Eger tārīḫ dilerseñ bu kelāma

Biñinde hicretüñ irdi temāma" (429. beyit) dizelerine göre H. 1000/1591-2 tarihinde tamamlanmıştır. Sultan III. Murad'ın lugazı da ona cevap yazılan kısımlar da aruzun *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün* kalıbıyladır. Eserin içeriği ile ilgili Mehmet Yunus Yazıcı şu bilgileri aktarmaktadır:

Verdiği Cevaplar: Ma'rifet-nâme", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2017, s. 153-154. (ISSN: 2148-3507)

[172] Mehmet Yunus Yazıcı, *a.g.e.*, s. 150.

[173] Mehmet Yunus Yazıcı, *a.g.e.*, s. 149.

"Mukaddime ve besmelenin ardından ilk 9 beyit tahmid ve tevhid niteliğindedir. Daha sonra Hakîkî, 'na't' mukabilinde (Hz.) Peygamberin ailesine ve ashabına selâm gönderir. Ardından (Hz.) Âdem'in yaratılması, şereflendirilmesi, isimlerin ona öğretilmesi, meleklerin ve şeytanın (Hz.) Âdem'in yaratılma olayındaki tavrı resmedilir. Son olarak ahlâkî öğütler verilip söz Sultân Murâd Hân'ın sorduğu soruya getirilir. 'Su'âl-i Şâh-ı Cihân Sultân Murâd Hân' başlığı ile III. Murâd'ın 11 beyitlik lugazı yer alır. Lugazın ikinci beyitinde Murâdî, lugazların başında çokça görülen bir söz olan 'Su'âlim var' ve 'Nedür ol' gibi kalıpları kullanır.

Lugazdan sonra Hakîkî 'Cevâb-ı Evvel Alâ Tarîki'l-mecâz Bâlâ Cemâl' başlığı altında 45. ve 90. beyitler arasında bahsi geçen soruya cevabını verir. Burada tahkiyevî bir üslup göze çarpar. Bu soruyu (lugazı) duyanların çeşitli cevaplar verdiğini ancak sultanın cevapları kabul buyurmadığını söyler. Hakîkî'ye bu soru gelince cevabın 'ana karnında oğlan' olduğunu söylemiştir. Cevap ağızlara düşmüştür ve saray halkından birisi cevabı kendinin bulduğunu iddia ederek sultana cevabı iletmiştir. Hakîkî bunu yapmanın hırsızlık ve taklitçilik olduğunu söyler. Bundan sonra tahkiyevî üslubunu bırakarak daha çok ahlâkî ve didaktik bir üslupla öğütler verir ve bazı tasavvufî tasvirler yapar.

'*Cevâb-ı Evsatdur Alâ Vech-i Hakîkat*' başlığı altında ikinci cevap yer alır. Burada, Allah'ın âlemi ve insanı yaratması, dört unsur teorisinden hareketle insan ve âlemin hangi maddelerden nasıl var olduğu konu edinilmiştir. '*Ana karnında oğlan*' cevabının iç yüzünü de Hakîkî burada açmaya başlar. Yûsuf ve Ya'kûb peygamberlerin hikâyesini de bu bölümde '*ana karnında oğlan*' cevabını '*kuyu*' metaforundan hareketle açıklamak için kullanır. '*Ölmeden önce ölünüz*' sözünden hareketle, cân Yûsuf'unu beden kuyusundan çıkarmanın ve nefsi terbiye etmenin gerekliliği vurgulanır. '*Ana karnında oğlan*' doğar, dünyayı görüp anlayıp buluğa erişir. Buluğa erişmek kendini bilmektir. Kendini bilmek olgun insan olmaktır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebelerine tâlip olmanın ve nefse uymamanın önemi, nasihatlar verilerek anlatıldıktan sonra Hakîkî, soruya yeniden döner. Sorunun cevabının verildiğini ancak her sözün başka bir bölümü olduğunu ve lugazın her bölümünün tevilinin yapılacağını haber verir.

Bundan sonraki başlık '*Üçünci Cevâbdur Ki Her Su'âlin Beyti ve Her Kelâmını Niçe Vech Üzre Te'vîl ve Hakîkat Yüzünden Tafsîl ü Beyân Olunur*' şeklindedir. Burada lugazın her beytine sırasıyla teker teker cevap verilir. Önce '*Beyt-i Evvel Ez-Su'âl*' başlığıyla III. Murâd'ın lugazından bir beyit verilmiş ve hemen ardından Hakîkî'nin teviller içeren cevabı gelmiştir. Cevaplar arası geçişler için ara başlıklar bulunmakla birlikte beyitlerde cevabın verildiğine ve yeni sorunun cevabına geçildiğine dair mısralar bulunmaktadır. 150. ve 440. beyitler arasındaki bu son bölüm eserin en hacimli kısmını teşkil etmektedir. Tamamen ahlâkî öğütler ve tasavvufî remizler içeren bu kısımda Hakîkî, mahlasını söylemiş, III. Murâd'a methiyede bulunmuş, mesnevîyi yazdığı tarihi belirtmiş ve cevabını muhtasar bir şekilde yazdığını söylemiştir. Hakîkî, eserinin son 8 beytinde ise gelenek üzre dua etmiştir."[174]

Nüshaları: Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, No: 45 Ak Ze 816/2, vr. 17[b]-28[a]; Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, No: 704, vr. 186[a]-202[a].[175] Yeni harflerle yayımlanmıştır.[176]

5.6. Lugaz: (Tasavvufî Bir Lugaz)

Sultan Murâd'ın bu son lugazı, şeyhlere yönelttiği mensur bir soruya devrin mutasavvıfları tarafından verilen tasavvufî cevapları içermektedir. Dolayısıyla lugazları içerisinde mensur olan tek örnek budur. Bu yönüyle bu lugazın Türk edebiyatında en eski mensur lugaz olduğunu iddia etmek çok da yanlış olmasa gerektir. H. 1217/1802 tarihinde istinsah edilmiş bir mecmuada (Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud, No: 2431-004, vr. 34[a]), haşiyede bu lugazın ve çözümünün Arapça olarak da kaydedilmiş olması, Sultan Murad'ın bu lugazı Arapça olarak düzenlemiş olabileceği düşüncesini de akla getirmektedir. Bu lugaza cevap yazan şairlerin Sultan III. Murâd'a ait lugazı

[174] Mehmet Yunus Yazıcı, *a.g.e.*, s. 149-150.

[175] Eserin Hakîkî Yûsuf Efendi'ye atfedilen bir nüshası da Mısır Milli Kütüphanesinde (*Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiye*) bulunmaktadır: *Ma'rifetnâme-i Hakîkî*, Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiye, No: 13-M Mecâmi' Türki, vr. 19-48 [Fatih Ramazan Süer, "Mısır Millî Kütüphanesinde (*Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiye*) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları", *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 13, Eylül 2017, s. 681.]

[176] Mehmet Yunus Yazıcı, *a.g.e.*, s. 142-181.

eserlerinin başına ilave ederkenki ifade farklılıkları da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir.

Bu mensur lugaz, üç mutasavvıf tarafından Türkçe olarak çözümlenmiştir. Biri manzum, ikisi mensur olarak kaleme alınan cevaplardan ikisinin müellifi bilinmekte, birinin kim tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Müellifi bilinen cevaplarda çözümler gayet açık ve anlaşılır bir şekilde yapılmış olmasına rağmen müellifi bilinmeyen çözümde gökyüzünün dokuz katı, bu katlardaki gök cisimleri, bunların tasavvufî karşılıkları, birkaç tablo halinde -ancak erbabının anlayabileceği bir tarzda- izah edilmeye çalışılmış ve dil açısından da diğerlerine oranla biraz daha ağır bir dil kullanılmıştır.

Sultan III. Murâd'ın şeyhlere yönelttiği soru şudur:

"*Ol ne maḫlūḳ-ı bī-cāndur ki ḫalḳ olalı bir kerre söyledi. İsmi vardur resmi yoḳdur. Saña eger dirsem bilmezsin, dimezsem bilürsin. Fātiḥ-i ġayr-ı meftūḥdur, meftūḥ-ı ġayr-ı fātiḥdür. Lā-mekāndur, mekānı vardur. Bī-nişāndur, nişānı vardur. În ü āndan fāriġdür, īn ü ānı vardur.*"

1. ÇÖZÜM:

Sultan Murad'ın mensur bu lugazını manzum olarak cevaplandıran şairler de bulunmaktadır. Nitekim Uşşâkî şeyhi **Memi Cân-ı Saruhânî** (öl. H. 1008/1599-1600) bunlardan biridir.[177] Sultan III. Murad'a telif eserler ve şiirler de sunmuş olan Memi Cân-ı Saruhanî'nin murabba tarzındaki 4 bentlik cevâbî manzumesi, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınmıştır. Lugazın cevabını "*Hak Te'âlâ*" olarak düşünen Memi Cân, Allah'ın zâtî ve subûtî sıfatlarını göz önünde bulundurarak lugazı tasavvufî açıdan yorumlamıştır. Lugazın cevabı iki yazma nüshada kayıtlıdır: (**Ö**) Süleymaniye Ktp. Özel, No: 925, vr. 31[b]-32[a]; (**H**) Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, No: 796, vr. 8[a].

Su'āl-i Sulṭān Murād Ḫān 'Aleyhi'r-raḥmeti ve'l-ġufrān[178]

[177] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhanî ve Dîvançesi", *Sûfî Araştırmaları*, Sayı: 15, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği Yay., Manisa, 2017, s. 90-91. Makalemizde kullandığımız metin ve dipnotlar bu makaleden alıntılanmıştır.

[178] 'Aleyhi'r-raḥmeti ve'l-ġufrān: - H.

O[179] ne maḫlūḳ-ı bī-cāndur ki ḫalḳ olalı bir kere söyledi, dirsem bilmezsin; dimezsem bilürsin. Fātiḥdür, ġayr-ı meftūḥ.[180] Lā-mekāndur, mekānı vardur; bī-nişāndur, nişānı vardur. Īn ü āndan fāriġdür, īn ü ānı var[dur].[181]

Hāẕā Cevābü eş-şeyḫi'ş-şüyūḫ Ḥażret-i Memi Cān Ḳuddise Sırruhū[182]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ḫaḳ Te'ālā kā'inātuñ sırrını ḳıldı nihān
Günde bir āyīne içre gösterür 'aynın hemān
'İlm-i ḥikmet baḥrini ḥarf-i ṣadāsızdur bulan
İy Murādī Ḫaḳ olan yā Hū diyelüm her zamān

Ol ne maḫlūḳdur ne cānı var durur günden 'ayān
Kün[183] didi bir kerrede pes yoġ iken oldı cihān
Lā-mekāndur her mekān anuñ didi pīr ü cüvān
İy Murādī Ḫaḳ olan yā Hū diyelüm her zamān

Ġayr-ı meftūḫdur ḥaḳīḳat feth ider ol müşkili
Her nişāndan bī-nişāndur līkin 'ālem ṭopṭolı
Gözlesem gizli görinmez ḫāl bu kim 'uḳbā dili
İy Murādī Ḫaḳ olan yā Hū diyelüm her zamān

Īn ü āndan fāriġ oldı illa anı ḫalḳ ider
Diseler bilmez velī söylemeden bilür ider
Memi Cān dār-ı fenāda[184] cümle varı terk ider
İy Murādī Ḫaḳ olan yā Hū diyelüm her zamān

---

[179] O: Ol H.

[180] meftūḥ: meftūḥdur H.

[181] Bu lügaz her iki nüshada da manzum bir metin gibi mısralar hâlinde yazılmıştır. Ancak dikkat edildiğinde ne hece ne de aruz ölçüsüne uymaktadır. Ayrıca kafiye de bulunmadığından mensur bir lügaz olarak değerlendirilmiştir.

[182] eş-Şeyḫi'ş-şüyūḫ Ḥażret-i Memi Cān Ḳuddise Sırruhū: Ḳıdve-i erbābü'l-muḥaḳḳiḳīn, 'umde-i aṣḥābü'l-mürşidīn ü müdeḳḳiḳīn, 'ālim ü 'āmil, ḥaḳīḳat-i kāmilü'l-kümmel, pīr-i ṭarīḳat, eş-şeyḫü'ş-şüyūḫ Ḫażret-i Memi Cān Efendi Ḳuddise Sırruhü'l-'azīz ve raḥmetu'llāhi 'aleyhi'l-cevāb H.

[183] Kur'ân-ı Kerîm'de birçok sûrede (Bakara, 117; Âl-i İmrân, 47, 59; En'am, 73; Nahl, 40; Yâsîn, 82; Mü'min, 68) geçen *"Ol!" der, o da oluverir"* mânâsındaki âyetten kısmî iktibas yapılmıştır.

[184] dār-ı fenāda: dārü'l-fenāda H.

2. ÇÖZÜM:

Kâtib Mahmud'un cevabının kaydedildiği iki nüsha tespit edilmiştir: (*Su'âl-i Sultân Murâd*) İBB Atatürk Kit. Muallim Cevdet Yazmaları, No: MC_Yz_K_0554, vr. 79[a]; (*Su'âl-i Sultân Murâd Hân li-'Ulemâ-i fî Zemânen*) Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud, No: 2431-004, vr. 34[a] (İstinsah tarihi: H. 1217/1802).[185]

Ol ne maḫlūḳ-ı bī-cāndur ki ḫalḳ olalı bir kerre söyledi. İsmi vardur resmi yoḳdur. Saña eger dirsem bilmezsin, dimezsem bilürsin. Fātiḥ ġayr-ı meftūḥdur, meftūḥ ġayr-ı fātiḥdür. Lā-mekāndur, mekānı vardur. Bī-nişāndur, nişānı vardur. Īn ü āndan fāriġdür, īn ü ānı vardur. El-cevāb Allāhu a'lem bi'ṣ-ṣavāb. El-faḳīr **Kātib Maḥmūd**-ı ḥaḳīr: *Ol ne maḫlūḳ-ı bī-cāndur* ki Allāhu a'lem rūḥ insānī

[185] İkinci nüsha, kütüphane kayıtlarına Aşkî adına kaydedilmiştir. Halbuki metinde Aşkî adı/mahlası geçmemektedir. Bu nüshanın haşiyesinde Sultan III. Murâd'ın lugazının Arapça tercümesi ile bu lugazın yine Arapça çözümü de yer almaktadır. İki nüsha arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. İlk nüsha daha düzenli olduğu için makalemizde o nüsha tercih edilmiş, karşılaştırma yapmak isteyenler için de ikinci nüshadaki metnin dipnotta yer almasının uygun olacağı değerlendirilmiştir:

Su'āl-i Sulṭān Murād Ḫān li-'Ulemāi fī Zemānen

Ol ne maḫlūḳ-ı bī-cāndur ki ḫalḳ olalı bir kez söyledi. İsm var resm yoḳ. Eger dirsem bilmezsin, dimezsem bilürsin. Fātiḥ (ve) ġayr-ı meftūḥdur ve meftūḥ be-ġayr-ı fātiḥdür. Lā-mekāndur, daḫı mekānı vardur. Bī-nişāndur, daḫı nişānı vardur. El-cevāb: Allāhu a'lem bi-ḥaḳīḳate. Rūḥ insānī ola. Zīrā rūḥ 'alemi emrdendür. İnfikāk bulıcaḳ ol vaḳt maḫlūḳ dinmek cā'iz ola. "قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّي"[185] āyet-i kerīme muḳteżā ve muḥtevāsınca imdi emr āmirden infikāk bulıcaḳ maḫlūḳ dinmek cā'iz oldı. Ḥadīṯ-i şerīf: "الأرواح جنود مجندة "[185] Ve rūḥ cān kendüdür, başḳa cānı yoḳdur. *Ḫalḳ olalı bir kerre söyledi*: Ḳaçan kim Ḥaḳḳ Te'ālā ervāḥa "اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ" ḫiṭābı itdükde "قالوا بَلَى " didiler. *İsm var, resm yoḳ*: Niçün kim ma'lūm bi'l-ismdür ve ma'dūm cismdür. *Saña eger dirsem bilmezsin*, *dimezsem bilürsin*: Zīrā ḥaḳīḳat-i rūḥ, 'uḳūl ü fehmden mu'arrādur dinilse ma'lūm olmaz. *Dimezsem bilürsin*: Zīrā rūḥı 'ālemde bilmez kimesne yoḳ. Zīrā rūḥuñ varlığı cemī'-i ecsāmda ma'lūmdur. *Fātiḥdür.* Zīrā rūḥ cism-i insāna ḥulūl itdükde ḥayāt virüp daḫı ẓulmāt-ı cismānīyeyi nūr-ı āyetle fetḥ idüp rūşen eyledi. Daḫı *ġayr-i meftūḥdur*: Zīrā rūḥāniyyeti leṭāfet-i i'tibār ile mestūrdur. *Ġayr-ı mürettebdür*. Zīrā anı kimesne görmez. Ya meftūḥlığı nedür? Zīrā esmā' vü ṣıfātıyle 'ālem-i ecsāmda görinüp ẓāhirdür. Zīrā rūḥ ḥadd-i ẕātında ḳudretullāh ile meftūḥdur. Ḫalāyıḳda rūḥı bir kimesne fetḥ idüp 'ayān u beyāne getürmiş degüldür. Ve *lā-mekāndur*: Zīrā rūḥ mekānı göz-ile görünmiş degüldür. Yine *mekānı vardur* dimekden murād mekānı ḳalb-i insāndur. Ve *bī-nişāndur*: Zīrā rūḥuñ keyfiyyetinden kimesne nişān virmez. Yine *nişānı vardur*: Zīrā nişānı şaḫṣiyyet-i insāndur, ta'ayyün göstermişdür. *Īn ü ānlarında fāriġdür*: Yine *īn ü ānı da vardur*. Zīrā rūḥ cism-ile izdivāc bulmışdur; gözde görür, ḳulaḳda işidür, dilde söyler. Bu yüzden īn ü ānı vardur. Allāhu a'lem bi'ṣ-ṣavāb.

(Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud, No: 2431-004, vr. 34[a])

ola. Zīrā rūḥ ʿalem-i emrdendür. Ḳāle Allāhu Teʿālā "قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّي"[186] Emr āmirdense infikāk bulıcaḳ maḫlūḳ dinilmek olur. El-ḥadīṯ: "الأرواح جنود مجندة"[187] Ve rūḥ cān kendidür, başḳa cānı yoḳdur. *Ḫalḳ olalı bir kerre söyledi*: Zīrā Ḥaḳḳ Sübḥāne vü Teʿālā ervāḥa "اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ" diyü ḫiṭāb itdükde "بَلَى" didi, bir kerre söyledi. *İsmi vardur, resmi yoḳdur*: Zīrā ervāḥ, maʿlūm biʾl-ismdür ve maʿdūm biʾl-cīsimdür. Bu iʿtibārla ismi vardur, resmi yoḳdur. *Saña eger dirsem bilmezsin*: Zīrā ḥaḳīḳat rūḥ, ʿuḳūl ü fühūmdan muʿarrā vü müberrādur. Dinilse maʿlūm olmaz. *Dimezsem bilürsin*: Zīrā rūḥı ʿālemde bilmez kimesne yoḳdur. Rūḥuñ var olduġı dimeksüz maʿlūmdur. *Fātiḥ-i ġayr-ı meftūḥdur*: Fātiḥ yaʿnī fetḥ idici. Zīrā rūḥ cism-i insāna ḥulūl itdükde ḥayāt virüp ẓulmāt-ı cismānīyeye nūr inüp tamāmiyle fetḥ idüp ʿālem-i imkān rūşen olmışdur. *Ġayr-i meftūḥdur*: Zīrā rūḥāniyyeti ve leṭāfeti iʿtibāriyle mestūrdur, ġayr-ı mürettebdür kimesne görmez. Meftūḥ yaʿnī açılmış, zīrā esmāʾ vü ṣıfātı iʿtibāriyle ʿālem-i iḥyā mihrin görinmişdür, açıḳdur. Ġayr-ı fātiḥdür: Zīrā rūḥ ḥadd-i ẕātında ḳudretullāh ile meftūḥdur. Ḫalāyıḳdan anı hīçbir kimesne fetḥ idüp ʿayāne getürmiş degüldür. Bu iʿtibārla ġayr-ı fātiḥdür. *Lā-mekāndur*: Zīrā rūḥuñ mekānını kimesne göz ile görmiş degüldür, ġayr-i maʾiyyetdür. *Mekānı vardur*: Mekānı ṣadr-ı insāndur. *Bī-nişāndur*: Zīrā rūḥuñ keyfiyyetinden kimesne nişān virmiş degüldür. *Nişānı vardur*: Nişānı teşaḫḫuṣ-ı insāndur ki taʿayyün göstermişdür. *În ü āndan fāriġdür*: Zīrā rūḥ laṭīfdür, bī-ḥüccetdür. În ü ān cemʾiyyetde olur. Anuñçün īn ü āndan fāriġdür. *În ü ānı vardur*: Zīrā rūḥ cism-ile izdivāc bulmaġla gözden görür, ḳulaḳdan işidür, dilden söyler. Anuñçün īn ü ānı vardur. Allāhu aʿlem.

(*Suʾâl-i Sultan Murâd*) İBB Atatürk Kit. Muallim Cevdet Yazmaları, No: MC_Yz_K_0554, vr. 79[a].

3. ÇÖZÜM:

Sultan III. Murâd'ın lugazına yazılan bu üçüncü çözümün hangi mutasavvıf tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Dil olarak diğerlerine oranla daha ağır bir dilin kullanıldığı tablo hâlindeki bu eserde, ancak erbabının anlayacağı birtakım açıklamalar yapılmıştır. Göğün katları, bu katlardaki gök

---

[186] "*De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.*" mealindeki bu söz, **İsrâ** sûresi 85. ayetten alıntılanmıştır. Âyetin aslı ve meali şöyledir: "وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلاً ﴿٨٥﴾" Meâli: "*Sana Rabbin hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.*" Hayrettin Karaman vd., *a.g.e.*, s. 289.

[187] "الأرواح جنود مجندة" Hadîs-i şerifin meâli: "*Ruhlar askerdir.*" Metinde hadis-i şerif "الروح جنود مجندة" (Ruh askerdir.) şeklinde kaydedilmiştir.

cisimleri, bunların tasavvufî anlamdaki karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Müellifin bunu yaparken bir açıklamaya yer vermemiş olması, lugazın çözümünü kavramayı güçleştirmektedir. Eser bu hâliyle âdeta şerhe muhtaç görünmektedir.

(*Sultân Murâd'un Şeyhlerden Su'âl Buyurdukları Es'iledür*) Süleymaniye Ktp. Ali Nihad Tarlan, No: 159-004, vr. 24ᵇ-26ᵃ.

24ᵇ ***Sulṭān Murād'uñ Şeyḫlerden Su'āl Buyurduḳları Es'iledür***

Ol ne maḫlūḳ ola gizli cāndur ki ol ḫalḳ olalı bir kerre söyledi.
İsmi yoḳ; söylersem bilmezsin, söylemezsem bilürsin.
Bī-nişāndur, nişānı var. Lā-mekāndur, mekānı var.
Fātiḥe be-ġayr-ı meftūḥ, meftūḥ be-ġayr-ı fātiḥe.
Ānı āndan fāriġdür ammā īn [ü] ānı var.

Ṭarīḳ-i İlāhī

Felek-i ev-vel	Felek-i ṣānī	Felek-i ṣāliṣ Ḳurşun	Felek-i rābi' Ḳalāy	Felek-i ḫāmis Demir	Felek-i sādis Altun
'Arş	Kürs	Züḥal	Müşterī	Mirrīḫ	Şems
Muḥammed	Ūlü'l-'aẓm	Mürsel	Enbiyā	Evliyā	'Ārif

Felek-i sābi' Jīve	Felek-i sāmin Bakır	Felek-i tāsi' Gümüş
'Uṭārid	Zühre	Ḳamer
Zāhid	'Ābid	Mü'min

Sem' - Baṣar	Ṣabūḫa ve 'ilm ü ḳudret ve irādet	Meşġūl-i fi'd-dünyā	Meşġūl-i fi'l-belvā
E'imme-i Ka'be	Ve ümmehāt-ı esmā'	Ḳalb-i rāġıb	Ḳalb-i ṣābır
Tekellüm-i rūḥ	İnsān		

25[a]

Meşġūl-i fī'l-Mevlā	Fi'l-i İlāhī	Rūḥ-ı melikü'l-aḥkām Rubūbiyye	Rūḥ-ı şūfī Ef'āl-i rubūbiyye	Rūḥ-ı nebātī Āṣār-ı mevt
Ḳalb-i ārif	Ḳalb-i ṣārif	Ḳalb-i ṣābir	Ḳalb-i 'ābid	Ḳalb-i rāġıb
	'Aḳl-ı küll Nefs-i muṭma'inne	'Aḳl-ı ḫoş Nefs-i mül-hime	'Aḳl-ı ḥasen Nefs-i levvāme	Fi'l-i 'āciz Nefs-i em-māre

Ḳābiliyyet	Vefā	Beḳā	Liḳā	Rıżā
Ṣūret	Şināḫt	Nevvāre	Ḳalbü'l-ḳalb	Ḥubbü'l-ḳalb
	İḥāṭa-i 'ilm	Nārullāh	Berzaḫ ve ġayb-ı şe-hevāt	'Ālem-i ġayb

Ṣaf	Ḥüzn	Teslīm-i küll Ḥadīṯ-i ḳudsī	Dā'ire-i Ḳur'ān Berzaḫ Ḍarrü'l-umūr	Mest-i gül-i hüdhüd
Mülhime	Behce[t]	Ḳaf (ق)	Şın (ش)	'Ayın (ع)
Ġaybü'l-ġayb	Lā ta'yīn-i cān	Vücūd-ı baḥt-ı lā-mu'ayyen Maḳām-ı 'aşḳ Dā'ire-i Aḥlāḳ-ı İbrāhīm	Ta'yīn-i evvel Ẕāt-ı maḳām-ı seyr-i Mirrīḥ Levḥ-i Dā'ire-i Aḥadiyyet	Esmā'-ı ta'yīn-i ṣānī Şems, Dā'ire-i vāḥidiyyet

25[b]

Ḥaḳīḳat-i Muḥammedī Maḳām-ı Ḥaḳḳ	Rūḥ-ı insānī Maḳām-ı Muḥammedī	Rūḥ-ı eṣnāfī Maḳām-ı Ādem-i ṣāfī	Rūḥ-ı melekī Maḳām-ı ṣafā	Rūḥ-ı ḥayvānī
'Aẓamūt	Lāhūt	Ceberūt	Melekūt	Nāsūt

Hüviyyet-i cehennem Dā'ire-i ẕāt-ı heyūlā-i tehviyet 'İlm-i 'aẓamūt Nefs-i ḥaḳīḳat ve aḥadiyyet. El-Ḥamdü Maḥmūd	Nüh eflāk. Raż̄īyallāhu 'aleyhim. Dā'ire-i ṣıfāt-ı heyūlā', Küll-i heyūlā' Milliyet-i 'Ālem-i lāhūt. Maḳām-ı ḳalb. Ḥadīṯ-i melekūt el-Ḥamdü el-ḥamd.	Dā'ire-i ef'āl-i çār heyūlā' Ṭabī'at-ı heyūlā'-i keyfiyyet. 'Ālem-i ceberūt. Maḳām-ı rūḥü'l-vehiyyet. El-Ḥamdü Muṣṭafā.	'Anāṣır-ı irādet. *Min kāne yer yedü veşā'*. Heyūlā'-i ṣıfatu. Heyūlā'-i ṣūret. 'İlm-i melekūt. Nefs-i muṭma'inne. El-Ḥamdü meḥmedet.
Fe (ف)	Re (ر)	Ṣad (ص)	Te (ت)

Dā'ire-i esmā'-i يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْيَشَاءٌ [188] Ḫālıḳu'l-ḫalālete ve'l-hidāye	Ġaybü'l-ġayb	Evvel-i mā ḫalaḳa Allāh. Rūḥ-ı 'Azrā'īl ('AM) Taṣavvūf Terkü'd-du'ā ve ketmü'l-'ayn	Yalñız 'ubūdiyyet
'Aşḳ	Muḥabbet	Hüve'l-bāṭın	Rızḳ

فتح الا اسم ما يكتبه فيه وهو القرطاس والمكتوب اى رقيه من نحو رقه يرقى رقا [189]	Evvel-i mā ḫalaḳa Allāh Ṣūr-ı İsrāfīl.	Evvel-i mā ḫalaḳa Allāh 'Aḳl-ı Cebrā'īl. Cevāb-ı Cebrā'īl: *إِنَّ بَيْنِي وَبَيْنَهُ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ و علق* [190]	Evvel-i mā ḫalaḳa Allāh el-'İlmü ḳalem. Mīkāyil
Ḫāmil-i refref	Hüve'l-evvel	Hüve'ẕ-ẓāhir	Hüve'l-āḫir

[188] "*O (Allah) dilediğini şaşırtır, dilediğini doğru yola iletir*" mealindeki bu söz, **Nahl** sûresi 93. ayetten alıntılanmıştır. Ayetin aslı ve meali şudur: "وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ" Meali: "*Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız.*" Hayrettin Karaman-Ali Özek-İbrahim Kâfi Dönmez-Mustafa Çağrıcı-Sadrettin Gümüş-Ali Turgut, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2008, s. 276.

[189] Kendisine yazılan şeyin ismi ki bu kâğıttır (kırtastır) ve yazılan şeydir. Yani "murakka", "rakâ", "yurakkî" kökünden.

[190] Benimle onun arasında nûrdan ve 'alaktan (kan pıhtısından) yetmiş perde vardır.

26[a]

[191] قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللهِ نُورٌ [192] اَللهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا	[193] قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ [194] قُلْ يَتَوَفّيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ	[195] قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ [196] تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا
Ḳıyāmet-i ʻuẓmā	Ḳıyāmet-i kübrā	Ṣuġrā-i medīnete

Ḳuds-i ʻArş	ʻAẓīm-i ġuṣṣā ʻAyn-ı vaḳt	Kaʻbe-i ʻarş-ı kerīm Sīmurġ-ı ebü'l-vaḳt	ʻArş-ı mecīd Hüd[hüd]-i hidāyet-i vaḳt
قُلْ	هُوَ اللهُ اَحَدٌ	Rabb-i ḫalaḳ	Rabbü'n-nās

---

[191] "*Doğrusu size Allah'tan bir nur gelmiştir.*" mealindeki bu söz, **Mâide** sûresi 15. ayetten alıntılanmıştır. Ayetin aslı ve meali şudur: " يَا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيّنُ لَكُمْ كَثِيراً مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾" Meali: "*Ey ehl-i kitap! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.*" Hayrettin Karaman vd., *a.g.e.*, s. 109.

[192] "*Allah, ölenin ruhlarını ölüm zamanı gelince alır.*" mealindeki bu söz, **Zümer** sûresi 42. ayetten alıntılanmıştır. Ayetin aslı ve meali şudur: " اَللهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾" Meali: "*Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır.*" Hayrettin Karaman vd., *a.g.e.*, s. 462.

[193] ""*(Doğrusu) size Rabbiniz tarafından basiretler (idrak kabiliyeti) verilmiştir.*" mealindeki bu söz, **En'âm** sûresi 104. ayetten alıntılanmıştır. Ayetin aslı ve meali şudur: " قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾" Meali: "*(Doğrusu) size Rabbiniz tarafından basiretler (idrak kabiliyeti) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de kör olursa zararı kendisinedir. Ben üzerinize bekçi değilim.*" Hayrettin Karaman vd., *a.g.e.*, s. 140.

[194] "*De ki: ölüm meleği canınızı alacak*" mealindeki bu söz, **Secde** sûresi 11. ayetten alıntılanmıştır. Ayetin aslı ve meali şudur: " قُلْ يَتَوَفّيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾" Meali: "*De ki: Size vekil kılınan (bu konuda görevlendirilen) ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.*" Hayrettin Karaman vd., *a.g.e.*, s. 414.

[195] "*Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi.*" mealindeki bu söz, **Nisâ** sûresi 174. ayetten alıntılanmıştır. Ayetin aslı ve meali şudur: " يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً ﴿١٧٤﴾" Meali: "*Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.*" Hayrettin Karaman vd., *a.g.e.*, s. 104.

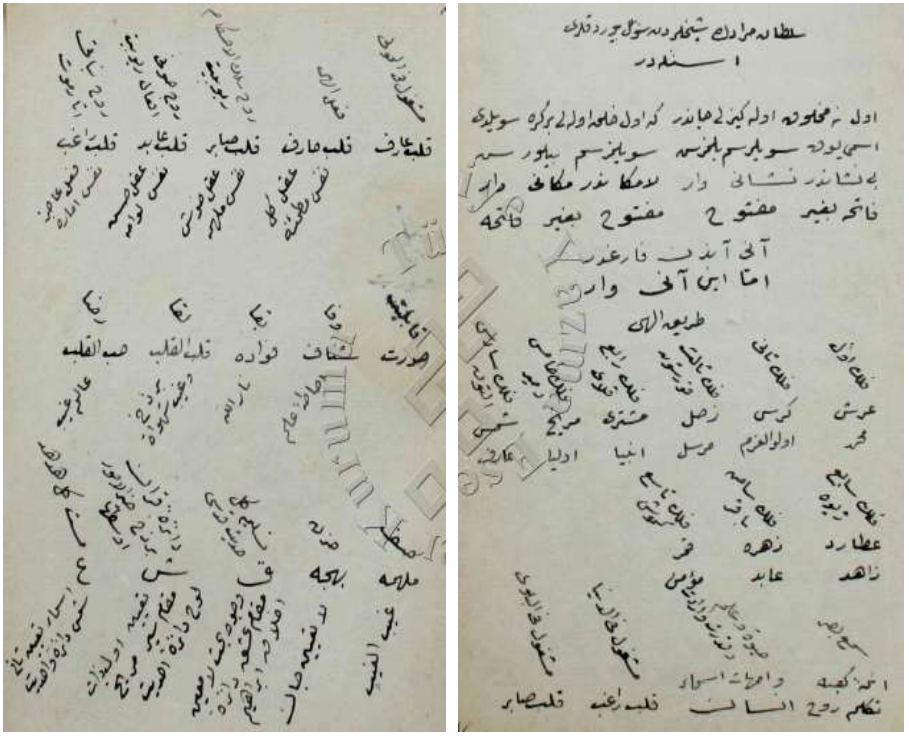
[196] "*Elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar.*" mealindeki bu söz, **En'âm** sûresi 61. ayetten alıntılanmıştır. Ayetin aslı ve meali şudur: " وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾" Meali: "*O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler.*" Hayrettin Karaman vd., *a.g.e.*, s. 134.

Ḳāle’n-nebī ‘aleyhi’s-selām: Evvelü mā ḫalaḳa Allāhü’l-ḳalem.	Ḳāle’n-nebī ‘aleyhi’s-selām: Evvelü mā ḫalaḳa Allāhü’r-rūḥ

Ḳāle’n-nebī ‘aleyhi’s-selām: Evvelü mā ḫalaḳa Allāhü’l-‘aḳl.	Ḳāle ‘aleyhi’s-selām: لا يصدر من الواحد إلا الواحد وحده لا شريك له [197]

Ḳāle ‘A.M.: السعيد من سعد فى بطن امه والشقى من شقى فى بطن امه [198]	Ḳāle ‘aleyhi’s-selām: القدر حق صدقه رسول الله [199]

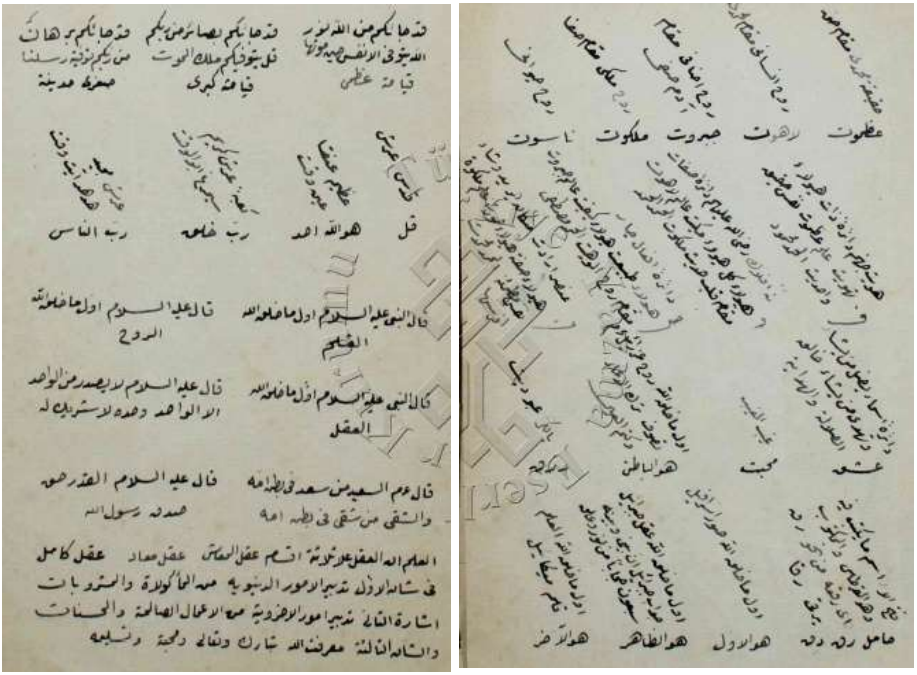
العلم اله العقل علا ثلاثة اقسامٍ عقل المعاش عقل معاد عقل كامل. فى ثلاثة الاوّل تدبير الامور الدّنيويه من المأكولاة والمشروبات. اشارة الثانى تدبير امور الاخرويّه من الاعمال الصالحة والحسنات. والثالثة الثالثته معرفت الله تبارك و تعالى و محبته و تسليمه.

[197] Birden bir çıkar; (Allah) tektir, ortağı yoktur.

[198] Said (mutlu) o kimsedir ki anne karnında said olmuş; şakî (âsî) o kimsedir ki annesinin karnında şakî olmuştur.

[199] Kader haktır.

(*Sultân Murâd'un Şeyhlerden Su'âl Buyurdukları Es'iledür*) Süleymaniye Ktp. Ali Nihad Tarlan, No: 159-004, vr. 24[b]-26[a].

6. SONUÇ:

Altı yüz yıllık zaman dilimi içerisinde edebî zevklerin yanı sıra eğitici, eğlendirici, düşündürücü pek çok örneğin verildiği Klasik Türk edebiyatında zaman zaman şairliği dışında hiçbir özellik taşımayan sıradan bir insanın sultanla aynı ortak noktada buluştuğuna, edebî sohbetler yaptığına da şahit oluruz. Saray veya konaklarda "şuarâ meclisi" olarak adlandırılan mahfillerde statü farkı gözetilmeden her şair hünerini sergilediği gibi bazen de yine şiir aracılığı ile çok uzak diyarlardakilerle iletişim kurulduğu da sık rastlanan bir durumdur. Türk edebiyatında lugazlar da bu iletişimin önemli bir parçası olmuştur.

Mevcut bilgilerimize göre Türk edebiyatındaki manzum ilk 7 örneğini **Ömer bin Mezîd**(XV. Yüzyıl)'in 1437 tarihinde derlediği *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir* adlı nazire mecmuasında gördüğümüz bu lugaz türü, Klasik Türk edebiyatı

sanatçıları yanında âşıklar tarafından da benimsenmiş, "muammâ asma" ya da "askı" olarak adlandırılarak her âşıklar şöleninin vaz geçilmezleri arasında yerini almıştır.

Klasik Türk edebiyatında lugaz yazmak, bunlara manzum veya mensur cevaplar tertip etmek, cevabı bilene ödül vaad etmek gibi bir gelenek de muhtemeldir ki edebiyatımızda lugazın ilk örneklerinin verilmeye başlanmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılda Sultan III. Murâd da bu geleneğin bir halkası olmuş, yazdığı manzum-mensur lugazlarıyla devrin hem şairleriyle hem de mutasavvıflarıyla kültürel bir köprü kurmaya çalışmıştır. Âşık edebiyatında ilk örneklerin ne zaman verildiği tam olarak kestirilemeyen "muammâ asma" geleneğinin de muhtemelen Sultân III. Murâd'ın bu uygulamasıyla hayat bulduğu düşünülebilir.

Şiir mecmualarını taramamız sonucunda tespit ettiğimiz Sultan III. Murâd'a ait biri mensur altı lugaz, sultanın geniş hacimli Dîvân'ına her nedense kaydedilmemiştir. Bir kısmı dinî bir kısmı da lâ-dînî konuları içeren bu lugazlar Dîvân'da yer almadığı için olsa gerek bazı araştırıcılar tarafından Sultan IV. Murâd'a atfedilmiştir. Sultan'ın lâ-dînî konulardaki lugazları -biraz da mansıp peşinde koşan- Klasik Türk edebiyatının üçüncü, dördüncü derece şairleri tarafından cevaplandırılırken, tasavvufî içerikli lugazları da mutasavvıf çevreler tarafından cevaplandırılmıştır. Bu çevrenin cevaplarında herhangi bir mansıp beklentisi ile karşılaşılmamıştır.

Sultan III. Murâd'ın kıt'a ve gazel tarzında düzenlemiş olduğu manzum lugazları, türün diğer örnekleriyle karşılaştırıldığında oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Sultan'ın cevabı "nargile" ve "gergef" olan lugazlarına yazılmış hiçbir cevap tespit edilemezken cevabı "kandil" olan lugazı hem kayıtlı olduğu nüshaların sayıca fazla olması hem de cevap yazan şairlerin çokluğu göz önünde bulundurulduğunda en tanınmış lugazı olma özelliği kazanmaktadır. Sultan III. Murâd'ın cevabı "ebced" olan dördüncü lugazını da kayıtlı olduğu mecmua sayısının fazlalığı bakımından ön sıralarda görmekteyiz. 11 beyitlik beşinci lugaz, Sultan'ın en geniş hacimli lugazı olup, XVI. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Hakîkî Ali Efendi tarafından *Ma'rifet-nâme* adlı eserin yazılmasına vesile olmuştur. Hakîkî'nin mesnevi tarzındaki 440 beyitlik bu eserinde lugaz, manzum olarak üç farklı bakış açısıyla cevaplandırılmıştır. Sultanın tasavvufî özellikteki altıncı lugazı ise mensurdur. Bu lugaza, biri

manzum ikisi mensur olmak üzere üç cevap yazılmıştır. Bu cevaplardan ikisinin müellifi bilinirken, oldukça karmaşık bir şekilde yorumlanan üçüncü cevabın kim tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Klasik Türk edebiyatında mensur lugazların kime ait olduğu ve bu türde en eski örneğin kim tarafından kaleme alındığı konusunda yeterince bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak söyleyeni belli olan örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Sultan III. Murâd'a ait mensur lugazı -şimdilik- bu türün en eski örnekleri olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Şiir mecmuaları tarandıkça Sultan III. Murâd'a ait yeni lugazların ortaya çıkacağına hiç şüphe yoktur.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Namık, (e-kitap), *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuarâ) / Riyâzî Muhammed Efendi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0)

AHTERÎ (Muslihuddin Mustafa bin Şemseddin el-Karahisarî), *Ahterî-i Kebîr*, Sahâfiyye-i 'Osmâniye Şirketi Matbaası, Dersaadet, H. 1310/1892-3.

AKSOYAK, İ. Hakkı, (e-makale), "Cihâdî, Cihâdî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 21.01.2014, Erişim Tarihi: 03.9.2019)
(http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1445)

AKSOYAK, İ. Hakkı, (e-makale), "Hulûsî, Hulûsî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 01.03.2015, Erişim Tarihi: 03.9.2019)
(http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7403)

ALVAN, Türkân, "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitâbü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 3, Bahar 2014, s. 27-60.

ANBAR, Elif Nur, *Milli Kütüphane 06 Hk 3655 Numaralı Mecmuanın (6-55) Çeviriyazımı ve İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., Ankara 2016.

ʿATAULLÂH ibn Yaḥyā Nevʿīzāde ʿAṭāʾī, *Ḥadāʾiḳü'l-Haḳāʾiḳ fī Tekmileti'ş-Şeḳāʾiḳ: Zeyl-i Şeḳāʾiḳ*, İstanbul, H. Gurre-i Zilhicce 1268/15 Eylül 1852, Cilt: 1, s. 383.

AYAN, Gönül, *Tebrizli Ahmedî, Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 1996.

AYAR, Nurgül, *Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 567'deki Lügaz Mecmuası (vr. 245-280 Metin-İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Eski Türk Edebiyatı BD., İstanbul 2011.

AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, "Ahmedî Divan'ında Harf ve Kelime Oyunları", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Ahmedî Sempozyumu (2 Mayıs 2018 Sivas) Bildirileri Kitabı*, (Editör: Alim Yıldız), Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, Sivas 2018, s. 163-172.

BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri / Teşkilat - Tarih*, İrfan Mat., İstanbul 1976.

BEYAZIT, Yasemin, "Osmanlı Klasik Döneminde 'Merkezî' Uygulama ve İlmiyye Bürokrasisi'nde Bu Açıdan Karşılaşılan Sorunlar", *Perspectives on Ottoman Studies / Papers from the 18th Symposium of teh İnternational Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO 18)*, (Editörler: Ekrem Causevic, Menad Moacanin, Vjeran Kursar), Lıt Verlag Dr. W. Hopf, Berlin 2010, s. 413-423.

BULUT, Gülperi, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi 8358 Numaralı Şiir Mecmuasının Tanıtımı ve Transkripsiyonu (1-183. Sayfalar), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Afyonkarahisar 2019.

BURSALI Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt: 2, Matbaa-i 'Âmire, İstanbul, H. 1333/1915.

BURSALI, Meryem Babacan, "Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Bir Mecmûa ve Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Esrâr-nâme", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2017, s. 1-34.

CANPOLAT, Mustafa, "Divan Yazınına Yansıyan Bir Niyet Tutma Oyunu", *TDAY Belleten 1977*, Cilt: 25, Sayı: 1977, TDK Yay., Ankara 1978, s. 311-331.

CEYHAN, Âdem, "Harîmî'nin Hz. Ali'den Kırk Vecize Tercümesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: (Güz) 2003 Cilt: 1 Sayı: 2, Manisa 2003, s. 45-58.

CEYHAN, Âdem (e-makale), "Alî Dede, Bosnevî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 09.09.2013, Erişim Tarihi: 03.9.2019) (http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=474).

ÇAKIROĞLU, Nevin, *Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî 1542'de Kayıtlı Muammâ-Lugaz Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., İstanbul 2014.

ÇAVUŞOĞLU, Ali, "Türk-İslam Kültüründe İrşad ve ve İrşad-nâme", *Türk Dili ve Edebiyat Makaleleri*, Sayı: 2, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas 2002.

ÇEÇEN, Halil, *Fıtnat Hanım / Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD., Malatya 1996.

ÇELEBİOĞLU, Amil - Öksüz, Yusuf Ziya, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İstanbul 1979.

DAĞLAR, Abdülkadir, "Şemseddîn-i Sivâsî'nin Şerhleri", *Şemseddin Sivasî Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Ahmet Dağüstü), Sivas Belediyesi (Yayınları), Sivas 2015, s. 201-220.

DAĞLAR, Abdülkadir, "Şerhin Şiir Hâli: Sultan Murâdî Dîvânı'nda Şerh Nazariyâtı", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, Yıl: 4, Aralık 2018, s. 504-527.

DAĞLAR, Abdülkadir, *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî / Sultân 3. Murâd'ın Gazellerine Şerhler*, DBY Yay., İstanbul, Ekim 2019.

DOĞAN, Hasan, "Budinli Cihâdî ve Teşrîh-i Tıbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü", *LİTTERA TURCA Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 2, Issue: 4, Autumn 2016, s. 16-32.

DONUK, Suat, *Nev'î-zâde Atâyî – Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti'ş-Şakâ'ik (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı Programı, Manisa 2015.

DURMUŞ, İsmail, "Lugaz", *TDVİA*, Cilt: 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 221-222.

DÜZGÜN, Dilaver (e-makale), "Âşık Karşılaşmalarının Muhtevası", *Erzurum Gazetesi*, 28 Nisan 2010.

(https://erzurum.ktb.gov.tr/Eklenti/52687,dilaver-duzgun-asik-karsilasmalarinin-muhtevasipdf.pdf?0)

EKİNCİ, Ramazan (e-makale), "Abdülkerim bin Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 21.01.2014, Erişim Tar.: 21.9.2019)
(http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=48)

EKİNCİ, Ramazan, "Memi Cân-ı Saruhânî ve Dîvânçesi", *Sûfî Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği Yay., Manisa 2017, s. 65-118.

ELÇİN, Şükrü, "Âşık Osman, Hayatı ve Şiirleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: XXIV-XXV, İstanbul 1986, s. 65-108.

ELMALI, Hüseyin, "İbnu'n-Nahvi, el-Kasidetu'l-Münferice'si ve Tercümesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, İzmir 2002, s. 37-56.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Cilt: IV, (İstanbul 1936-1945), s. 1080-1081.

EVLİYÂ ÇELEBİ b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi V. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.

FELEK, Özgen, *Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

GÖLPINARLI, Abdülbâkî, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

GÖNENÇ, Cevriye Sezen, *Âşık Tarzı Türk Şiirinde Muamma ve Lugaz*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., İstanbul 2011.

GÜLER, Mehmet, "Hâfız Osman Efendi'nin Ferâiz Lügazları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 39, Sayı: 1, Haziran 2015, s. 181-226.

GÜLHAN, Abdülkerim, "Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Le'âl", *ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 2, No: 2, 2010, s. 201-226.

HATUNOĞLU, Ömer, *Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 567'deki Lugaz Mecmuası (vr. 334ᵇ-383ᵇ) (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Eski Türk Edebiyatı BD., İstanbul 2013.

HÜSEYİN REMZÎ, *Lugat-ı Remzî*, Cilt: II, Matba'a-i Hüseyin Remzî, İstanbul, H. 1305/1887-8, s. 277.

İPEKTEN, Haluk - İsen, Mustafa - Toparlı, Recep - Okçu, Naci - Karabey, Turgut, *Tezkirelere Göre Dîvan Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

İSEN, Mustafa (e-kitap), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55739,kunhul-ahbarin-tezkire-kismpdf.pdf?0)

KARAGÖZLÜ, Volkan (e-makale), "Vusûlî, Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 06.11.2013, Erişim Tarihi: 22.7.2019) (http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=897)

KARAGÖZLÜ, Volkan (e-makale), "Na'tî, Kâtib Mahmûd Efendi-zâde Ahmed Paşa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 16.08.2014, Erişim Tarihi: 21.9.2019) (http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4021)

KARAMAN, Hayrettin – Özek, Ali – Dönmez, İbrahim Kâfi – Çağrıcı, Mustafa – Gümüş, Sadrettin – Turgut, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yay., Ankara 2008.

KAYABAŞI, Bekir, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD., Malatya 1997.

KILIÇ, Atabey, *Ahmed Neylî Divanı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD., İzmir 1994.

KILIÇ, Filiz (e-makale) "Vusûlî, Küçük Bâli Paşazâde", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Madde Yazım Tarihi: 24.02.2014, Erişim Tarihi: 22.7.2019) (http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1756)

KILIÇ, Filiz (e-kitap) *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara

2018. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0)

KILIÇ, Mahmut Erol, "Manisalı Şeyh Memîcân-ı Sarûhânî (v. 1008/1600) ve Eserlerinde Mesnevî'den Tesirler", *I. Uluslararası Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu, (19-21, Aralık 2001- Manisa Mevlevîhanesi)*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2002, s. 205-220.

KILIÇ, M. Tayyib, "Bir Fıkıh Edebiyatı Türü Olarak Elgâz-ı Fıkhiyye (Fıkıh Bilmeceleri)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Diyarbakır 2015, s. 35-98.

KIRKKILIÇ, Ahmet, *Sultân Üçüncü Murâd (Murâdî) / Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni*, Cilt I-II, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1985.

KIRKKILIÇ, H. Ahmet, *Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)*, T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2012. (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, No: 3874'teki Nüshanın Tıpkıbasımı).

KOÇOĞLU, Turgut, *Şefîk-nâme, Şefîk-nâme Şerhi ve Edhem ü Hümâ Mecmuası (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., Kayseri, Temmuz 2004.

KOÇU, R. Ekrem, "Âşık Şâir ve Pâdişâhlar", *Tercüman Gazetesi*, 24 Kasım 1970, s. 5.

KURTOĞLU, Orhan (e-kitap), *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0)

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Murad III", *TDVİA*, Cilt: 31, İstanbul 2006, s. 172-176.

OKUR, Hüseyin, "Fıkıhta Bir anlatım Yöntemi Olarak Lugaz", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 1904-1914. (Issn: 1307-9581)

ONAY, Ahmet Talât, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Cemal Kurnaz) Akçağ Yay., Ankara 1996.

ÖZTOPRAK, Nihat, "Himmetzâde Abdî'nin Dîvân-ı Lugazı", *Essays İn Memory of Hazel E. Heughan*, (Edi.: İsmail E. Erünsal-Chistopher Ferrard-

Hamza Kandur-A. Oğuz İcimsoy-Niyazi Çiçek), Hazel E. Heughan Educational Trust, Edinburg 2007, s. 145-179.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: II, MEB Yay., İstanbul 1952.

PAKSOY, Kezban, "Şerhu Gazeliyyâtu's-Sultân Murâdu's-Sâlis", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Vol. 2/3, 2007, s. 444-448.

SARAÇ, M. A. Yekta, "Muamma / Türk Edebiyatı", *TDVİA*, Cilt: 30, İstanbul 2005, s. 323.

SOLMAZ, Süleyman (e-kitap), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2018. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0).

SUNGURHAN, Aysun (e-kitap), *Kınalızâde Hasan Çelebi / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0)

SUNGURHAN, Aysun (e-kitap), *Beyânî / Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0).

SÜER, Fatih Ramazan, *Şemseddin Sivasî Külliyatı -14-: Şerh-i Gazeliyâti's-Sultân Muradu's-Sâlis*, Sivas Belediyesi (Yayınları), İstanbul, Eylül 2017.

SÜER, Fatih Ramazan, "Mısır Millî Kütüphanesinde (*Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiye*) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları", *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 13, Eylül 2017, s. 590-698.

ŞAHİN, Nurdan, *III. Murad'ın Şiirlerine Yazılan Şerhler Mecmuası: Şürûhu'l-Füyûzât (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı ABD., İstanbul 2019.

ŞENÖDEYİCİ, Özer, *Osmanlının Görsel Şiirleri*, Kesit Yay., İstanbul, Kasım 2012.

TARLAN, Ali Nihad, *Ahmed Paşa Divanı*, MEB, İstanbul 1966.

TAŞ, Hakan (e-kitap), *Vusûlî (ö. 1000/1592) / Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*, (e-kitap), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müd. Yay., Ankara 2010. (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10660,vusuli-divanipdf.pdf?0)

TAYŞİ, Mehmet Serhan (e-makale), (2013). "Ali Dede, Bosnevî", *TDVİA*., Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 386.

TAYYAR-ZÂDE ATÂ, *Osmanlı Sarayı Tarihi Târîh-i Enderûn (IV)*, Haz. Mehmed Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 119-120.

TAYYAR-ZÂDE Ataullah Ahmed Ata Bey, *Târîh-i 'Atâ*, Cilt: 4, Basîret Gazetesi Sâhib-i İmtiyâzı Enderûn-ı Hümâyûndan Alî Efendi'nin Matbaası, İstanbul, H. 25 Rebîülâhir 1293/19 Mayıs 1876, s. 64-65.

TEK, Abdürrezzak, *Melamet Risaleleri*, Emin Yay., Bursa 2007.

TIRÂZÎ, Nasrullah Mübeşşir, *Fihrisü'l-Mahtûtâti't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye*, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Âmme li'l-Kitâb, Cilt: IV, Kahire 1992.

TUMAN, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî,* (Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s. 681/169.

USTA, İbrahim, "Arap Literatüründe 'Lugaz/Elgaz' Kültürü", *JASSS The Journal of Academic Social Science Studies / İnternational Journal of Social Science*, Volume: 2, Issue: 1, Summer 2009, s. 89-99.

UYAR, Kamil Yaşar, *Sultan III. Murad'ın Futûhât-ı Ramazân'ı ve Farsça Dîvânı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE. Edebiyat Fak. Fars Dili ve Edebiyatı ABD., İstanbul, 1995.

UZUN, Mustafa, "Lugaz (Türk Edebiyatı)", *TDVİA*, Cilt: 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 222-223.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1983). *Osmanlı Tarihi*, Cilt: III/1, TTK Basımevi, Ankara.

YANBAL, Semra, *Şâkir Mehmed Efendi Divânı (Metin-İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., Sivas, Eylül 2009.

YAVUZ, Kemal, *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi / Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, II. Cilt (Metin), Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya, Aralık 2007.

YAZAR, Sadık, "İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ndeki El Yazmalarının Katalogu", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26/1, İstanbul 2016, s. 339-446. (ISSN: 0085-7432)

YAZICI, Mehmet Yunus, "III. Murad'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar: Ma'rifet-nâme", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2017, s. 142-181 (ISSN: 2148-3507).

ZAVOTÇU, Gencay (e-kitap), *Rızâ Tzkiresi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 203 (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60735,riza-tezkiresipdf.pdf?0)

ZÎVER PAŞA, *Âsâr-ı Zîver Paşa / Dîvân ve Münşe'ât*, Matbaa-i Vilâyet, Bursa H. 1313/1895-6.

"THE 'LUGAZS' OF SULTAN MURAD III AND ANSWERS TO THESE 'LUGAZS'"

Abstract

Many of the works of classical Turkish literature tend to conceal, hide, imply, or sense the meaning. This situation is like the first priority of the poet. Otherwise, mazmun cannot gain meaning in the poetry with literary arts. This situation, which has embraced the essence of classical Turkish poetry, has also created material for the literary plays of poets; many types of poems have emerged from "lugazs" and muammas to muvaşşah (acrostic) poems, from müdevver poems to muvassal verses or couplets. In the Ottoman Empire, the affiliation of sultans and rulers with poets who wrote both religious and non-religious poems continued to exist from the foundation of the empire to its collapse. This affinity has been manifested by the reciprocal arrangement or prediction of a poem sometimes written in the assemblies of poems organized by the sultan or state administrators, or by annotation in the poems of the state administrators. The six "lugazs", one of which was written in the form of a prose, identified as belonging to Sultan Murad III, and the answers written to them are another indication of this affiliation. Sultan Murad III's reward for the answers written to these "lugazs" also liberated the tradition of telling "lugazs" in Turkish literature from being only among the friends, and elevated it to the palace neighborhood; from the ward to the shaykh al-Islam, there have been regulators of "lugazs" and mu'ammâ. In this article, first of all, the features of the "lugazs" that we have seen in Turkish literature since the 16th century are listed with the support of new examples, and then a list of some poets who are interested in this genre in Turkish literature is given. Finally, as a result of our analysis on poetry magazines, one of the six "lugazs" of Sultan Murad III and the poets who answered them were evaluated together with their verses.

Keywords

Dîvân Literature, lugaz, mu'ammâ, puzzle, Sultan Murad III.